

Awirek berbi cîhana kevnar va...

ZERDEŞT PÊXEMBER
(RÛPELÊN DÎROKA “WINDABÛYÎ”...)

Ezîz ê Cewo

Weşanên Aryen || 19

Lêkolîn || 02

**ZERDEŞT PÊXEMBER
(RÛPELÊN DÎROKA “WINDABÛYÎ”...)**

Ezîz ê Cewo

Edîtor: Xerzî Xerzan
Roj Agir

Dîzayna Bergê & Mîzanpaj: Sadık Hangül

Çapa Yekem: Enqere - Hezîran, 2018

ISBN: 978-605-81987-8-4

Sertifika No: 34548

Weşanên Aryen:

Güzeltepe Mah. Abidin Daver Sok. No: 7/1

Çankaya/Ankara

Tel: 0312 7040251

E-mail: aryenyayinlari@gmail.com

facebook.com/aryenyayinlari

Çap:

Ceylan Matbaa - Ahmet Uçar

Güven İş Merkezi B Blok No: 318 Topkapı / İstanbul

Tel / Fax: 0212 613 10 79

Sertifika: 23352

Copyright© 2018 Weşanên Aryen

Mafê wê parastî ye. Ji bilî danasîne beyî destûra weşanxanê bi tu awayî nayê zêdekirin.

ZERDEŞT PÊXEMBER
(RÛPELÊN DÎROKA “WINDABÛYÎ” ...)

Ezîz ê Cewo

Ezîz ê Cewo

23ê berfanbara sala 1949an li Ermenîstana Sovêti di gundê Pampa Kurdan (Niha – Sîpan) da ji dêya xwe bûye. Bavê wî – Cewo ê Emer ê Mamo mamostayê kurd ê navdar bûye. Gelek rewşenbîrên kurdên navdar li ber destê wî perwerde bûne: Prof. Şeref ê Eşîrî û Maksîm ê Xemo, helbestvan Fêrîk ê Ûsiv, nivîskar Wezîr ê Eşo (yên aha – bihuştî) û Emerîk ê Serdar, siyasetmeder Avtandîl ê Fetî, Têmûr ê Cindî (naha – bihuştî), rêvebirên dibistanan: Têmûr ê Mîro, Razmîk Basmacyan û Mêlsîk ê Memlî, her weha gelek mamosta, avakar, bijîşk û yê dinê... Ezîz ê Cewo jî yek ji şagirtên wî bûye.

Sala 1973an, xwendina xwe di Fakûlteta rojhilatzanîyê ya Zanîngeha Yêrêvanê da birîye sêrî. Di dibistanan da mamostatîya zimanên kurdî û ermenî kirye, berpîşyarê beşê xwendinê yê dibistana navîn û serwêr (dirêktor) bûye. Ji sala 1983an heya 1993-an di Hukumeta Ermenîstana Sovêti da kar kirye. Salên 1990-1991ê di Zanîngeha sernavê Davît Anhaxt da dersên zimanê kurdî dane. Ji sala 1983an û vir va di ware çapemenîyê da wek professional kar dike. Sala 1993an heya 1994an rêdaktorê sereke yê rojnameya “Botan” a Yekîtîya nivîskarên kurd bûye (Yêrêvan – bi zimanê ermenî). Havîna sala 1994an cîguhêzî bajarê Moskovayê bûye. Li vir ji sala 1995an heya 1998an rêdaktorê sereke yê rojnameya kurdî ya “Axîna Welat” a bi zimanên kurdî û rûsî bûye. Endamê yekîtîya rojnemegerên Yekîtîya Sovêti û Ermenîstanê bûye, îro jî endamê Yekîtîya rojnamegerên Fêdêratsîona Rûsîyayê û Navenda PENa kurd û PENa navnetewî ye. Ji sala 1995an heya 2004an endamê rêvebirîya Yekîtîya navnetewî ya rêxistinên kurdên civakî (Yekîtî) bûye. Ji sala 1999an heya 2008an endamê Kongrêya Netewî ya Kurdistanê (KNK) bûye. Salên 1999 – 2001 endamê Desteya rêvebir a KNKê û serokê Komîtêya perwerde, zanist, hûner û çandêya Kongrê bûye. Salên 2002 – 2004an serokê Şewira Otonomî ya Netewî-Çandî ya Kurdên Fêdêratsîona Rûsîyayê bûye.

Di cîhana wêjeyê û rojnamevanîyê da bi nasnavê wêjeyî yê Korda Mad wek helbestvan, rojnameger û şîroveger tê naskirin. Helbest, gotar, şîrovevên wî bi nave Ezîz ê Cewo, Azîz Mamo-

yan û Korda Mad hatine binnûskirin. Nivîsên wî di çapemenîya Ermenîstanê, Rûsîyayê, Kurdistanê, Ewropayê û welatên din da bi zimanên kurdî, ermenî, rûsî, tirkî û zimanên dinê hatine weşandin.

Salên nodî yênsedsala XX helbestên wî di almanaxa şaxê nivîskarên kurdî ê Ermenîstanê “Bihara Teze” da û li ser rûpelên rojnameya “Rya Teze” ronayî dibînin. Helbest, gotar û şiroveyên wî wisa jî di Radfoyayê Rêvanê da hatine weşandin. Sala 1998an di Moskovayê da berevoka helbestên wî ya “Karwanên Bêxewîyê” ronayî dîtye.

Hê ji dema xwendkarîyê va ewî dest ji pisporîya xwe ya zanîngehî nekişandye. Hê jî bê rawestan lêgerînên xwe yênsanistî di ware zimanzanîya giştî û zimanê kurdî da didomîne. Sala 2007an pirtûka wî ya zanistî-lêgerînî bi sernivîsa “Taybetmendîyên Rêzimanî yênsNavdêr û Bingehên Destpêkî yênsMakzimanê Hindewropî di Kurdî da” ji hêla Weşanxaneyê Zanîngeha dewletê ya Sankt-Pêtêrbûrgê va bi zimanên rûsî û bi pêvekên kurdî û înglîzî va hatiye weşandin. Sala 2017an pirtûkawî ya “Êzdîtî: divê mirov rastîya wê li ku bigere” ji hêla weşanên J&J va di Amedê da hatiye weşandin.

Zêdetirî pênc salan wî beşê dersên kurdî li serrûpelên rojnameya “Axîna Welat”, paşê li ser rûpelên rojnameya “Kurdistan Azad” meşandine. Naha jî gotarên wî li ser rûpelên rojname, kovar û malperên kurdî hatine û tînsweşandin (“Azadîya Welat”, “Axîna Welat”, “Kurdistan Azad”, “Zend”, “W”, “Pênûsa Nû”, “Roza”, “AmîdaKurd”, “Pena Kurd”, “Xendan”, “Mezopotamya”, “KurdPrêss” û yênsdinê).

Salên nodî yênsedsala XX ew bi gotarên zanistî yênsli ser pirsên rêzimana kurdî û zimanzanîyê beşdarî konfêransên rojhilatzanan bûye (yênsku ji hêla Akadêmîya zanistê ya Ermenîstanê va dihatin lidarxistin). Peyra wisa jî konfêransên navnetewî hebûne. Salên 2004, 2005 û 2010an beşdarî konfêransên navnetewî yênsli ser pirsgirêkên zimanê kurdî bûye (Amed); sala 2012an beşdarî Kongrê Zanistî ya Kurdî a Cîhanî ya Zem bûye (Hewlêr). Ê gotarên wî yênswan konfêransan jî hatine weşandin.

Têbiniya Weşanxaneyê:

Li ser daxwaza nivîskar, ji bilî çend guhertinên biçûk redaksiyona vê berhemê nehatiye kirin...

*“Wisa tevlihev e,
wisa di nav nehênîyan da veşartî ye,
wek dîroka medên kevnar”.*
(Gotina kevnar a rûsan)

NAVEROK

HINEK PÊŞDÎROK (Li şûna pêşgotinê)	11
--	----

BEŞÊ I

PÊXEMBERÊ XWEDÊ	15
-----------------------	----

BEŞÊ II

LI DÛ ŞOPA BÛYERÊN DÎROKÎ... ..	23
1. Nêrîn, pêşbînî, yan tiştên dûrî heş û sewdayên mirov?	23
2. Her çi jî hebe... !.....	29
3. Li dû şopa rastîyên dîrokî... ..	34
4. Kavî Viştaspa -dost û piştovanê Zerdeşt Pêxember.	37
5. Lêbelê,	41
6. Rastîyên dîrokî û têgehên lêpovajîkirî.....	51
7. Di dîrokê da hiç tişteke jî bê şop winda nabe!.....	55
8. Rastî li holê bûne, lê ew “nedîtine”! – Çawa?.. ..	57
9. Û aspêkteke dinê jî- ya tevlihevîya vê dîrokê.....	60
10. ...Kavî Viştaspa -jîyaneka bi sur û sêr!.....	66
11. Lê, eger...?.....	71
12. ... Û derencamên nîrxandin û veresandinên zanistî!.....	78

BEŞÊ III

ZERDEŞTÎ Û GELÊ KURD: VEJÎYAN, AN VEGER?... ..	89
1. Ev ramana çawa gihîşt?... ..	89
2. Zerdeştîyên pêşin.	91
3. Dengveger, an rewşa rewanî ya xwezayî?... ..	97
4. Ji têgihîştina pişthesî berbi watedarkirinê va.....	101
5. Û wisa jî (Li şûna peynivîsarê)	108
a) Ya ku zerdeştîyê ji olên kevneşopî cuda dike, çi ye?	109
b) Êzdîtî û reform.....	110
c) Zerdeştî û Îştûvêgûyê padişahê dawîyê yê Medyayê.....	110

WÊJE Û ÇAVKANÎ.....	113
---------------------	-----

PÊVEK	117
-------------	-----

HINEK PÊŞDÎROK (Li şûna pêşgotinê)

Di dîroka mirovahîyê da her zanîyarî û agahîyên di derbarê wan bûyeran da, ên ku di demên kevnar û sedsalên navînda pêkhatine, yekawa û rast negihîştine nivşên vê serdema me. Gelek rûpelên dîrokê an hatine windakirin, an lêpovajî û tewşkirin, an jî hinekên dinê ew agahî û zanîyarî li ser xwe nivîsîne – ji bo xwe kirine hebûn û mîras...

Gelek zanîyarî û daneyên di derbarê bûyerên dîrokî da wisa hatine lêpovajîkirin, ku mirov nikare serederfîyê li wan bike û tê bigihîje, ka, gelo, rastî li ku ye, û derew – li ku! Heya wisa bûye, ku ew agahî, zanîyarî û daneyên dîrokî bi şêwazê xwe yê lêpovajî û tewş va hatine, gihîştine me, û mirovahîyê jî ew hemû wek rastîyên dîrokî pejirandine û dîroka xwe li ser wê bingeha wan nivîsîye. Û nivşên nû yên gel û welatên cuda jî îro li ser bingeha wan dîroka cîhanê û dîrokên gel û welatên xwe dixwînin û hîn dibin, û hê haşpênînin jî, ku ew tiştên ew fêr dibin, ne hemû rastî ne...

Rewşeke weha (kêm an zêde!) hema-hema di dîrokên hemû gel û welatan da hene – ew serdest dibin, an bîndest, hîç ferq nake. Lê, eger gelên serdest, ên xwedî dewlet û derfet, înstîtûtên wan ê lêkolînî-lêgerînî yên akadêmî hene, navend û sazîyên lêgerînî yêndinê jî ji bo wê arman-

cê lêgerînan pêk tînin, û ew bi berekê va dîrokên xwe ji nûva sererast dikin û dinivîsin, ... lêbelê rewşa gelên bindest ên bê dewlet bi bingehîn ji ya van gelên navborî cuda dibe – wek ku dîrokên wan hatine lêpovajî û tewşkirin, ew wisa bê guhartin di wê rewşê da jî dimînin. Û heya, eger hinek hewlên hinek lêgerînineran hene jî, yên ku bi piranîya xwe va êntûzîastênamator in (*fedekarên dilxwaz û dilgerm!*), ew di çarçoveyeke teng da dimînin û nikarin di nava goveka netewî-gîştî da belav bibin û bikevin bingeha perwerdeya netewî, jixwe, di vê rewşê da, mirov nikare di derbarê goveka cîhanî da tiştêkî bibîje...

Û li ser asta cîhanî, di nava vê govekê da, rewşa dîroka kevnar û ya sedsalên navîn a gelê kurd jî, bi bingehîn, wek ku hebûye, wisa jî *malwêran* li holê ye – *şelandî, talankirî*, herçê mayî jî –*lêpovajî û çewtkirî!* ...

Di vî warî da jî, helbet, hewlên hinek kesên kurd ên lêgerîner ên fedekar û dilxwaz jî hene, lê wek ku li jorê hate gotin, ew di nava govekek a teng da dimînin, nagihîjin girseya civakê. Û sedema sereke jî ji bo vê ew e, ku beşekî wan lêgerînan ê mezin jî ne bi zimanê kurdî pêk hatine û îro jî pêk tên...

Di derbarê hinek rûpelên lêpovajî û tewşkirî yên dîroka kevnar a gelê kurd da min di pirtûka xwe ya “*Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere*” (Amed – 2017) da li ser bingeha lêgerînên zanistî bi berfirehî nirxandinên cihê-reng pêkanîne û bi rêya vebijartin (analîz) û ravekirinên *dîrokî-zamananî-êtîmolojî* bingeh û sedemên wan *lêpovajîkirin* û *tewşkirinan* derxistine ronahîyê...

Hema wê demê jî, dema min lêgerînên xwe di warê çavkanîyên kevnar da pêk tanîn, ewana gav bi gav ez berbi kûrahîya dîroka kevnar a gelê me va birim û berê min

dane bingehên *zerdeştîyê* û dîroka pêkhatina wê ola kevnar a nebînayî... Û her çiqas çû, ez bi bawer bûm, ku hem dîroka jîyana *Zerdeşt Pêxember*, hem ya pêkhatin û belavbûna *ola zerdeştîyê* jî mîna dîroka gelê kurd hatye lêpovajî û tewşkirin... Ku ew tişt, ên ku di nava dîroka cîhanê ya kevnepî da di derbarê *Zerdeşt Pêxember* û bîrûbawerîya wî ya nebînayî da hatye nivîsîn, di gelek pirsan da ne anegorî *rastîyên dîrokî û heşmandîya pêşkevtina dîroka wê demê* bi xwe ye. Û dema mirov wan zanîyarîyan, ên ku di dîroka kevnepî da hene, bi yê hinek çavkanîyên kevnar hemberî hev dike (yên ku bi sedemên cuda ji bo wê mijarê nehatine lêgerandin!), dibîne, ku ewqas şaxên serpehatî û jînenîgarîyên *Zerdeşt Pêxember*, ewqas cî, herêm û welat, ên ku di dîroka kevnepîda wek cîyê pêkhatin û belavbûna destpêkî ya *zerdeştîyê* tê destnîşankirin, ji hêla têgihîştina tomerî-giştî va tu bingehêke xwe bi rastîyê ra nînin û ne anegorî heşmendîya pêşkevtina dîrokê ya wê serdemê ne...

Û piştî wê, ew demeke dirêj bû, ku ruh û rewan û ramanên min bi *zerdeştîyê* va gîro bibûn – wek *fênomêneke bîrewarî-felsefî û olî ya tevahîya mirovahîyê*... Û dawîya dawîyê ew gîrodarîya min bi encam bû û wek berhemeke lêgerînî pêk hat ...

Û di vê lêgerîna xwe da, ji bo ku rastî derê ronahîyê, min li ser bingeha zanîyarî, dane û çavkanîyên dîrokî, yê ku heya naha di sîyê da mabûn (an hiştibûn?!), lêgerînên zanistî yê piralî û berfireh pêk anîn (*yên dîrokî, zimanzanî-êtîmolojî, kronolojî, heşmendî ...*), ji bo ku bikaribim bersîvên van û pirsên dinêbibînim:

- *Zerdeşt Pêxember* di çi serdema dîrokî da û di çi we-
latî da ji dêya xwe bûye û erka xwe ya pêxemberîyê pêk
anîye?

- *Zerdeşt Pêxember "Avêsta"* bi çi zimanî nivîsye;

- Divê mirov bingehên *zerdeştîyê* li ku bigere?

- Çi pêwendîyên *zerdeştîyê* bi *gelê kurd* ra hene?

Û bersîvên van û gelek pirsên dinê di goveka vê lê-
gerînê da gav bi gav bi zanistî hatine ravekirin û bi zanî-
yarî û danayên dîrokî, bi agahîyên çavkanîyên kevnar hati-
ne xînkirin û peyitandin...

E. C.

BEŞÊ I

PÊXEMBERÊ XWEDÊ

Zerdeşt Pêxember! ...

Gelo kî vî navî nizane?

Gelo kê, hîç nebe, hema carekê di derbarê wî da nebihîstibe?

Di nava gelên cuda da navê sêwirdar û sazûmandarê yek ji kevntirîn olên cîhanê bi şêwazên cuda tê bilêvkirin: *Zaratûstra, Zaratûstra, Zoroastr, Zerdoşt, Zerdûşt, Zradast...* Lê kurd ji mêjva wî wek *Zerdeşt Pêxember* dizanin. Û ev nava li ser zarê piranîya kurdan e – ji biçûkan girtî – heya here derê mezinan, ên ku rû û gulî spîkirine! Heya gelek kurdan navê Zerdeşt dîyarî lawên xwe yê tezebûyî kirine (û îrojî dîyarî didin) – *wek tacekî pîroz!*

Di cîhana zanistê da, li ser bingeha wan agahîyan, ên ku di *Gatan* da hene (*Gat* – drozge û pesinbêjîyên ji bo Ahûra Mazda), tê zanîn, ku *Zerdeşt* kesayetîyeke *dîrokî* ye, lê bi demê ra (di “*Avêsta biçûk*” da) wek kesayetîyeke *efsanewî, nîwxwedayî* hatye pejirandin...

Hê di kûrahîya dîroka kevnar da ew wek *Pêxemberê Xwedê* naskirine...

Di dewra IV a berî serdema me da nivîskar û dîrok-nûsên antîk(kevnar) ên yewnanî *Zerdeşt* wek kesayetîye-

ke *efsanewî, filosof û stêrkbeş (astrolog)* naskirine... Ji bo gelek filosof-ezdazanan ew rêformatorekî mezin, filosofekî mîstîk bûye, yê ku taybetîyeke abstrakt a felsefî daye ola îranî ya kevnar, û gelek bîrewar-filosofên mezin ên serdemên pey wî ra ji ber vê tima û zendegirtî mane.

Lêbelê ev hemû her tenê têbînî, dîtîna û zanîyarîyên li ser asteke here sade û tomerî ne di derbarê *Zerdeşt Pêxember* da – kesayetîya wî hê jî di nav xêlîya efsane û çîrokên kevnar da pêçayîye...

Yewnanîyên kevnar *Zerdeşt* sembola *bîrewarî* û *xêredmendîya* Rojilatê hejmartine, ew *Zoroastr* navkirine, ango *-Lawê Stêrkê*. Û ev jî bê bîngêh nînbûye, heya radeyekê ew di wê dîtîna xwe da rast û mafdar bûne, lewra, ji bo ku *Zerdeşt*, wek sêwirdar û sazûmandarê “*ola fezayî*” (kosmîkî//gerdûnî), wisa bê navkirin, mafê wî hebûye, ji bilî vê, hem jî, anegorî mitolojîya zerdeştîyê, rewanê (ruh) *Zerdeşt* ji asîmanan hatye ser erdan. *Lawê stêrkê* bûye hewarî û peyamdarê yekem ê ola *nûdîyarbûyî (wehî)* a cîhanê, ya ku paşê bi navê sazûmandarê xwe, wek ***ola zerdeştî*** hatye navkirin... Hema wê demê jî ew bi bawer bûne, ku *Lawê Stêrkê*, wek peyamdarê ola pîroz, hema di *Serdema Tevlihevîyê* da hatye şandin, ji bo ku di cîhanê da mirovahîyê ji xewa hingorîyê hişyar bike.

Di cîhana rewanî (ruhî) da tê gotin, ku jidayîkbûna wî bûye nîşana destpêka *Serdema* ji hev cudakirina *qencîyê û nepakîyê* di gerdûnê û fezayê da, ... û erka *Zerdeşt Pêxember* ew bûye, ku bawerîya Yek Xwedêyî di sewda û rewanê mirov da bi cî bike – Xweda, yê ku sêwirdarê cîhana matêrîalî û rewanî ye, ku wisa jî divê mirov amade bin, eger pêwîst be, li dijî nepakîyê bitêkoşin – ew çi şêweyî dibe, bila bibe.

Zerdeştî yekem ola kevnar a rastîyê ye, û di wê da *Qencî* û *Nepakî* ji hev hatine vebijartin û cudakirin, wek du dest-pêk, ên ku di cîhana xwezayê da jimêjva hene, û di navbera wan da tiştê ku wana bigihîne hev, nîne...

Pêxember bang dike, ku li dû qencîyê herin û nepakîyê red bikin.

Anegorî *bawerîya zerdeştîyê*, mirov divê li dû şopa Ahûra Mazda bimeşe, lêbelê ew serbest e – çi rêyê hilbijêre, û xwe kole an xulamê *Xwedê* hîs nake... Cara yekem *Zerdeşt* ji bo mêr û jinê mafên weke hev naskirne. Ewî cara yekem rêya rizgarîya mirovên hejar û bê war û sitar destnîşan kirye, û di heşê bawermendan da ramên rast çandine, û anegorî wan ramanan: xizmeta *Xwedê* ya rastîn ne ku di pîrbûn an dewlemendbûna *gorîdayînê* (*qurbandayînê*) da ye, lê di *Ramana Qenc*, *Gotinên Qenc* û *Karên Qenc* da ye, û evana jî bêhtir bi dilê *Xwedê* ne, ne ku ew hemû dîyarî, yê ku mirov ne bi keda xwe destanîne.

Ked ji bo *Zerdeşt Pêxember* pîroz bûye, wek xizmeta ji bo *Xwedê* li rû erdan. Anegorî *bawerîya wî*, *cotkarî*, *rêncberî*, *şên* û *avakirin* û her karekî dinê, yê ku ji bo xurtkirina cîhana matêriyalî ya mirov pêk tê, erka pîroz a her mirovekî ye di cîhanê da.

Bîrûbawerîya *Zerdeşt Pêxember* bandoreke mezin li ser xaçparêzîyê, îslamê, û bûdîzmê, li ser gnostîtsîzmê û daosîzma çînî hiştaye. Ewê bandoreke mezin li ser ramana felsefî ya Rojhilatê û Rojavayê hiştaye. Hêgêl (1770 – 1831) di zerdeştîyê da bi taybet têkoşîna di navber du dijberîyan – *Qencîyê* û *Nepakîyê* da cuda kirye. Têodor Fîxnêrê damezirênêrê têorîyên psîkofîziolojîyê û psîkofîzîkîyê (1801 – 1887) bi raman û nîgarên lawijên (beyt) *Zerdeşt* hestiyar bûye...

...Cara yekem ewropî di sala 1771-ê da bi “*Avêstayê*” ra nas bûne, dema ew bi zimanê fransî hatye weşandin (werger – a Ankêtl dyû Pêrron), lê di sala 1776an da di bajarê Rîgayê da wergera wê ya bi zimanê almanî dertê. Û piştî vê di cîhana zanistê da di derbarê vê pirtûka pîroz û navê sêwirdarê wê da goftûgoyên zanistî destpê dibin... Û paşê ev govtûgo û gengeşiyana dibin sedem, ku di derbarê *zerdeştîyê* da wêjeyeke pir dewlemend derê holê.

Wergera “*Avêstayê*” ya bi zimanê rûsî di sala 1861ê da ji hêla rojhilatzan- sanskrîtzanê bi nav û deng K. A. Kossovîç va pêk hatye. Paşê helbestvan Konstantîn Balmont di sala 1899an da bi şewazê helbestî beytek a “*Avêstayê*” (“*Beytek ji Zend-Avêstayê*”) dinivîse, paşê, di heman salê da helbesta “*Bi motîvên Zend-Avêstê*”, lê di sala 1903an da – “*Kovana Ahûra Mazda*” ji hêla wî va tèn nivîsîn.

Paşê, di demên cuda da, di Rûsîyayê da wergerên beşên cuda yên “*Avêstayê*” hatine weşandin. Ew wergerên Yê. A. Bêrtêls, Î. S. Bragînskî, S. P. Vînogrovayê, K. G. Zalêman, Î. M. Oratorskî, Î. A. Stêblîn-Kamênskî û yên dinê bûne. Her weha di derbarê “*Avêstayê*” da lêgerînên zanistî pêk hatine. Di demên cuda da du pirtûkên S. N. Sokolov ên “*Zimanê Avêstî*” (1961) û “*Zimanê Avêstayê*” hatine weşandin. Di sala 1997an da berevoka “*Avêsta di wergerên rûsî da*”(1861 – 1996) ronahî dîtye.

Îro di nava wan pirtûkan da, yên ku li ser vê mijarê hatine weşandin û ji hêla xwendevanên pispor va bêhtir tèn xwendin, du pirtûkên akadêmîk Î. A. Stêblîn-Kamênskî ne: ya “*Avêsta. Beytên Bijarte. Ji Vî-*

dêvdatê" (s. 1993) û ya "*Gatên Zardeşt. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek*" (s. 2009).

"*Avêsta*" wek sertaca berhemên ramana rewanî û wêjeyî-hunerî ya kevnar tê hejmartin. Bîrewarên cuda, ahengsaz (*composer*), wênesaz û nivîskaran ji bo berhemên xwe nîgara *Zerdeşt* kirine bingeh, wek diyardeya (*fênomêna*) rewanî (ruhî)...

Di opêra Motsart a "*Şivêvîya batînî*" ("*Die Zauberflöte*" – 1791) da nîgara *Zerdeşt* diyardeya ronahîyê û bîrewarîyê ye.

Dengvegera lêgênda (efsane) di derbarê wî da wisa jî di "*Faûst*"a Goêtê da dide der (1808). Lê di afrandineke xwe ya here navdar – helbesta xwe ya "*Weysêta bawerîya kevnar a farisan*" da Goêtê têgihîştina xwe ya zerdeştîyê tîne zimên, wek bîrûbawerîya serkevtina ronahîyê li hember tarîyê.

Paşê, hê dereng, nivîskar û filosof Frîdrîx Nîtsşê afrandina xwe ya "*Zerdeşt Weha Axivî...*" dinivîse, û di wê da li ser bingeha têgihîştina bîrûbawerîya *Zerdeşt* îdêaya "*xurtemerd*" (*superman*) pêşdixe (1883 – 1885)... Û piştî deh salan, di sala 1896an da, di bin bandora vê berhema Nîtsşê da, Ştraûs bi heman navî poêmeke sîmfonîk dinivîse...

Lê derdorê çarsed salî berî vê, di sala 1510an da, wênesaz, graffîk û mîmarê mezin ê îtalî *Rafaêl Santî* bi spartina papa Yûlîûsê II dîwarên serayên qesra Vatîkanê bi wêneyên xwe dinitirîne. Di her parçeyekî wêneyên ser dîwaran da bi awayekî cudabêjî (alêgorîk) warekî jîyana mirovan hatye nitirandin: *felsefe, ezdazanî, dadwerî û poêzîya...* Li ser wî parçeyî, yê ku *felsefeyê* dîyar dike ("*Di-bistana Atînan*"), wêneyê *Zerdeşt* hatye nitirandin – goga asîmanî li ser destê wî (*Wêne-di pêvekê da, rû. 119 û 120*).

Û ev wêneyê ser dîwêr (*fresco*), bi rastî ne tenê wek yek ji berhemên here çê yên Rafaêl, lê wisa jî, yê serdema vejînê (*renaissance*) hatye pejirandin.

... “Avêsta”, wek *Pirtûka Pîroz* a zerdeştîyê, berhemê bêmepa û nebînayî ya ramana mirovî ye. Û dibe lewra jî mirov dijwar bikaribe di dîroka mirovahîyê da bîrûbawerîyek a dinê, ya weke *zerdeştîyê* bibîne, ya ku wisa dabin ber devê şûr û êgir, wisa lê hatibin hev – hema, heya radeya tunekirinê, lêbelê ewê ne ku tenê karibûye bê parastin, lê wisa jî awirên mirovên cuda berbi xwe va bizivirîne û mitaleyê mirovên gewre yên serdemên cuda bi xwe va gîrodar kiribe...¹

Ramanên û mitaleyên *Zerdeşt Pêxember* hebûna tevahîya mirovahîyê ne, û ew bi xwe jî, wek ku hemû mirovên gewre yên dîroka şaristanîya mirovahîyê, ew jî nirxê tevahîya mirovahîyê ye, lewra jî di hemû dem û dewranan da bala nûnerên gel û bawerîyên cuda berbi wî bûye.

Ev – ji bo danasîn û têgihîştina giştî!

¹ Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи, Москва, 1987//Boys M., “Yên zerdeştî. Bîrûbawerî û tore”, Moskova, 1987, rû. 25 – 42; Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009// Gatên Zardeşt. Werger a ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şîrove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû. 4 – 30; Большая советская энциклопедия, БСЭ, Москва, 1969 – 1978//Êntîsklopêdiya mezîn a sovêti, Moskova, 1969., berg 1, rû. 55// berg 9, rû. 593//berg 16, rû. 212; Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона, СПб, 1890 – 1907 //Ferhenga êntîsklopêdî ya Brokhaûz û Yêfron, Sankt-Pêtêrbûrg, 1890 – 1907, berg 12A, rû. 545 – 547//berg 19, rû. 238 – 239//berg 22 A, rû. 881 – 884; Дорошенко Е. А., Зороастрийцы в Иране, М. 1982//Doroşênko Yê. A., “Zerdeştî di Îranê da”, Moskova, 1982, beşê I; Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 // Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyaûyê”, Moskova –Lêningrad, 1956., rû.50 – 61; Мирча Элиаде, «История веры и религиозных идей», том I, Москва, 2002//Mîrça Êliadê, “Dîroka olan û hizra olî”, berga I, Moskova, 2002., r’û. 279 – 283; Мифы народов мира (Энциклопедия). Главный редактор Токарев С. А., 1980/Mîfên gelên cîhanê (Êntîsklopêdî). Êdîtorê sereke Tokarêv S. A., 1980, rû. 380; Ричард Фрай, Наследие Ирана, Москва, 1972//Rîçard Fray, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, rû. 6 – 63; Успенская А., Зороастризм за 90 минут, СПб, 2006//Ûspênskaya A., “Di derbarê Zerdeştîyê da – di navbera 90 deqeyan da”, Sankt-Pêtêrbûrg, 2006, rû 5 – 29 û Wik.

Helbet, dîrokzan, filosof, ezdazan, hunerzan, wêjezanû bîrewarên dinê dê di derbarê *Zerdeştê Gewre* û *ola dîyarbûnê* ya cîhanê ya yekem – *zerdeştîyê* da hê gotina xwe bibêjin!

Lê ji vir û pêva ezê li ser hinek pirsên têklîdarî jînenîgarîya *Pêxemberê Gewre* rawestim, ên ku îro wek kevneşopîyekê hatye pejirandin, lê di hinek waran da bi dane û zanîyarîyên çavkanîyên kevnar ên dîrokî ra di nava nakokîyan da ne, û hewl bidim, di nava goveka zanîyarî û agahîyên dîrokî yên heyî da, ji bo hinekên ji wan bersîvan bibînim...

Ev jî dê bibe gavekê li ser rêya ronîkirina wan terefên jîyana Zedeşt Pêxember, ên ku heya naha, bi zanebûn an bi nezanî, di sîya dîrokê da hatine hiştin...

BEŞÊ II

LI DÛ ŞOPA BÛYERÊN DÎROKÎ...

1. Nêrîn, pêşbînî, yan tiştên dûrî heş û sewdayên mirov?

Tê zanîn, ku di jînenîgarîya her mirovekî da (ew kî dibe, bila bibel!), hîç nebe, cîyê bûyîna wî tê nivîsîn, êdî di derbarê destnîşnkirina netewa wî da em nabêjin... Lê di jînenîgarîya *Zerdeşt Pêxember* da, yê ku bi saya bîrûbawerî û drozgedarîya xwe, wek pêxember, hêjayî rêzgirtina tevahîya mirovahîyê bûye, gelek tişt hene, ku li hev nagirin û di nava wan da ewqas nakokî hene, ku her bibêjî – bes e!...

Bi dîtina lêgerîner û zanîyaran, di *Pirtûka Pîroz* – “*Avêstayê*” da jî hîç jêderk di derbarêbûyereke dîrokî ya dîyar da nîne, ya ku bikaribe anegorî demnûsîya dîroka cîhanê (*kronologîyê*) be... Lêbelê, bi vêra, wisa jî destnîşan dikin, ku di “*Avêstayê*” da *hinek bûyer hene, yên ku dikaribûn bibûna destnîşana demê, mînak, tora gêneologî*... Lêbelê, dibêjin, ku rastîya wan jî bi guman e.

Îro di cîhana zanistê da çend şaxên jînenîgarîya *Zerdeşt Pêxember* hene.

Anegorî yekê ji wana, *Zerdeşt Pêxember* li ser xaka Baktrîya dîrokî (li xerîteya 1. binhêrin: satrapîya XII – di

pêvekê da, rû. 121), li derdorên bajarê Belxê (Afxanistana îro) ji dêya xwe bûye. Anegorî yeke dinê, ew di Radêsê da (perê bajarê Tehrana îroyîn ê bi navê Ray), an jî li rojhilatê Îrana Mezin, hatye cîhanê, di navbera sedsala VI û nîveka yekem a sedsala V a berî serdema me da...

Zanyar-êntîklopêdîst û mitaledarê fars ê sedsala navîn El Bîrûnî (973 - 1048), anegorî agahîyên demnûsîya (kronolojî) kevneşopî ya pehlewîyan dijmêre û tê ser wê nêrînê, ku *Zerdeşt Pêxember* 258 sal berî êrîşa Îskenderê Makêdonî a ser Îranê jîyaye...

Wisa jî dibêjin, ku di Gatan da di derbarê welatê *Zerdeşt* û *Kavî Vîştaspa* da agahî nînin, ji ber ku yên ku Gat guhdar kirine, baş dizanibûne, ka ew çi welat e...

Tê gotin, ku bîrûbawerîya *Zerdeşt Pêxember* ji nivsekê derbazî yeke dinê bûye, ji hêla terefdarên wî va hatye pêşxistin û di govekeke berfirehtir da belav bûye, lêbelê kevneşopîyên dîrokê di gelek cîyan da hatine windakirin, lewra ku wê demê demnûsîyeke weke ya îroyîn nînbûye.

Di encamê da nêrînên li ser pirsê cî û dema belavkirina bîrûbawerîya *Pêxember* û herêma destpêkî ya belavbûna *zerdeştîyê* li hev nagirin.

Eger hinek dibêjin, ku bi misogerî dîyar nîne, ka *Zerdeşt* kengê jîyaye û erka xwe ya dirozgedarîyê pêk anîye, lêbelê hinekên dinê jî dibêjin, ku ewî bîrûbawerîya xwe di hinek herêmên rojhilatê Îranê, di Asîya Navîn û Afxanistanê da belav kirye.

Li ser bingeha lêgerînên nivîsarên pîroz ên *zerdeştîyê* zanîyar gihîştine wê bawerîyê, ku *Zerdeşt* ji malbeta spîtanman (erkdarên olî) derketîye. Ku ewî di heft salîya xwe da dest bi perwerdeya bawerîya pîroz kirye, ... û mamostayê wî yê yekem jî bavê wî bûye, ku ewî êdî di 15 salîya xwe da

dest bi erka xwe ya oldarîyê kirye, lê di temenê xwe yê 30 salîyê da êdî wek mirovekî zane hatye naskirin...

Wisa jî tê gotin, ku *Zerdeşt* di Îranê yan jî di Asîya Navîn da dest bi danasîn û belavkirina bîrûbawerîya xwe kirye, lê ji hêla civaka xwe va nehatye pejirandin...

Hinek dinivîsin, xwedêgiravî, padişahê Baktrîyayê (?! – E. C.) *Goştasp (Vîştaspa)* li *Zerdeşt* xwedî derketiye û alîkarî dayê, ku ew bîrûbawerîya xwe di nav gel da belav bike, lê bi dîtina hinekên dinê (dîsa xwedêgiravî!) dema *Zerdeşt* di bakûrê dewleta farsan da bê cî û star geryaye, ewî serdarê wê herêmê (?! – E. C.) yê bi navê *Vîştaspa* anye ser bawerîya xwe.

Heya hinek dibêjin, xwedêgiravî, *Zerdeşt* li devereke bakûr-rojhilatê derya Aralê, li ser erd û aqarên Qazaxistan û Tacîkstana îro ji dêya xwe bûye, ... lê hinek li ser wê nêrîne ne, ku *Zerdeşt* li devereke çiyayên Úralê (Rûsîya) hatye cîhanê...

Û, bi vî awahî, ev êdî derdorê dused salan e, goftûgo û gengeşiyên zanîyaran didomin, lê ew hê jî negihîştine nêrîneke tam û durust, ka gelo, *Zerdeşt* Pêxember di kîjan welatî da jîyaye û herêma destpêkî ya belavbûna bîrûbawerîya wî –*zerdeştîyê*, li ku bûye.

Û, piştî gengeşiyên demdirêj, di cîhana zanistî da “*gihîştine wê nêrîne*”, ku agahiyên jînenîgarîya *Zerdeşt Pêxember* pir kêr in, lê herçê hene jî, li hev nagirin û bawerî bi wana nîne, û hejmartine, ku pirs “*bidawî bûye*”, lewra jî rûpelên lêgerînên wî warî girtine û danîne hêlekê...

Lêbelê, zanîyarên serdema me dibêjin (û gotina wana jî bê binge h nîne!), ku, dîsa jî, di wan agahîyan da tiştên pêzanîne hene, yê ku dikarin ji dîtina rastîyê ra bibin alîkar. Û yek ji wan zanîyarîyan jî ew e, ku: *eger Zerdeşt*

“Avêsta” di serdema hexamenîyan da (piştî sala 550î ya berî serdema me) nivîsîbûya, wê demê dê tiştêkî heşmendî bûya, eger navên desthilatdarên wê binemalê di Pirtûka Pîroz da hebûna.

Li ber çavan e, ku di derbarê vê pirsê da ewqas nêrîn û dîtînen hinartî û bê bingeş yê ji hev cuda û dijberî hev berev bûne, ji ber hebûna wan jî ewqas pirs derketine holê û rewşeke wisa nedîyar afirandine, ku mirov nizane, ka lêgerînan ji çi û ji kîderê va destpê bike...

Bi rastî, her tişt wisa tevlihev e û li hev piçikye, qey bibêjî, hinekan bi zanebûn hildaye, her tişt wisa bi hev guhartine, wisa li hev alandine û tevlihevkirine, dane û zanîyarîyên dîrokî wisa berovajî û tewş kirine, ku diwar mirov bikaribe, wana bi hêsane ji hev veresîne û vebijêre...

Lê, dîsa jî, lêgerîn dikaribûn biencam bibûna, eger ji mirov ra li hev bihata bersîvên van pirsana bidîta:

– Ji bo ku rewşeke weha ya tevlihev û bi nakokî derkeve holê, çi sersedemên dîrokî hebûne?

– Çavkanî û ajoyên (motîv) peydabûna van nakokîyan mirov dikare li ku bigere?

Û, ji bo ku mirov bikaribe wan hemû nêrîn û pêşdîtinan ji hev veresîne, dibe ku, di destpêkê da divê binihêre, ka îro çi li ber destê me heye, û piştra, berê pêşin wan hemûyan di nav tomerîyekê da û, paşê jî, beş bi beş biheşmendî binirxîne...

Weha, di derbarê *Zerdeşt* da dinivîsin, xwedêgiravî:

– Di Gatan da ne di derbarê welatê *Zerdeşt* da, ne jî di derbarê welatê *Kavî Vîştaspa* da agahî nînin, lewra ku ewan mirovana, yê ku Gat guhdar kirine, dizanibûne, ka ew çi welat e, ji bo wê jî pêdivî nînbûye, navê wî binivîsin...

– ew li ser erd û aqarên Baktrîya dîrokî, li derdorên bajarê Balxê (Afxanistana îro) hatye cîhanê;

– ew di Radêsê da jîyaye (perê Tehrana îroyîn ê bi nave Ray)...;

– ew li rojhilatê Îrana Mezin ji dêya xwe bûye (dewrên VI – V ên berî serdema me);

– ew di Îrana kevnar da jîyaye, ... an jî di Asîya Navîn da, ji derya Aralê berbi bakûr-rojhilatê va – li ser xakên Qazaxistan û Tacîkistana îroyîn...;

– ew li deverên derdorê çîyayên Ûralê hatye cîhanê, û heya hinek navên kilafeyên (xerabe) kevnebajarên Sîntaş-ta û Arkaîmê yên di herêma Çêlyabînskê ya Rûsîyayê da jî tînin...;

Wisa jî tê gotin, xwedêgiravî:

–mirov nikare bibêje, ka *Zerdeşt* li ku û kengê hatye cîhanê û erka xwe ya *pêxemberîyê* pêk anye;

–*Zerdeşt* bîrûbawerîya xwe di hinek herêmên rojhilatê Îranê da, di Asîya Navîn û Afxanistanê da belavkirye;

– padişahê Baktrîyayê (?! – E. C.) *Goştasp/Vîştaspa* li wî xwedî derketye û bi xwe jî

destek daye belavkirina zerdeştîyê...;

– dema *Zerdeşt* wek penaberekî bê cî-war û star di herêmên bakûrê dewleta farsan da geryaye, ewî serdarê herêmê yê bi navê *Vîştaspa* anye ser bawerîya xwe...;

...Li ber çavan e, her çiqas di van nêrînan da nakokî hene, dîsa jî di wan da agahîyên balkêş veşartî ne; û, her çiqas, ew agahîyana daneyên konkrêt destnîşan nakin jî, lê nepêkanîtiya agahîyên heyî bi xwe derdixin hole...

Li vira mirov dikaribû çî bigota?

Ji van hemûyan mirov dikare van xalên hanê cuda bike:

- ... Di “*Avêstayê*” da hinek agahî hene, yên ku di karibûn ji hêla destnîşankirina demê va wateya xwe hebûna, mînak, *tora gênêologî*... Lêbelê tê gotin, ku ji hêla bawerdarîyê va ew agahî bi guman e;

- ... Di “*Avêstayê*” da di derbarê hîç desthilatdarekî ji binemala hexamenîyan da jî agahî nînin, ên ku ji sala 550î (ya berî s.m.) va rêvabirîya welêt kirine...

- ... dema gera xwe ya li erd û aqarên herêmên bakûrê dewleta farsan *Zerdeşt* serdarê herêmî (?! – E. C.) yê bi nave *Vîstaspa* anye ser bawerîya xwe...

- ... padişahê Bakrîyê (?! – E. C.) *Goştasp/Vîstaspa* li *Zerdeşt* xwedî derketiye û alîkarî daye wî, ku ew bîrûbawerîya xwe (*zerdeştîyê*) di Bakrîyê (satrapîyeke rojhilatê împêratorîyayê) da belav bike...

Li ber çavan e, ku di van nêrîn, dîtin û şaxên serpehatîyan da hîç tiştekî tomerî nine, yê ku wana bigihîne hev, û eger mirov pêbawerîya yekê ji wan bipejirîne, ewê bê wateya redkirina yên dinê. Lewra jî dê ne rast be, eger mirov ewana di nava govekeke giştî da binirxîne.

Hem jî pirs ji ber wê diwartir dibe, ku hema-hema hemû zanîyar lêgerînên xwe li ser bingeha hinek agahîyên şêwazî (formal) pêk tînin, ên ku ne çavkanî, ne jî motîvên peydabûna wana ne dîyar in, û mirov nikare bawerîya xwe bi wan bîne. Û eger mirov bi vî awayî pirsê binirxîne, wê demê dê heşmendîya pêşketinên bûyerên dîrokî yên xwezayî bê teribandin, an jî ew pêşketin bi xwe dê di sîyê da bimînin...

2. Her çi jî hebe... !

Her çi jî hebe, dibe ku, mirovê bikaribûya, bi rêya analîz, nirxandin û hemberhevkirina pêvajoyên dîrokî yên wê serdemê dîmenên pêşveçûnên xwezayî yê bûyerên dîrokî jinûva vejinanda û banya ber çavan, û bi wê jî hema ji bo lêgerînên daneyên dîrokî rêyeke rast hilbijarta.

Di vê derbarê da di dema xwe da rojhilatzanê navdar ê sovêtî-rûsîyayî Î. M. Dyakonov dîtinên balkêş anîne zimên, û ew dîtinên wî dikarin gelek terefên vê pirsê ronî bikin. Weha, ew vê pirsgirêkê çawa dibîne: *"... Heya naha wê pirsê ferz dikin, ka gelo ew peyker ["Avêsta"] di Medyayê da hatye nivîsîn, an di devereke Asîya Navîn da. Herdû nêrîn jî, hem di nav zanîyarên sovêtî, hem jî di nav yên welatên dinê da terefdarên xwe hene.*

Wisa jî pirsê dema nivîsîna beşên kevna ên "Avêstayê" bê bersîv dimîne. Hinek lêgerîner dibêjin, ku Zerdest (Zoroastr)... hevdemîyê Vîstaspê I (salên 522 - 485 berî s. m.) ê bavê Darîûsê padşahê farsan e. ...Hinek lêgerînerên dinê pêkhatina kevna tîrîn beşên "Avêstayê" digihînin demên bêhtir kevn..."²

Belê, rewşeke tevlihev a ne sade li holê ye!..

Lê, eger analîzeke zanistî-rexneyî ya wan agahîyan pêk hatibûya, yên ku di çavkanîyên kevna û sedsalên navîn da hene, dê dîyar bibûya, ku ewana ne anegorî heşmendîya pêşveçûna xwezayî ya bûyeran, ne jî anegorî dîmenê giştî yê pêvajoyên dîrokî yên wê demê ne...

² Дьяконов И. М., История Мидии, М. - Л., 1956 // Dyakonov. Î. M. "Dîroka Medyayê", М.-Л., 1956, rû. 50.

Dema mirov van hemû nêrîn, pêşdîtin û şaxên serpehatîyan dinihêre, bêyî rayê wî pirsek serî hiltîne: *“Ew çawa dikaribû, wisa bibûya, ku di dewra VI a (berî s.m). mirovek ji perê rojhilatê yê dewleta hexamenîyan (ji Qazaxistan, Tacîkistan an Afxanistana îroyîn) here-bigihîje “navçeyên bakûrî” yên wê dewletê, rastî serdarê “wê deverê” bê, wî bîne ser bawerîya xwe, û peyra bi alîkarî û pişgirîya wî, bîrûbawerîya xwe di tevahîya Îrana mezin da belav bike?”*

Xwendevan dê li vir bibêje, ku tiştên weha dikaribûn her tenê di çîrokên sedsalên navîn da pêk bihatana!

Û ewê mafdar be!

Ma ne, ol ne eşyayekî navmalê ye (xal-xalîçe, parçe an tiştên dinê yên rojhilatî), ku mirov bikaribûya li ser piştê deveyan, bi rêya hermûş ji perekî dewleta gewre bibira bigîhanda perê dinê, û bifirota.

Ma ne, ol şêwazekî taybet ê hizir û bîrewarîya civakî ye û hebûna wê bi tomerîya hinek norm, dua-dirozge, bawerî, rê û rizmên olî û hevgerîtin û kombûna mirovan di civaka olî da dikare hebe... Û, ger mirov zimanê civakekê û rabûn-rûniştin û kevneşopîyên wê nizanibe, gelo dê bikaribe (*heya bi têorêtîkî*) wan hemûyan di jîyanê da pêk bîne? Û, ew jî, di nîveka hezarsala yekem a berî serdema me da!

Û, pirseke ne kêm girîng jî – serdarê herêmê (ew padişah be, an satrap, zêde ne girîng e!) çawa wisa bi hêsane derîyê mala xwe li ber penaberekî bê cî û star vekir, ji wî ra dostanî kir, û li wî xwedî derket, piştovanîya wî kir? Ma, gelo wê dema (lo, hema îro jî!), penaberên bê cî û star, gerokên sergedan dikaribûn wisa bi hêsane nêzîkî qesra padşê bibûna, jixwe, heya

nikare bê ber heşê mirov jî, ku wê demê ewî penaberî heya bikaribûya derbazî hundurê hewşa padişêh bûya jî?

Û, eger mirov bi vê têgihîştina pirsê li wan dîtîn, nêrîn û şaxên serpêhatyan binihêre û wan binirxîne, ew hemû dê wek holimaçkên zarokan ên bi hişkekaxezê (kartan) çêkirî li dû hev, yek bi yek li ser hevdu da hilweşin, ...lewra ku, ew hemû hema di sêrî da li ser agahîyên hinartî an jî daneyên lêpovajîkirî hatine avakirin, ên ku hinekan ji bo girseyên wê serdemê (dewra VI a berî serdema me) ji ber xwe derxistine.

Eger em bibêjin, ku têknolojîyên siyasî yên gemarî tenê di dîroka nû û nûtirîn da hebûne, emê heya dawîyê şaş bin.

Lêpovajîkirina agahîyên dîrokî û bihevguhartinana daneyan hê di dema peydabûna dewleta yekem da hatine bikaranîn... Û hê di kûrahîya dîroka kevna da ewana ji hêla dewletên konkrêt, an jî ji hêla wan kesana va, hatine bikaranîn, ên ku li ser rêya avakirina dewleta xwe bûne.

Û lewra jî, ji bo lêgerînên dîroka serdemekê ya welatekî an neteweke konkrêt bên pêkanîn, divê mirov pêvajoyên pêşveçûna wê serdemê bi rastî bîne ber çavên xwe. Û, ji bo ku ew lêgerîn, ên ku pêk tên, obyêktîv bin, mercê herî pêwîst ew e, ku bi helwesteke zanistî-rexneyî nirxandinên daneyên (matêriyal) dîrokî bi heşmendî bên pêkanîn.

Û bi hev guhartinana daneyan û lêpovajîkirina zanîyarîyên dîrokî jî di wê herêmê da hê wê demê destpê bûne, dema *Quruşê* torinê *Îştûvêgûyê* padişahê *Medyayê* (*Quruşê II* ê dihatûyê), bi malmezîna û giregirên bijarte yên nerazî, xeyîdî û nedilsoz va şerekî kirêt li

dijî padişê dadixin, bi xayîntî wî ji ser text diavêjin û di welêt da desthilatdarîyê hiltînin destê xwe (sala 550î ya berî serdema me).³

Lê, ji talebextan ra, dema zanîyaran di warê dîroka gelên herêma erdnîgarî a berfireh a bi navê Îran da lêgerîn pêk anîne, di bin destê wan da tenê agahîyên çavkanîyên farsan an ên farsîkirî hebûne (yên hexamenîyan, sasanîyan, pertewîyan û yên dinê), û beşê wan ê mezin li ser bingeha berhemên cihêreng ên zargotna gelêrî hatibûne nivîsîn, ên ku ji hêla *“dîroknûs”-çîrokbêjên* qesra padişê va hatibûne hinartin (di derbarê mînakek a wêjeya *“gelêrî”* ya wisa da dê li jêrê bê gotin) û lewra jî, pirê caran gelek daneyên rastîn ên dîrokî derî bala wan mane, û lêgerînên wana berovajî heşmendîya pêşveçûna xwezayî ya bûyerên dîrokî derketine.

... Ew kevneşopîyana îro jî bandora xwe li ser sazûna wateya sereke ya lêgerînên zanistî dihêlin... Ev mêtoda bûye prênşîpa *“zanistî”* ya dîroknûsiya fermî ya dewletên wek Îranê, Tirkîyayê û hinek welatên dinê yên ereban. Û heya gelek caran rêbaz û arman-cênsiyaseta evandewletana hemali ser bingeha wan çîrokan tê sererastkirin.

Û gelek nimûneyên *afrandinên “gelêrî”* yên vî rengî yên farsan (wisa jî yên ereb û tirkan) ji hêla wan kesan va

³ Альберт Олмстед, “История персидской империи”, Москва, 2012//Albêrt Olmstêd, “Dîroka Împêratorîya farsan”, Moskova, 2012, rû. 36 – 38; Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 //Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lênîngrad, 1956, rû. 413 – 424; Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, СПб, 1890 – 1907//Ferheng-a ênsîklorêdî ya Brokhaûz û Yêfron, Sankt-Pêtêrbûrg, 1890 – 1907, XIX, rû. 238 – 239; Опарин А.А., Всемирная история и пророчества Библии, Харьков, 1997//Oparîn A. A., “Dîroka hemcîhanî û gotinên pêxemberane yên Êncîlê”, Xarkov, 1997, rû. 54 – 58; Ezîz ê Cewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed-2017, rû. 68 – 94; û Wik.

hatine hinartin, ên ku bi amadekirina “zanista” dîrokî ya wan welatan va mijûl bûne.

Di dema xwe da lêgerînên “zanistî” yên weke ewên navborî ji dîroknûsîya fermî ya wan dewletan ra bûne bingeh, û îro reng û rêbazên doktrîna siyaseta fermî ya wan dewletan dîyar dikin.

Di van welatan da bi hêsane agahîyên dîrokî lêpovajî dikin, daneyan diguhêrin, mîrasiya çandî û dîrokî ya gelên dinê li ser xwe dinivîsin û, bi vî awayî, dîroka xwe li ser redkirina dîroka gel û netewên dinê ava dikin...

Weha, di dema xwe da nivîskar û lêgerînerê navdar ê kurd ê sovêti Nado Maxmûdov (Nadoyê Xudo) di vê derbarê da çî nivîsye: “*...Di karê lêpkirina (sextekirin) agahîyan da, dibe ku, kesek nikaribe bi dîrokanên faşîst ên tirk û fars ra bikeve pêşbirkê. Ew dixwazin, gelê kurd ji hêla siyasî û şan û şerefê va di rewşa bindest da bihêlin û xwetêgihîştina netewî di nav wî da bikujin*”.⁴ – Rast hatye gotin, lêbelê, divê bê zanîn, di wan welatan da bi lêpkirina dîrokê va ne tenê dîrokanên faşîst ên van demên dawîyê mijûl bûne, ya wan hema ji mêj va wisa bûye...

Di rewşeke weha da ji vir û pêva mirov çî dikare bike? Mirov lêgerînên şopên wana dane û agahîyan dikare li ku pêk bîne? Ma gelo her tişt wisa bê şop winda bûye? – Hil-dane, lêpovajî kirine, guhartine, dîroka xelkê li ser xwe nivîsîne, ... û bidawî bû, çû?!

⁴ Մախմուդով, Ն., “Քուրդոտոլուրդը”, Երեվան, 1959//Maxmûdov N. X., “Gelê kurd”, Yêrêvan, 1959, rû. 24 – 25; Ezîz ê Cewo, “Êzdîfî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed-2017, rû. 64 – 68.

Û dilê mirov jî diêşe, ku ew “*agahî*”, yên ku ji hêla lêpokeran va hatibûne hinartin, paşê di berhemên lêgerînerên welatên dinê da wek bingeh û çavkanî hatine bikaranîn.

Dibe ku, hinek lêgerîneran, dema berhemên bi zanistî lêp ên wan welatan xwendine, bi wan dijwar hatye, ku bersîvên rast ji bo wan pirsan bibînin, ên ku derketine pêşîya wana. An ewana ew hemû li şûna rastîyan pejirandine? Lê, eger, ji bilî wan çavkanîyan li ber destê wan ên dinê nînbûne? An ewana nikaribûne û îro jî nikarin li dijî kongsêpta “*zanista*” *fermî* ya wan welatan derkevin, ji ber ku ew bi xwe nûnerîya “*zanista*” *welatê* xwe ya *fermî* dikin?

Mirov evê çawa têbigihîje?

Wek ku tê xuyan, mirov divê ser sedemên van nêrînên cuda, yên ku îro di şaxên cuda ên jînegarîya *Pêxember* da hene, ji vê hêlê va û bi vê heşmendîyê binirxîne... Lêgerîn dê dijwar bin, lê dê bêencam nemînin...

Cêribandinên pêşveçûna dîrokî ya zanistê didin xuyan, ku di dîroka mirovahîyê da hîç tiştek jî bê şop winda nabe, ku zû, an dereng, her tişteki nehîni derdikeve ronahîyê û dibe rastî!..

Û bi vê helwestê jî emê lêgerînên xwe bidomînin...

3. Li dû şopa rastîyên dîrokî...

Lêgerînên me yên zanistî didin xuyan, ku li vira pirsê rêgezî li holê heye. Pirs di wê da ye, ka, gelo, ev “*serpêhatîyên*” –çîrokên di derbarê pêwendîyên Zerdeşt *Pêxember* ên bi wan herdu serdarên navborî ra (herdu jî – *Vîştaspa!*), û agahîyên di derbarê xwedîderketin û piştovanîya wana di karê belavkirina zerdeştîyê da çiqasî heşmendî ne? Ka, gelo, ev

hemû çiqasî anegorî heşmendîya pêşveçûnên dîrokî û pêwendyên civakî yên wê demê ne û çiqasî di nava demnûsîya (kronolojî) wê demê da bi cî dibin?

Ka, em careke dinê vegerin ser wê pirsê, ku di wan herdu şaxên “*jînenîgarîya*” *Zerdeşt Pêxember* da du serdar hene, û herdû jî navê xwe *Vîştaspa* ne. Anegorî wan şaxên “*jînenîgarîyê*”, yek ji wan “padişahê” Baktrîyê bûye – li perê dewletê yê rojihilatê, lê yê dinê serdarê “herêma wê ya bakûrî” bûye...

Û hinek lêgerîner hewl didin bidin bawerkirin, ku piştovanê *Zerdeşt*, – *Goştaspê* (*Vîştaspa*) serdarê Baktrîyê bûye, lê ên dinê dibêjin, ku ew *Vîştaspayê* serdarê herêma bakûrî bûye.

Ji bo ku bê zanîn, ka kîjanî ji wana dikaribû (bi ferezî/hîpotêtîkî) bibûya piştovanê *Zerdeşt Pêxember*, divê bê dîyarkirin, ka ji wan hîpotêzan (ferezîyan) kîjan anegorî rastîyên wê serdemê ye?

Eger ji me ra li hev bê, bersîva vê pirsê ya rastîn bibînin, wê demê emê li ser rêya ravekirina wê pirsê gava xwe ya yekem biavêjin, ka *Pêxember* li ku erka xwe pêk anye û herêma belavbûna destpêkî ya bîrûbawerîya *zerdeştîyê* kîjan bûye. Û, eger bersîva van pirsan bê dîtîn, wê demê mirovê bikaribe bizanibe, ka cîyê jidayîkbûna *Zerdeşt Pêxember* li ku bûye.

Ji bo vê, ka, em lêgerînên xwe ji *Gûştaspê* (*Vîştaspa*) serdarê Baktrîyê destpê bikin.

Di derbarê wî da tê zanîn, ku, piştî wê, dema sala 465an a berî serdema me di encama delk û dolaba qesrê Xşayarşayê (اشرای اشخ) padşahê farsan û Darîûsê (شوی راد) lawê wî yê nuxurî tên kuştin, lawê wî yê dinê, Erdeşîr (رى شدراد), yê ku di dîrokê da wek Erdeşîrê I tê zanîn, radibe ser text.

... Wisa jî tê zanîn, ku Erdeşîr di pevçûna di qesrê da Artabanê serokê parastina padşê û Asпамîtrayê serokê here-ma padişê di kuje. Lê sala 464an a berî serdema me *Gûştaspê* (*Vîştasp*) birayê Erdeşîr – satrapê (walî) Baktrîyê li dijî wî serî hildide, têk diçe û tê kuştin. Piştî vê, ji metirsîya derbeya hindurîn (ya qesrê), bi fermana Erdeşîr birayê wî yê dinê jî dikujin...

Li vira ya balkêş ew e, ku berî van bûyeran jî dîrokek a bextereşîya vê malbetê hebûye: di dema xwe da (s. 478 berî s.m.) Xşayarşayê bavê wana jî bi heman rêbazê li hember Masîstayê birayê xwe tevgeryaye. Wê demê Masîsta jî satrapê Baktrîyê bûye, û ew jî hewl dide, li dijî birayê xwe serî hilde û tê kuştin...

Belê-ê-ê, bi rastî jî binemala padişê bextreş bûye, dîroka wan dîrokeke xwînrejîyê bûye –tuje xiyanet, delk û dolab, derbe û kuştinan!

Û li vira pirs dertê hole: *"Ma, di rewşeke weha da, dema di qesrê da û li derdorên wê hemû amade bûne, û tenê çavê wan li demê bûye, ka çawa hev tune bikin, gelo yek ji wan dê bikaribûya dilovanîyê û xêran bike û heya piştovanîya mirovekî nenas bike, yê ku erka peyambarîya olî pêk tîne, û heya ji bo wê alîkarîyê bide wî, ku ew oleke nenas di nav gel da belav bike? – Ew jî wê demê, dema *Gûştasp* bi xwe ne ku padişah bûye, lê her tenê satrapek bûye, ew jî di demeke pir kurt da!"*

Li ber çavan e, ku heşmendîya pêkhatina bûyerên dîrokî û daneyan di derbarê wê nêrînê da tu govanîyê nadin, ku, xwedêgiravî, *Gûştaspê* satrapê Baktrîyê piştovanîya *Zerdeşt Pêxember* kiribe!

Ji bilî vê, wisa jî dane û bûyerên dinê li dijî vê nêrînê ne: tê zanîn, ku navê hîç serdarekî ji binemala hexamenî-

yan di “*Avêstayê*” da nayê bîranîn, yên ku piştî sala 550î ya (berî s.m.) rêvebirîya welêt pêkanîne. Ango, *Zerdeşt Pêxember* berî serdema hexamenîyan jîyaye û erka xwe ya peyamdariyê pêk anîye û nikaribûye rastî wî satrapî bê, yê ku bira û hevdemîyê Erdeşîrê I bûye. Û Erdeşîr jî, wek ku tê zanîn, di navnîşa serdarên hexamenîyan da padişahê şeşem bûye (s. 464 – 425 berî s.m.)...⁵

4. Kavî Vîştaspa –dost û piştovanê Zerdeşt Pêxember.

Hinek çavkanî *Kavî Vîştaspa* wek “serdarê herêmên bakûrî” bi bîr tînin, û, dibêjin, xwedêgiravî, *Zerdeşt Pêxember*, dema bê cî û star maye û li ser rêyan bûye, ew anîye ser bîrûbawerîya xwe, lê di beşên cuda yên “*Avêstayê*” da *Kavî Vîştaspa* piştovanê padişahî û dostê *Zerdeşt Pêxember* hatye navkirin, yê ku hatye ser rêya rastyê û li dû bawerîya yê *Rizgarîdar* çûye.

Weha, di “*Gatên Zerdeşt*” da çi tê gotin:

“*Divê mirov berê pêşin dostê wisa baş nas bike? – Zerdeşt Pêxember* pirseke hrêtorîk dide û bi xwe jî bersîva wê dide. – *Helbet, ew piştovanê padişahî ye, ew serok (kavî) Vîştasp e.*

Ez bi pesnbêjîyên Ahûra-Mazda û bi Ramana Qenc ji bo wî dibêjim”.⁶

⁵ Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 //Dyakonov. Í. M.“Dîroka Meduayê”, Moskova –Lêningrad, 1956., rû.47 – 54; Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Е фрона, СПб, 1890 – 1907 //Ferhenga êntsiklopêdî ya Brokhaûz û Yêfron, Sankt-Pêtêrbûrg, 1890 – 1907, berg 22A, rû. 881 – 884; Опарин А.А., Всемирная и сторияипророчества Библии, Харьков, 1997//Oparin A. A., “Dîroka hemcîhanî û gotinên pêxemberane yên Êncîlê”, Xarkov, 1997, rû. 56.

⁶ Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009//Gatên Zardeşt. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Í. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû. 123

Û – yeke dinê jî:

“Wisa *Kavî-Vîştaspa*

Bi Desthilata vê yekîtîyê gihîşt,
Li ser rêya rastîya Bîrûbawerîyê
Bi Zanînên Qenc derdikete pêş:
Bila *Mazda Ahûrayê* pîroz
Ya me bi rayê xwe bîne sêrî!”

“*Kavî-Vîştaspa* padişahê yekem bûye, yê ku li *Zerdeşt Pêxember* xwedî derketiye û bîrûbawerîya wî di nav gel da belavkirye”.⁷

Bala xwe bidinê, *Zerdeşt Kavî Vîştaspa* serok nav dike!

Îro êdî di heşê kesekî da hîç gumanek nemaye, ku *Kavî Vîştaspa* piştovanê *Zerdeşt Pêxember* bûye û bîrûbawerîya wî di nav gel da belav kirye.⁸

Lê, dîsa jî, di çavkanîyên cuda û gotarên êntsîklopêdîk da tê gotin, ku ne ew welat, ê

ku *Vîştaspa* padişahî lê kirye, ne jî dema jîyana wî nayên zanîn, her çi qas kesek bi guman li hebûna wî ya rastîn nanihêre...

Bi rastî jî, gotineke balkêş e!

Ma, ev ne paradoks e?

Ma tiştekî wisa dikare bibe, ku mirov serdarîyê dewle-
teke gewre kiribe, ku xêr û dilovanîkarê wî bin, piştovanî
li *Pêxember* kiribe, lê di derbarê wî da tiştekî diyar û pê-
bawer li hole nînbe?

⁷ Di heman cîyî da, rû. 153., wisa jî: Ezîz ê Cewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed-2017, rû. 71 – 73

⁸ Ричард Фрай, Наследие Ирана, Москва, 1972, стр. 62 – 63//Rîçard Fray, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, rû. 62 – 63.

Ev nakokîya ji ku tê? Ma ne agahîyên dîrokî yên bêhtir pêbawer hene, lê zanîyar bi tu awayî “*nikarin*” şopên wê dewletê bibînin, a ku bi rastî di dîrokê da hebûye û xwedî padişah û pêxember bûye?...

Belê, helbet, hiç tiştek dê dîyar nînbe, eger di dîroka dorîzemanan da her tişt wisa lêpovajî kiribin, ku dîroka dewleteke gewre, ya ku bi rêalî hebûye û padişahê wê jî mêrekî bavçê û comerd bûye, kiribin efsaneya xewnerojk û xiyalên sedsalên navîn!

Û paradokseke dine jî: *di hinek çavkanîyan da Viştaspa wek padişahê nebînayî û bêhempa, têkoşerê ji bo bawerîya rastîn û dadwerîyê didin nasîn, bi taybet lehengîya wî ya serbazîyê didin xuyan, lê di hinek cîhên dinê da çavnebiharî û sewdaserîyê bi nave wî va datînin...*⁹

Û, ev nakokîyên weha di van agahî, nêrîn û dîtinan da ji ku tên?

Lêbelê, eger van “taybetmendîyên” *Viştaspa* hemberî wê *mîta* (*efsane*) farsan û serpêhatîya keldanîyan ên di derbarê padişahê *Medyayê* yê dinê – Îştûvêgû (*Astîag*) bikin, ên ku *Movsês Xorênatsî* di “Dîroka Ermenîstanê” da bi cî kiribûne, wê demê her tişt dê bê têgihîştin (di vê derbarê da jî, bi hûrbînîdê li jêrê bê gotin!).

Her çiqaş, piştî ku Qurûş di *Medyayê* da desthilatdarî bi xayîntî hildaye destê xwe, û rêvebirên fars ên nûpêketî li ser asta dewletê bi berekêva demnûsîya (kronolojî) dîrokê lêpovajî jî kirine, hemû dane û nav bi hev guhartine, mîrasa dîrokî û çandî ya gelê med (=kurd) li ser xwe nivîsîne, dîsa jî, mirov îro dikare gelek şopên dîroka rastîn bibîne.

⁹ Мирча Элиаде, “История веры и религиозных и дей”, том I, Москва, 2002//Mîrça Êliadê, “Dîroka olan û hizra olî”, berg I, Moskova, 2002, rû. 281; Мифы народов мира (Энциклопедия). Гл. Ред. Токарев С. А., 1980//Mîfên gelên cîhanê (Êntsîklopêdî). Êdîtorê sereke Tokarêv S. A., 1980, rû. 198 û 282; Ezîz ê Cewo, “Êzdtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed-2017, rû. 68 – 70 û Wik.

...Guhartina dane û navan, û lêpovajîkirina agahîyên di derbarê bûyerên dîrokî da hîç demekê jî ranewestyane. Ewana ji bo rêbaz û mêtoda “zanistî” ya dîroka fermî û siyaseta dewletê yê wan welatan bûne bingeh.

Û îro ne tenê cîyê matmayîne ye, ku di cîhanê da êdî bi berekê va hînî wan *têorîyên zanista lêp* dibin, lê her weha, mirov xemgîn dibe, ku wisa jî lêgerînerên welatên şaristanî bi hêsane ew agahîyên lêpovajîkirî di berhemên xwe yê zanistî da wek çavkanîyên pêbawer bi kar anîne û îro jî wanabi kar tînin.

Helbet, ew wan agahîyan bi kar tînin, ên ku li ber destê wana hene, û ji bilî çavkanîyên farsan jî tiştêkî dinê li ber destê wana nîne. Û hinek lêgerîner hewl didin, ku sînorên wan “normên” zanistî derbaz nekin, ên ji hêla dewletê va ji bo pêkanîna lêgerînên “zanistî” hatine pejirandin?..

Di encama nêzîkbûneke weha da îro ewqas rûpelên ne dîyar ên dîrokên gelên vê herêmê di bin sîya dîrokê da veşartî mane.

Lewra jî, ji bo dîrok nebe *demnûsîya (kronolojî) paradoksên sedsalên navîn*, ji bo ku bûyerên dîrokî êdî wek *efsane-çîrokan* neyên xuyan, ji bo ku mirov tê bigihîje, ka bi rastî di derbarê çî da tê gotin, divê mirov tayê pêşveçûna heşmendî ya dîrokî bibîne, xwe bi serê wî tayî va bigire û bi wî pêşva here, û yek bi yek, derem bi derem, dîmenê giştî yê bûyerên dîrokî yê wê demê ji nûva vejinîne...

Û li vira jî pirs dertê hole: “*Lê mirov çawa bike, eger daneyên dîrokî heya wê radeyê hatine berovajî û lêpikiran, ku pir dijwar e wana vejinînin? Mirov çawa bike, dema di hezarsalan da li dû hev hemû danayên dîrokî lêpovajî kirine û gîhandine wê astê, ku dijwar e, heya, hîç nebe, mirov bikaribe bi texmînî dîmenê bûyerên demên bihurî vejinîne û bîne ber çavan?..”*

5. Lêbelê, ...

Eger mirov bala xwe bidê, rastîyek li holê ye: *cîhan û dîroka mirovahîyê tenê bi Îranê (Fars) bisînor nabe...Ma ne, ji bilî vê herêmê gel û welatên dinê jî hene – mezin an biçûk, û di peykerên nivîskî yên kevnar ên wan welatan da gelek agahîyên balkêş jî hatine parastin? Û, eger mirov bi baldarî li cîhanê binihêre, dê bikaribe gelek zanîyarî û daneyên hêja û bi nîrx bibîne,yên ku têkilîyên xwe bi wê herêma cîhanê ra hene, ya ku bi kevneşopî Îran tê navkirin (Fars jî di nav da!). Û ew dane û zanîyarîyana dê dikaribin gelek rastîyên vê derxin ronahîyê.*

Beşekî wan çavkanîyan hatine lêgerandin, lê beşê dinê hê benda dema xwe ne... Û, heya mirovê bikaribe gelek agahîyên balkêş di wan destnivîsan da jî bibîne, yên ku ji hêla hinek ên dinê va ji bo mijarne dinê êdî hatine lêgerandin...

Bi taybetî jî destnivîsên ermenîyan ên kevnar dikarin kêrî vê mijarê bên. Di wan destnivîsan da gelek agahîyên hêja hatine parastin û hatine-gihştine dema me, yên ku dikarin ne ku tenê kêrî lêgerînên dîroka gelê ermenî bi xwe bên, lê, her weha, kêrî lêgerînên dîroka gel û welatên dinê yên herêmê jî, yên weke: *med-kurdan, asorîyan, farsan (hexamanîyan, sasanîyan, pertewîyan)* û yên dinê bên. Lêgerînên wan dikaribûn gelek rûpelên tarî yên serdemên cuda ronî bikirana... Û di nav wan destnivîsan da ji bo lêgerînên zanistî ya here balkêş *serekçavkanîya* dîroka ermenîyan e – berhema *Movsês Xorênatsî* ya “*Dîroka Ermenîstanê*”(dewra V a s.m.).

Di vê pirtûkê da *mîteke (efsane)* farsan a di derbarê *Îştâtûvêgûyê Pirhespî* (erm. Բյուրասպի Աժդահակ/Byuraspi Aždahak) – padişahê *Medyayêyê* dawîyê da heye, yê ku di

çavkanîyên ewropî da bi navê *Astîag//Astîagês* tê nasîn. Ev mîta delîleke berbiçav e di wê derbarê da, ka çawa di cîhana kevnar da *têknolojîyên siyasî yên gemar* hatine bikaranîn. Û, ya balkêş jî ew e, her çiqas *Movsês Xorênatsî* neçar bûye, wê mîtê di pirtûka xwe da cî jî bike, lêbelê, bi wê ra wisa jî helwesta xwe ya neyînî li hember wê vegotye, û ew tiştêkî *vala, bêwate û bêkêr* nav kirye.¹⁰

Lê, ji bo ku her tişt baş bê têgihîştin, divê mirov bizanibe, ka ev pirtûka bi çi sedeman û çawa hatye nivîsîn.

Û ezê ji wê jî destpê bikim!

Ji dîrokê tê zanîn, ku *Movsês Xorênatsî* pirtûka xwe ya "*Dîroka Ermenîstanê*" bi daxwaz û spartina *Sahak Bagratûnîyê* serekfermandar, rêvebir û *mêkênasê* ermenî yê dewra V a s.m. nivîsye (*maecenas* – mirov, ê ku piştgirîya weşana *wêjeya bedewetîyê, ya dîrokî û huner û çandê* dike, li wan xwedî derdikeve û projeyên wan fînanse dike). Û, lewra jî, *Xorênatsî* vê pirtûka xwe bi pesnbêjîyên ji bo *Sahak Bagratûnî* û bangawazîya xwe ya berbi wî destpêdike: "*Min di daxweza te ya bêhempa da ew diyarîya qencî û dilovanîya xwedayî ya bêdawî, a li ser te da hatye, û bandora rewanî ya bê rawestan li ser ramanên te dîtin; dema min ji dîdara te zêdetir rewanê te nas kir...*" – Û ev şewazê nivîsînê di pirtûkê da heya dawîyê didome: û ew dem bi dem bi şirove û danezanan berbirî *Sahak* dibe, an nêrînên xwe tîne zimên...

Û çaxê ku dem pêra digihîje, û ew divê bi daxwez û ferzkirina *Sahak* wê mîta (efsane) farsan a navborî ya di derbarê *Îştûvêgûyê Pirhespî* (erm. Բյուրասպի Աժդահալ/

¹⁰ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երեվան, 1991//*Movsês Xorênatsî, "Dîroka Ermenîstanê", Weşangeha "Hayastan", 1990; tēbîniyên rûsî ji weşana wê ya rûsî: Мовсес Хоренаци, "История Армении", Издательство "Айастан", 1990, р. 89 - 92.: Ezîz ê Cewo, "Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?", Amed – 2017, р. 72 – 78.*

Byuraspi Aždahak) da di pirtûka xwe da cî bike, ew ne tenê helwesta xwe ya neyînî li hember wê dîyar dike, lê wisa jî, li dijî nivîsîna wê ber xwe bide, bi Sahak ra dikeve nava gengeşîyan: *“...Çi pêdivîya te bi van çîrokên bêwate heye, an jî tuyê çi ji van gotinên bêwate û bêkêr bikî?... Lewra, ji bilî wê, ew (fars) bi xwe jî wan hemûyan tê nagihîjin...”*¹¹

... Lê, dema piştî berxwedaneke weha, ew dîsa neçar dibe wê mîtê di pirtûka xwe ya *“Dîroka Ermenîstanê”* da cî bike (bi ferzkirina Sahak!), ew wê di dawîya pirtûka yekem da (*“Dîroka Ermenîstanê”* bi xwe ji sê pirtûkan pêk tê), wek pêvekekêdatîne, û hema li wira, bi wê ra wisa jî serpêhatyêke dinê ya di derbarê heman *Îştûvêgûyê Pirhespî* yê padişahê *Medyayê* yê dawîyê da datîne, ya ku ewî *“...di pirtûkeke keldanîyan da dîtibûye...”*

“Ev çi xwestek e, gelo, ku tu li hember wan mîtên bêkêr û bêcûre yên di derbarê Ajdahakê Byûraspî da didî pêş? – Xorênatsî dinivîse. – An jî, tu ji bo xatirê çi me bi van çîrokên farsan ên bêwate û bêtem va didî mijûlkirin, an çêtir e, mirov bibêje – bi wan çîrokên di derbarê qencîyên wî yên ne qenc da, di derbarê wê da, ku dêwan xizmeta wî kirine, ku ewî nikaribûye rastîyê û derewan ji hev cuda bike, ku dêwan sergirkên milên wî maçkirine, û ji wan zîya derketine...”

...Ji bilî van ...îro ez peyv û gotinên wan bi destê xwe dinivîsim, ên ku em ji wan nefret dikin, heya mirov ji demgê wan jî zivêr dibe: – ez wateyê didim gotinên wan ên bêwate û bûyerên wan ên pir kevn, ên ku ew bi xwe jî tê nagihîjin, weha, ez şirove dikim, her tenê bila dilê te şad bikim an karekê bigihînim te. Lê tu divê nefreta me ya li hember wan gotegotan bizanibî, lewra jî me di pirtûka xwe yekem da cîh neda wan, ne jî di beşê dawîyê da, lê em ewê di cîhekî dinê yê cuda da datînin.

¹¹ Di heman cîyî da.

Û ezê weha destpêbikim.

...Min ew di pirtûka keldaniyan da dîtye... Ewî (Astfî-ag//Ajdahak//Uđŋuħuħuĸ. – E. C.) gotye, ku divê hemû fêrî jîyana bi şewazekî hevbeş bibin, ku divê hebûna kesekî ya cuda nînbe, lê divê her tişt ji bo hemûyan giştî-tomerî be. Her gotineke wî, her karekî wî vekirî, li ber çavan bûye. Tu ramanên wî yên bi dizî û veşartî nînbûne, û her tiştê ku di dilê wî da hebûye, ewî li ber hemûyan vekirî anye zimên: û ewî biryar dabûye, ku mafê dostan heye, şev û roj bikevin bal wî û derên. Û ev jî, wek ku tê gotin, qencîya wî ya neqenc bûye”.¹²

Balkêş e, ne?!

Ma, *Îştûvêgû* di tevahîya dîroka mirovahiyê da çi ne serkêşê ramana *wekhevîya sosyalî* bûye?! Wek ku tê xuyan, hema ev jî bûye sedema wê, ku mirovên nêzîk xiyamet li wî kirine, bûne hevkar û hevparên derbekaran û bi wê yekê di dîroka *Împêratorîya Medyayê* (Li xerîteya Împêratorîya Medyayê binihêrin – di pêvekê da, rû 122) da xala dawiyê danîne...

Qey bibêjî, her tişt hatye gotin, tenê pêwîst e, ku mirov ewan hemûyan rast têbigihîje û rave bike, bi taybet jî, ya ku *Xorênatsî* vekirî dibêje, ku ew bi xwe neçar bûye, wan hemû *gotinan binivîse*, *yên ku ew ji wan zivêr e û nefretê li wan kirye*, yên ku heya dengê wan jî li guhên wî zid bûne,... ku ew neçar bûye, *wateyê dide çîrokên kevn ên wan (farsan) ên bêwate*, *ên ku ew (fars) bi xwe jî tê negihîştine*, *her tenê bila dilê Sahak Bagratûnî şad bike an karekê bide wî.*

¹² Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1991//Movsês Xorênatsî, “Dîroka Ermenistanê”, Weşangeha “Hayastan”, 1990; têbiniyên rûsîji weşana wê ya rûsî: Мовсес Хоренаци, “История Армении”, Издательство “Айастан”, 1990, р. 89 - 92.: Ezîz ê Sewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed-2017, rû. 72 – 78.

Weha, ev e sedema sereke (*lêytmotîv*) ya nivîsîna vê *mîtê* (efsane)!

Û peyra jî ew di pirtûka xwe da gengeşîya xwe bi Sahak ra didomîne û nêrîna xwe tîne zimên: “... *Çi pêdivîya te bi van çîrokên bêwate heye, an jî tuyê çî ji van gotinên bêwate û bêkêr bikî? Ma, gelo, ev mîtên yewnanîyan in, ên ku bêhempa, çê û bi wate ne, û di wan da bi şêwazekî cudabêjî rastî veşartî ye? Lê tu dibêjî, ku em ewên bê wate bi wate bikin û şêwazekî bidin bêşêwazîyên wan. Ez heman tiştî dubare dibêjim te, çî pêdivîya te bi wan heye? Û ev çî daxwezî ye –tiştê ku kesek naxwaze, tu dixwazî û karê me giran dikî? Lê em dibêjin, ku ev xwastekên te ji temenê te yê ciwan û ji wê tê, ku tu hê tam negihîştî. Ji bo wê jî, bila li vir jî em xwesteka te pêk bênin û armanca te bênin sêrî”¹³*

Dibe ku *Movsês Xorênatsî* wê demê serva jî neçûbe, ka *Sahak Bagratûnî* ji bo çî wisa bi biryar ferz dike, ku ew wê çîrokê di “*Dîroka Ermenîstanê*” da cî bike, û lewra jî, dibe ku, ewî wisa li berxwe daye, bi wî ra ketye nava gengeşîyan, û ew hemû bi *temenê wî yê ciwan, û tam negihîştîbûna wî* şirove kirye?...

Lê, eger, ew ferz kirina *Sahak* hîç jî ne ji “*temenê wî yê ciwan û tam negihîştîbûna*” wî bûye?... Ma ne, ew *serbaz, rayedar û rêvebirek* bûye. Û, ger wisan e, divê ew siyasetmederekî pisporek û dîrdîtî bûya jî! Lê, eger *Sahak*, wek siyasetmeder, têdigihîje, ku ev çîrok, ên ku dîrî heş û sewdayê mirov in, di rastîya xwe da *Qurûş ê II* bi terefdarên xwe va, dema amadekirina derbeya dijî kalikê xwe – paşahê dawîyê yê *Medyayê Astîyag//Îştûvêgû//Ajdahak*, ji ber xwe derxistine û di nav gel da belav kirine, ...û wê demê (piştî hazar salî) pêdivîya *Sahak Bagratûnî* jî bi wê

¹³ Di heman cîyî da.

mîtê hebûye – di hinek armancên xwe yên siyasî ên dûre-
dirêj da? An bi xwe jî yek ji wan bûye?

Pirs in, pirs in, pirs in, pirs!

Bersîvên van û pirsên dinê dê paşê bi lêgerînerên
pêşerojê bên dîtin...

Lê mirov li vira û naha çi dikare bibêje?

Mirov bibêje, ku hemû gotinên *Movsês Xorênatsî* rast
hatine têgihîstin?

Helbet, na!

Û ev jî ne hemû ye!

Movsês Xorênatsî helwesta xwe vekirî li dijî wê mîtê
tîne zimên, û bi lîstika peyvan, wek cudabêjîyekê (*alego-
ry*), bi şêwazê “...*beyt-serhatîyên yewnanîyan ên lehengî*”ji
bo nivşên pêşerojê rastîya tiştan dihêle... Û li ser rûpelên
pirtûka wî vekirî du helwestên dijber dertên hember
hev: xweşbînîya *Xorênatsî* li hember rastîya di derbarê
Îştûvêgûyê Pirhespî da (*a ku ewî di pirtûka keldanîyann dî-
tibûye!*), û bêdilîya wî ya li hember wê mîta bêkêr a farsan
a di derbarê tiştên bûyî-nebûyî da, ya ku *Sahak Bagratûnî*
ewqas bi biryar li wî ferz kiribûye, ku ew wê di pirtûka xwe
da cî bike. Weha, *Xorênatsî* ewê çawa şirove dike: “... *Ewî*
(Îştûvêgû//Astîyag//Ajdahak//Udñuhwulq. – E. C.) gotye,
ku divê hemû fêrî jîyana bi şêwazekî hevbeş bibin, ku divê
hebûna kesekî ya cuda nînbe, lê divê her tişt ji bo hemûyan
giştî-tomerî be. Her gotineke wî, her karekî wî vekiri, li ber
çavan bûye. Tu ramanên wî yên bi dizî û veşartî nînbûne, û
her tiştê ku di dilê wî da hebûye, ewî li ber hemûyan vekirî
anye zimên: û ewî biryar dabûye, ku mafê dostan heye, bi
şev û roj bikevin bal wî û derên. Û ev jî, wek ku tê gotin,
qencîya wî ya neqenc bûye”.

Li ber çavan e, ku *Movsês Xorênatsî* her tişt dizanibûye, lêbelê, hewl daye, anegorî derfetên heyî, hem sparîşdayê xwe (*Sahak Bagratûnî*) nexeydîne, hem jî bi cudabêjîyekê (*alegory*) rastîya tiştan ragihîne, bi wê hêvîyê, ku xwendevanê bi xwe wê bibîne û têbigihîje.

Û, eger mirov vê gotina *Movsês Xorênatsî* ya “*Û ev jî, ... qencîya wî ya neqenc bûye*”, rast têbigihîje, – qey bibêjî, ew berê xwendevan dide rasttêgihîştina gotinên xwe. Lê, heyf, piştî 1500 salî, ewên ku weşana rûsî ya vê peykera dîrokî amade kirine, ev hemû her tenê wek “*peyvlistik*” nav kirine. Û di nasîya 179-an a vê çîrokê da ew wê weha şirove dikin: “*Bûyerên... nebûyî*” – “*ragîhandineke bi listika peyvan a mîna orîjînalê ye*”. – û peyra jî di heman beşê wergerê da tiştên weke van gotinan dinivîse: “*qencîya neqenc*”, “*ji rêderxistina yên jirêderketî*”, “*tiştên bê şewaz bi şewaz kirin*” û wan hemûyan wek *listika peyvan* dide zanîn...¹⁴

Lê, divê bê zanîn, di rastîya xwe da ev hemû hema wisa “*listika peyvan*” nînin, di bin her gotineke weha da ji bo xwendevanê dihatûyê peyamek veşartî heye...

Û, eger wê demê gotinên *Movsês Xorênatsîyê* bavê dîroka ermenîyan rast hatibûna têgihîştin û ravekirin, îro dê rewş ji binî va cûrekî dinê bûya...

Li vira tişteki dinê jî balkêş e: ew, çî ku di mîta farsan a di derbarê *Îştûvêgû (Astîag)* da tê gotin û çî ku di serhatîya “*keldanîyan*” da dîsa di derbarê wî da hene (li jorê binihêrin!), ne rastedêr wan nêrînên dûrî heş û sewdayê mirov (ên paradoks) ên di derbarê *Kavî Vîştaspa* da ronî dkin, li ku tê gotin: “*di hinek nivîsan da Vîştaspa wek padişahêkî nebînayî (îdêalî), têkoşerê ji bo bawerîya rastîn û qenc û di-*

¹⁴ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1991//*Movsês Xorênatsî*, “Dîroka Ermenîstanê”, Weşangeha “Hayastan”, 1990, nasîya 179an a pirtûka L.Eziz ê Cewo, “Êzdîti: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed – 2017, rû. 72 – 78.

lovan didin xuyan, bi taybet jî lehengîya wî ya leşkerî tînin zimên, lê di cîyên dinê da, taybetîyên çavnebihariyê û sew-daserîyê bi navê wî va datînin..."

Ev mîta nimûneyeke têknolojîyên gemarî ya liberçavane, ya ku ji hêla serdarên farsan va li hember rêvebirên medan û tevahîya gelê med hatya bikaranîn (*Jixwe farsên sade tiştên wisa nikaribûne ji ber xwe derxin?!*) ...

Û ji bilî vê, ew, ku pey derbeya *Quruş* ra, piştî bêhtirî hezar salî (nîveka dewra VI a berî s.m. – nîveka dewra V a s.m.), her çiqas dijberîya du helwestên cuda li hember wê mîtê hebûne jî (ya *Movsês Xorênatsî* û ya *Sahak Bagratûnî*), dîsa ewê, wek hêmaneke têknolojîya siyasî, aktûaliya xwe îro jî winda nekirye.

Û pirseke ne kêm girîng jî: di van zanîyarîyên di derbarê, xwedêgiravî, taybetîyên *Kavî Viştaspa* û *Îştîvêgûyê Pirhespî* da gelek tiştên mîna hev hene... Çima? Gelo ne ji ber wê ye, ku çavkanîya herduyan jî yek e?

Û pirseke dinê ya balkêş jî: ermenîyan jimêjva hem *med*, hem jî *kurdên* peyhatîyên wana *vîşapazûn* navkirine (erm. *վիշապազուն/վիշապազուն*), ango, peyhatîyên zîyê, ji tûra zîyê).

Weha, heman *Movsês Xorênatsî* di cîyekî dinê yê "*Dîroka*" xwe da di vê derbarê da çî dinivîse: "... *Di nav wan* (ermenîyên herêma Goxtinê. – E. C.) *da stran hene, yên ku di derbarê Artaxês û lawên wî da dibêjin û wisa jî di derbarê peyhatîyên Ajdahak da* (*Astîag/ Îştîvêgû*. – E. C.) *bi bîr tînin û ji wan ra bi awayekî lomeyî dibêjin yên ji tûra zîyê* (di orîjînalê ermenî da – *վիշապազուն/վիշապազուն*. – E. C.), *ji ber ku peyva Ajdahakdi zimanê me da tê wateya zîya...*"¹⁵

¹⁵ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1991//Movsês Xorênatsî, "Dîroka Ermenîstanê", Weşangeha "Hayastan", 1990; têbînîyên rûsî ji weşana wê ya rûsî: *Мовсес Хоренаци*, "История Армении", Издательство "Айастан", 1990, гл. 84.

Lê S. V. Têr – *Manvêlyanê* ezdazanê ermenî-xrîstyanî yê destpêka dewra XX beşê yekem ê pirtûka xwe ya “*Kurmancên yêzîdî*” weha navkirye: “*Bi kurtebînî di derbarê kurmancên yêzîdî yên vîşapazûn da*”, lê sernivîsa beşê hevtem ê heman pirtûkê jî wek “*Êtîmolojîya netewnavê medên vîşapazûn*” navkirye.¹⁶

Di heman pirtûkê da S. V. Têr – *Manvêlyan*, dema di derbarê *kurdên êzdi* da dinivîse, dem bi dem navê wan bi van peyvvan ra tîne: “*peyhatîyên medên kevnar*”, “*peyhatîyên Êkbatanê*”, “*peyhatîyên medan*”, “*peyhatîyên medên vîşapazûn*”. “*şaxê Îştûvêgûyê medî yê leheng*” û yê dinê.¹⁷

Di dîroknûsî û demnûsîyên (kronolojî) ermenîyan da hinek navên têkilîdarî *Medya* kevnar bi sedemên cuda bi awayekî lêpovajîkirî hatine nivîsîn. Ewana *Medya Marastan* nav kirne û îrojî wê wisa nav dikin, ji *medan* ra *mar* dibêjin, ji *Îştûvêgûra Ajdahak//Aşdahak*, dibêjin, lê ji *Îştûvêgûyê Pirhespî yê Vîştaspazûn* (ê ji binemala *Vîştasp*) ra – *Ajdahakê Pirhespî yê vîşapazûn* (ê ji *tûra zîyê*)...

Ji ber ku ravekirina evan peyvvan a *dîrokî-êtîmolojî* ne armanca vê lêkolînê ye, lewra jî, ez wê ji xwendevanên hêja ra dihêlim, ewê bikaribin di derbarê ravekirina *êtîmolojîya* van peyvvan da di pirtûka xudanê van rêzan a “*Êz-dîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?*”, an jî, di gotara wê ya “*Lê ka, êdî rastî li ku ma?*”¹⁸ da bixwînin, lê ezê li vira

¹⁶ Մին Վարդապետ Տէր-Մանուէլեան, “Եզիդիականութիւն”, Ախալցխա, 1910//Sion Vardapêr Têr-Manvêlyan, “Kurmancên yêzîdî”, Axaltsxa, 1910.; Eziz ê Cewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed – 2017, rû. 83 – 85.

¹⁷ Bi hûrbîni – Eziz ê Cewo, “Ezdazanê ermenî yê destpêka sedsala XX di derbarê êzdiyan û êzdîtîyê da” - http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdazanê_ermenî_yê_destpêka_sedsala_xx_di_derbarê_êzdiyan_û_êzdîtîyê_da; û rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar: 51 – 52 – <http://www.penusanu.com>.; Eziz ê Cewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed – 2017, rû. 59 – 62.

¹⁸ Eziz ê Cewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed-2017, rû. 64 – 94.;

her peyva ermenî ya vîşapazûn (վիշապազուն/visapazun) bi êtîmolojî rave bikim.

Ji encamên hemberhevkirina wan agahîyan, ên ku li ber destê min hebûn û bi analîzkirina *êtîmolojî* û *peyv-zanî-payvsazîyê* ya vê peyvê dertê holê, ku ew tu pêwendîya xwe bi peyva ermenî ya *vîşap* (վիշապ//visap – zîya) nîne. Ev şêwazê lêpovajîkirî yê navê *Vîştaspayê* padişahê *Medya* kevnar e. Ermenîyan *med-kurd* wek peyhatî, an ên ji binemala *Vîştaspa* zanibûne, lewra ku *Vîştaspa* sembola bêhempatî, comerdî û serbilindîya *nivşa medan* bûye û gelek caran navê wî li şûna navê *gelê med* û dewleta wî bikaranîne. Û heşmendî ye, ku ermenîyan hema di sêrî da *med (kurd)* wek ên ji tûra *Vîştaspa* (վիշտասպազուն/vis-taspazun) hejmartine, ango, peyhatîyên *Vîştaspa*. Û, lewra jî, heya dewra XVI ermenîyan, dema gotine *kurd*, mabesta wan *med* bûne, gotina *med*, mabesta wan *kurd* bûne,¹⁹ ji ber wê sedemê jî, ji bo ermenîyan wek ku *med*, wisa jî *kurd* peyhatîyên *Vîştaspa* bûne.

Û – rastîya here balkêş jî: *her çiqas, farsan bi delk-bazîyan û bi nemamî, bi rêya derbeyê di Medyayê da desthilatdarî hildane destê xwe jî, li ser bingeha wê dewleta xwe ava kirine, bi wê yekê bûne mîratxur û dûmdarên Împêratorîya Medyayê jî, lêbelê ermenîyên cînar tu carê fars wek med nas nekirine, her çiqas vasalên wan jî bûne, lê, berovajî vê, ji bo ermenîyan bi dîrokî hertim jî med û kurd yek netew bûye...*

¹⁹ Ezîz ê Cewo, “Lê ka, êdî rastî li ku ma?”-http://www.amidakurd.net/qunciknivis/1%C3%AA_k_a_%C3%AA%C3%AE_r_ast%C3%AE_li_k_u.ma: Ezîz ê Cewo, “Ezdazanê ermenî yê destpêka sedsala XX di derbarê êzdîyan û êzdîtîyê da” - http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdazanê_ermenî_yê_destpêka_sedsala_xx_di_derbarê_êzdîyan_û_zdîtîyê_da; û rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar: 51 – 52 –

6. Rastîyên dîrokî û têgehên lêpovajîkirî.

Tê zanîn, ku rastî û têgehên serdema dîrokî ya konkrêt grêfterî hev in, ku rastîyên dîrokî têgehên anegorî xwe disêwirînin.

Û, eger ji wê hêlê va li wan pêvajoyên dîrokî yê mijara lêgerînên me binihêrin, dê dîyar bibe, ku têgehên *çandî, olî, bîrdozî* û yê dinê li ser bingeha wan rastîyên dîrokî çêbûne, yê ku di wê dema konkrêt da hebûne. Anegorî mercên wê demê yê konkrêt jî ewan têgehana şewazên xwe yê zimanî wergirtine (bûne xwedî *peyv*). Lê di jîyanê da her tişt têkilîdarî hev in: gelek çaran guhartina *peyvê* ya dengsazî yan ya bêjesazî li ser wateya wê jî bandora xwe dihêle û xwe dide xuyan...

Û li vira, eger em, bêyî ku taybetîyên wan pêvajoyan li ber çavan bigirin, vegehin ser pîrsa jêdera *peyva ermenî* ya *vîşapazûn* (*վիշապազուն/vişapazun*), diwar e mirov bikaribe bersîvên pîrsên heyî bibîne...

Û lewra jî, ji bo destpêkê, ez di ferhengên bingehîn ên zimanê ermenî da li wan *peyvên têkel geryam*, ên ku bi sazîya xwe va mîna *peyva navborî* ne, ango, bi alîkarîya paşdaçeka (*w*)*qnlû* / -(*a*)*zun* hatine sêwirandin, û di encamê da min tenê çar *peyv* dîtin.

Eger mirov bi baldarî lê binihêre, dê bikaribe bibîne, ku bi alîkarîya paşdaçeka navborî *peyvên cuda* ev wetayana wergirtine, yê wek: “*ji nivşa yekî/hinekan*”, “*ji nivşekê*”, û piştî wê ewan *peyvana wateyên* “*yê/yên asta bilind*”, “*mîrovên xwedî asta comerdîya bilind*”, “*yên ji bine-mala padişê, torinan*”, an “*yên efsanewî, xwedayî*”:

1. *արքայազուն/ark'ayazun* – mîrza, şahzade, prînts, ji binemala padîşê;²⁰

2. *իշխանազուն/işxanazun* – ji nivşa torinan (torinî), ji malmezinan;²¹

3. *դյուցազուն/dyucazun* – lehengê efsanewî, yê xwedêdayî, nîvxwedê, leheng;²²

4. **վիշապազուն/višapazun* – yê/ya ji nivşa zîyan.²³

Û ev peyva dawîyê bi tu pîvanan (paramêtre) ne anegorî heşmendîya wateya destpêkî ya vê paşdaçekê ye. Lewra jî, pirs dertê hole: *“Ma, di kîjan mîtolojîyê da agahîyeke wisa heye, ku zîya sembola comerdîyê û serbilindîyê be?”* – Ew mirov, ê ku hema hinekî bi mîtolojîya kurdan, an a ermenîyan ra nas be, dê bi bawer bibêje, di zargotina herdu gelan da jî têgeheke wisa nîne...

Ji bilî vê, peyva *վիշապազուն/višapazun* wisa jî ne anegorî heşmendîya sazîya bêjeyî-wateyî ya peyvsaîza zi-

²⁰ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան (ՀԳԱ Լեզվի ինստիտուտ), չորսհատորով, Երևան, 1969 – 1980//Ferhenga étimoloji ya ermenîya îroyîn (Înstitûta zimên a Akadêmîya zanîstê ya Ermenîstanê), bi çar bergan, Yêrêvan, 1969 – 1980, rû. 251; Էդուարդ Բազրատի Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, երկու հատորով –1976//Է. Բ., Axayan, “Ferhenga étimoloji ya bingehên ermenîya îroyîn”, bi 2 bergan, Yêrêvan, 1976, rû. 1148;

²¹ Ժամանակակից հայոց լեզվիբացատրական բառարան (ՀԳԱ Լեզվի ինստիտուտ), չորսհատորով, Երևան, 1969 – 1980//Ferhenga étimoloji ya ermenîya îroyîn (Înstitûta zimên a Akadêmîya zanîstê ya Ermenîstanê),bi çar bergan, Yêrêvan, 1969 – 1980, rû. 344; Էդուարդ Բազրատի Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, երկու հատորով –1976//Է. Բ., Axayan, “Ferhenga étimoloji ya bingehên ermenîya îroyîn”, bi 2 bergan, Yêrêvan, 1976, rû. 502.

²² Ժամանակակից հայոց լեզվիբացատրական բառարան (ՀԳԱ Լեզվի ինստիտուտ), չորսհատորով, Երևան, 1969 – 1980//Ferhenga étimoloji ya ermenîya îroyîn (Înstitûta zimên a Akadêmîya zanîstê ya Ermenîstanê),bi çar bergan, Yêrêvan, 1969 – 1980, rû. 522;ԷդուարդԲազրատիԱղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, երկու հատորով –1976//Է. Բ., Axayan, “Ferhenga étimoloji ya bingehên ermenîya îroyîn”, bi 2 bergan, Yêrêvan, 1976, rû. 306.

²³ Ժամանակակից հայոցլեզվիբացատրական բառարան (ՀԳԱ Լեզվի ինստիտուտ), չորսհատորով, Երևան, 1969 – 1980//Ferhenga étimoloji ya ermenîya îroyîn (Înstitûta zimên a Akadêmîya zanîstê ya Ermenîstanê),bi çar bergan, Yêrêvan, 1969 – 1980, rû. 415; Էդուարդ Բազրատի Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, երկու հատորով –1976//Է. Բ., Axayan, “Ferhenga étimoloji ya bingehên ermenîya îroyîn”, bi 2 bergan, Yêrêvan, 1976, rû. 1392

manê ermenî ye. Û bi tevahîya xwe da ev peyva ne anegorî hîç qanûneke pêşveçûna vî zimanî ye jî.

Ji bo ku bê zanîn, ka ev nakokî ji ku tê, em li goveka (aqar) bikaranîna paşdaçeka (w)qnlû/(a)zun di zimanê ermenî da binihêrin.

Di sêrî da divê bidim zanîn, ku ew peyvên têkel ên navborî ji zimanê ermenî yê îroyîn ra ji ermenîya kevnar mîras mane, û goveka bikaranîna wana bi sînor e. Di ermenîya îroyîn da ew êdî *kevnemayî (arxaîzm)* ne û her tenê di wan nivîsaran (têkst) da tîn bikaranîn, ên ku bi mijarên dîrokî ra pêwendîdar in...

Ji bilî mînakên navborî, ev paşdaçeka êdî di cîyekî dinê da nayê bikaranîn û di ermenîya îroyîn da êdî pêdivî bi wê nîne. Heya, eger mirovek biceribîne, bi alîkarîya wê paşdaçekê peyveke dinê jî saz bike, ya ku, em bibêjin, bê wateya: *ji nivşa milkedaran, serbazan, avakaran*, û heya ji nivşeke wisa qenc û hêja, *wek, ji nivşên mamostayan, bijîşkan, awazhuneran* û yên dinê, dê ji wê/î ra li hev neyê: ewê dijî heşmendîya peydabûna wê paşdaçekê bi xwe be, di zimanê ermenî da. Ew peyvên nû, yên ku bi alîkarîya paşdaçeka navborî bîn sêwirandin (hemma, em bibêjin!), dê ne xwezayî bin, ewê bi sunî çêkirî bin, dê ne zindî bin, bîyanî bin, û ziman dê wan red bike. Bi alîkarîya wê paşdaçekê tenê ew peyvên têkel saz bûne, yên ku *“esilzade”, “xwedayî”, “şahzade”, “mîrza”, “ji malmezinan”* didin zanîn, û ne tiştêkî dinê!..

Û, lewra jî, peyva *q̄h̄z̄uūūq̄nl̄û/vişapazun*, bi wateya: *ji nivşên zîyê, ji tûra zîyan* li

wê çarçevyê nayê. Analîzên *bêjezanî, êtîmolojî-peyv-sazî* yên vê peyvê (her weha, di nav goveka mîtologîyê da jî), dane xuyan, ku şêwazê wê yê despêkî *q̄h̄z̄uūūūq̄nl̄û/*

vîstaspazun bûye, bi wateya: *peyhatîyên Vîstaspa, ji nivşa Vîstaspa*, bi mabesta – *med-kurdan*, wek *peyhatîyên Vîstaspayê padşahê bêhempa û comerd*. Lewra jî min li jorê peyva *վիշապազուն/vişapazun* di navnîşa wan peyvên navborî yên ermenî da bi pêştêrkekê (*) cuda kir, lewra ku şêwazê wê yê destpêkî *վիշապազուն/vişapazun* bûye, ango, *peyhatîyê Vîstaspa, ji nivşa Vîstaspa*. Li vira jî ez hêvîdarîya xwe dîyar dikim, ku demekê bê, û di rêdaksîonên ferhengên ermenî da li şûna peyva **վիշապազուն/*vişapazun*, dê peyva *վիշապազուն/vişapazun* bê danîn, bi wateya: *peyhatîyên Vîstaspa, ji nivşa Vîstaspa*, û ev jî dê anegorî şêwaz û wateya wê peyvê ya destpêkî ya rastîn be.

Ji van hemûyan, ên ku li jorê hatine zimên, dertê hole, ku:

a) *Vîstaspa* kesayetîyeke dîrokî bûye. Ku ew padşahê nebînayî û bêhempa yê *Medyayê* bûye. Ew bi dadwerî, comardî û lehengîya xwe hatye zanîn;

b) *Vîstaspayê padişahê medan* bi nîgara xwe ya padişahê îdêalî, têkoşerê ji bo bawerîya rastîn û dadwerîyê va ji hêla gelên cînar va jî hatibûye hezkirin, û hemûyan ji wî ra rêz girtine. Û wisa jî hemû daneyên dîrokî hene, ku ermenîyan, dema *yên med* wek *vîstaspazûn* navkirine (ango, *peyhatîyên Vîstaspa, ji nivşa Vîstaspa*), helwesta xwe ya rêzgirtinê li hember wî padişahê nebînayî û gelê wî dane xuyan... Ma, gelo, ev delîleke rastedêr nîne di derbarê hebûna wî padişahî da? Ma ne, ermenîyên ji demên kevnaar va cînarên *med/kurdan*, hem *yên kurd*, hem jî *yên med* bi navê wî pesinandine.

...Lê, wek ku dibêjin, di cîhanê da tu tişt bêdawî weke xwe namîne û hîç tiştêk jî bê şop winda nabe: dem derbaz

dibin, merc û rewş tên guhartin, anegorî wan, wisa jî gelek tişt hem di nixên hemmirovahî da, hem jî di pêwendiyên mirovî yên sade da tên guhartin...

Û ji vir û pêva jî yek ji armancên sereke ji bo vê lêgerîna min a zanistî dê dîtina bersîva wê pirsê bimîne, ka, gelo çima, ev navê vî padişahî, yê ku, hemû delîl û daneyên dîrokî dibêjin, ku ew bi réalî hebûye, lê di demnûsî (kronolojî) û dîroknûsiya kevneşopî da nayê bîranîn? ...

Wê demê, em berê xwe bidin cîhana kevnar û çavdêrî, lêgerîn û ravekirinên xwe li wir bidomînin!...

7. Di dîrokê da hîç tiştêk jî bê şop winda nabe!

Û ew jî rastîyeke dîrokî ye!

...Êdî ew dem bihurîne, demên nû hatine, merc û rewşên nû û mirovên nû derketine holê, lê li ser bingeha wan mîten (efsane) *bêkêr û bêwate*, yên di derbarê tiştên *bûyî-nebûyî* da (*û Movsês Xorênatsî bi xwe ew wisa makkirine!*), di tevahîya dîrokê da ew dîtinên wisa yên lêpovajî û tewş ên di derbarê netewekê da hatibûne belavkirin, hê jî zêndî ne...

Û hê dereng, heya piştî hezar salî jî, wek ku li jorê hate gotin, *Movsês Xorênatsî* dengvegerên wan mîtan, wek rastî bi bîr tîne û hewl dide wana bi peyvekê şirove bike, ya ku tu pêwendîya xwe bi wê wateyê ra nîne: *"...Evan tiştana, wisa jî di destaneyên strankî da tên gotin. Ev jî, wek ku min bihîstye, di nav nişteciyên herêma Goxtin a bi şeravê dewlemend da bi dilgermî hatine parastin. Di nav wan da stran hene, yê ku di derbarê Artasês û lawên wî da dibêjin û wisa jî di derbarê peyhatiyên Ajdahak da (Astîag/Îştûvêgû. – E.*

C.) bi bîr tînin û ji wan ra bi awayekî lomeyî dibêjin yên ji tûra zîyê (di orîjînalê ermenî da – վիշապազուն/všapazun – E.C.), *ji ber ku peyva Ajdahakdi zimanê me da têwateya zîya*”. – Xorênatsî gotina xwe bi dawî dike.²⁴

Li ber çavan e, ku di vê nivîsarê da hinek tişt tevlihev kirine. Di wî parçeyê ji pirtûka *Xorênatsî* ya navborî da ma best ne ku peyva *ajdahak/wađuhwul/ađdahak* e, lê peyva *ajdaha/wađuhwu/ađdaha* ye, her çiqas, ji van herdu peyvan hîç yek jî di zimanê ermenî da wateya *zîya* (վիշապ) nade zanîn...²⁵ Wek ku tê xuyan, an ev şaşîyeke teknîkî ya nivîskarên paşê bûye, yan jî, hinekên ji wana zêde bi wan mîtên *bêkêr û bêwate* yên farsan ra gîro bûne...

Li vira, helbet, wisa jî heya radeyekê ewê rewşê rola xwe lîstye, ya ku piştî ji ser text avîtina *Îştûvêgûyê padişahê Medyayê* yê dawîn û, di encamê da, rûxandina *Împêratorîya Medyayê* li hole bûye. Û piştî van bûyerên dramatîk êdî bûye mode, wek ku li ber Qurûşê vasalê duh ê xayîn û delkbaz xwe xweş bikin, wisa jî li ber peyhatîyên wî. Û ji wê û pêva bi hevguhartinan danayan û lêpovajîkirina agahîyên dîrokî ji hemû serdarên farsan ra bûne kevneşopîyekê...

Bi kurtebînî di wê derbarê da, ka Qurûş çawa bûye padişah!

Wek ku tê gotin, *Qurûşê* satrapê bindest ê fars (Qurûşê II ê dihatûyê) derdorê sala 550î ya berî serdema me, bi alîkarîya çalak a giregir û maldarên medî, yên ku ji *Îştûvêgûyê (Astîag)* padişahê Medyayê xeyîdî û dilgiran bûne, bi

²⁴ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1991//*Movsês Xorênatsî*, “Dîroka Ermenîstanê”, Weşangeha “Hayastan”, 1990; têbînîyên rûsîji weşana wê ya rûsî: *Мовсес Хоренаци, “История Армении”, Издательство “Айастан”, 1990, г. 84; Ezîz ê Cewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?”, Amed – 2017, rû. 82 – 85.*

²⁵ Ravekirina van peyvên a giştî – Ezîz ê Cewo, “Lê ka, êdî rastî li ku ma?” –

rêya delkûdolaba leşkerî di *Medyayê* da desthilatdarîyê hiltînin destê xwe. Û, wek kû tê xuyan, di destpêkê da giregiran ji *Qurûş* bawer kirine, ku ewê tenê *Îştâvêgûyê* kalikê xwe ji ser text bavêje... Û, wek ku tê xuyan, piştî wê, ji bo ku ew li ber giregirên medî, siyasetmeder û serfermandaran wek xapînokêkî neyê xuyan, ew di destpêkê da tenê navê *Împêratorîya Medyayê* diguhêre û dîke *Împêratorîya Med û farsan*... Û, wek ku ji bûyeran tê xuyan, giregirên medî yên serhildêr di destpêkê da li hatina *Qurûş* a li ser text wek derbeya qesrî ya hindurîn nihêrîne. Lêbelê hêviyên wana nehatine sêrî, her çiqas, piştî wê xiyaneta wan împêratorî bi xwe wek a *Med û farsan* hatye navkirin,²⁶ lê piştî çend nivşan yên medî bi berekê va ji hemû peywirên girîng tên dûrxistin û tenê dikaribûne erkên radeya duyem di wê împêratorîya cîhanî da pêk bînin, ya ku di dîrokê da wek *dewleta hexamanîyan* tê nasîn, lê *Medîya* bi xwe jî dibe yek ji satrapîyên (herêm) wê (Li xerîteya Împêratorîya Med û farsan binihêrin – di pêvekê da, rû. 123). ...

8. Rastî li holê bûne, lê ew “nedîtine”! – Çawa?..

Ji bo ku mirov tê bigihîje, ka, gelo ev mît û çîrok destpêka xwe ji ku digirin, em careke dinê vegerin ser zanîyarîyên dîrokî yên di derbarê *Kavî Vîştaspayê* da-dwer, leheng û comerd ê nebînayî da.

Wek ku li jorê jî hatibû gotin, di çavkanîyên dîrokî da navê *Vîştaspa* wek padşahekî qenc (îdêalî), têkoşerê ji bo bawerîya rastîn û dadwerîyê tê bîranîn, bi

²⁶ Геродот, История//Hérodotos, “Dîrok”, pirtûka I, beşên 107 û 125 – 130; Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 //Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lêningrad, 1956, rû. 413 – 424; Опарин А.А., Всемирная история и пророчества Библии, Харьков, 1997//Опарин А. А., “Dîroka hemcîhanî û gotinên pêxemberane yên Êncîlê”, Xarkov, 1997, rû. 52 – 58; wisa jî li xerîteya 2-em binihêrin – di pêvekê da.

taybet di derbarê lehengîya wî ya serbazîyê da tê gotin (van zanîyarîyan anegorî yê *Movsês Xorênatsî* bikin, ên ku ewî “...*di pirtûka keldanîyan da dîtibûye*”, û li jorê jî behsa wan hatibû kirin)... Lê, tiştê balkêş ew e, ku dîsa jî, di dîroknûsîya ermenîyan da *med-kurdan* hê jî *vîşapazûn* (*վիշապազուն/վճապազուն*), û ne *vîştaspazûn* (*վիշտապազուն/վճտապազուն*) nav dikin.

Çima?

Li jorê hate gotin, çawa di Medyayê da *Qurûşê* fars ê satrap ê torinê *Îştûvêgûyê* padişahê dawîn ê *Mediyayê* tê ser text (ê ku paşê dibe Qurûşê II) ... Wek ku tê xuyan, ku berî ji ser text avîtina kalikê xwe, *Qurûş* hem di nava giregiran da, hem jî di nava gel da li dijî padişê kampanîyeke çalak a reşkirinê meşandye, ji bo ku di nava wan da tavîyên (mewzî) wî lewaz bike, wana li dijî wî helwestdar bike. Ew bi rêya mirovên xwe di nav gel da *gotegotên vala û bêkêr ên di derbarê tiştên bûyî-nebûyê* da di derbarê kalikê xwe da dide belavkirin. Û, wek ku tê xuyan, ew çîrokana wek rastîyekê hatine pejirandin, ji ber ku ew ji hêla nevîyê padişê bi xwe va hatibûne belavkirin, ji hêla wî mirovî va, yê ku, hem di qesrê da, hem jî di malbata padişê da wek ku dibêjin, “*mirovê malê*” bûye...

Hema evê dijpropagandayê jî, wek ku tê xuyan, di pirsra ji ser text avîtina *Îştûvêgû* darola xwe ya dîyar lîstye...

Piştî ji ser text avîtina padişê jî ev şer û şiltax û buxdanbêjî didomin û di nava gelê cînar da jî belav dibin, bi taybet jî di nava ên vasal (bindest) da. Lewra ku, wek ku tê zanin, *afrandinên gelêrî yê zarkî carna welatê xwe nînin*.

Û bi vî awayî, dîroknûsîya fermî ya farsan li ser bingeha mîtên weha jî dest bi gavên xwe yê yekem dike.

Û, wek ku tê xuyan, paşê mîtên weha wisa jî ji bo hinek beşên berhemên dîroknûsên kevnar, di nav wan da wisa jî ji bo “*Dîroka*” *Hêrodotos*, dibin bingeh.²⁷

A, hema, kilîta ravekirina mîta farsan a di derbarê Îştâtûvêgûyê *Pirhespî* yê padişahê dawîyê yê *Medyayê* da,²⁸ û ronîkirina serpêhatîyên di derbarê pêwendîyên *Kavî Vîştaspayê* nebînayî û *Zerdeşt Pêxember* da di vir da ye.

Çîrokbêj-“dîroknûsên” qesrî yên farsan bi vî awayî di hindûrê qesrê da li dû hev danayên dîrokî bi hev diguhêrin, bûyeran lêpovajî dikin, navên kesayetîyên dîrokî wisa diguhêrin û her tiştî wisa berovajî dikin, qey bibêjî kesayetîyên wisa hîç di dîrokê da tunebûne jî...

Lewra jî, tiştê matmayînê nine, ku di hewayeke wisa da divê şewazdayîneke wisa ya dûrî heş û sewdayê mirov a “*dîroka windabûyî*” ya *Kavî Vîştaspayê* padişahê nebînayî û welatê wî derketa holê: “...*ne di derbarê wî welatî da, ye ku wî padşahî lê kirye, ne jî di derbarê dema jîyana wî ya rêal da hîç daneyeke rastîn nîne, her çiqas hîç şik û gumaneke nîne, ku padişahê wisa bi rêalî hebûye*”...

Paradoksa dîrokî!

Û, hema jivê jî, mirov dikare bi dibeyeke (îhtîmal) mezin bibêje, ku sedema wê, ku dîroknas bi tu awayê “*nîkarin*” ne welat, û ne jî dema padişahîya *Kavî Vîştaspa*, û ya pêxembertîya *Zerdeşt* bi awayekî bibînin, hema di vira da ye...

Lêbelê eva her tenê terefekî pirsê ye!

²⁷ Геродот, История//Hêrodotos, “Dîrok”, pirtûka I, beşên 107, 125 – 130.

²⁸ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երեվան, 1991//*Movsês Xorênatsî*, “Dîroka Ermenîstanê”, Weşangeha “Hayastan”, 1990; têbînîyên rûsî ji weşana wê ya rûsî: *Мовсес Хоренаци*, “История Армении”, Издательство “Айастан”, 1990, г. 89 – 92

9. Û aspêkteke dinê jî- ya tevlihevîya vê dîrokê...

Lêgerîn didin xuyan, ku ji bilî van hemûyan, wisa jî terefekî dinê yê tevlihevîtiya vê dîrokê heye. Ew jî ew pirs e, ka gelo dema “*Avêsta*” bi *kod (nivîsa veşartî)* nivîsîne û paşê jî, piştî sedsalan ew jinûva deşîfrekirine, gelo ew (*kodkirin û deşîfrekirin*) çiqasî rast pêkanîne? (Li wêneyên rûpelên kevnar ên pirtûka pîroz binihêrin – di pêvekê da, rû. 124)

... Û, ji bilî vê, eger mirov hilde ber hesêv, ku dema hilweşandina “*dewleta hexamanîyan*” ji hêla *Îskenderê Makêdonî* va (s. 331î ya berî s. m.) “*Avêsta*” hatye tunekirin: *hemû pirtûk avîtine deryayê, an dane ber devê êgir, û, heya, eger hinek beşên wê yên nivîskî hatibin parastin jî, lêbelê, dîsa ji wê û pêva ew bi zarkî hatibe belavkirin jî, dê diyar dibe, ka nivîsara “Avêstayê” çiqasî hatye guhartin. Ji ber wê, hîç lêgerînêrekî jî orîjînalê wê nedîtye, her paşê li ser bingeha kevneşopîya zarkî ya dewr û zemanan “*Avêsta*” jinûva nivîsîne (*bi awayê nivîsa veşartî, ya kodkirî*) ...*

Bi dîtina Î. M. Dyakonovê rojhilatzanê sovêti-rûsî, pirs dema nivîsîna kevntirîn beşên “*Avêstayê*” ne diyar e... Ew dibêje, ku *Gatên Zerdeşt* demekê ji hêla *mogan (rahîban)* û terefadarên wê bîrûbawerîyê va bi zarkî hatine belavkirin, lê her piştî *Darîûsê I* ew û kevnartirîn beşên “*Avêstayê*” bi hev ra hatine nivîsîn, û wê demê jî nivîsa îranî ya li ser bingeha alfabeya aramî hatye bikaranîn.²⁹

Û, dema ji ber sedemên cuda di derbarê nivîsarên “*Avêstayê*”, dem û cîyên wan da bi dîrokî ewqas tevlihevî, neyînî û pirs ji nivîşên pêşerojê ra wek “*mîras*” mane, mirovê çawa

²⁹ Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 //Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lênîngrad, 1956, rû. 45 – 46.

bikaribe, gelo, rastîyan bibîne? Ew jî, dema di vê derbarê da nêrînên dinê jî hene.

Mînak, Akadêmîsîan *Î. M. Stêblîn-Kamênskî* jî di ser van pirsan da hineke dinê jî zêde dike. Ew dinivîse, ku “Avêsta” jî, mîna “Êncîlê”, ji nivîsarên demên cuda hatye berevkirin, yên ku carana bi zimanê mirî, bi şaşîyên rêzimanî hatibûne nivîsîn, û parçeyên dinê kirne navê (*interpolation*)... Ku ew wate, yên ku nivîsyaran kirine nivîsara *Gatan*, carna, dikare, nivîsyaran ew ji ber xwe jî derxistibin (hinartibin)...³⁰

Û dema nedîyarîyeke weha li hole ye, gelo mirovê bikaribe bibêje, ku di “*Avêstayê*” da hemû şêwazên zimanî û zanîyarîyên destpêkî dikaribûne bên parastin?...

Wisa jî, dibe ku, mirov dijwar bikaribe yekawa bibêje, ku deşîfrekirina nivîsarên “*Avêstayê*” û, wisa jî, ya peykerên kevnar ên nivîskî yên dinê rast pêk anîbin!...

Û, eger ew hemû, çi ku îro berev bûye, mirov di nava goveka rastîyên dîrokî da binirxîne, û ne ku di goveka tiştên bi sunî hinartî yên çîrokî da li wan binihêre, wê demê dê hemû cudahiya di navbera dîroka rastîn û ya hinartî da derê ber çavan...

Û, lewra jî, anegorî merc û rewşên nû, yên ku bi dîyarbûna delîlên nivîskî yên nû ra derketine holê, pirsane dane û zanîyarîyên di derbarê bûyerên dîrokî yên lêpovajîkirî da îro dibe xwedî girîngîyeke taybet... Lê, eger serpehatîya di derbarê *Îştûvêgûyê Pirhespî* (erm. *Բյուրասպի Աժդահակ*//*Byuraspi Azdahak*) ê padişahê *Medyayê* da, ya ku di dema xwe da (dewra V a s.m.) *Movsês Xorênatsî* di pirtûkek a keldanî da dîtibûye û

³⁰ Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009//*Gatên Zardeşt. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû. 27 - 30.*

ew di pirtûka xwe ya “*Dîroka Ermenîstanê*” da danîbûye, bi *mîta-efsaneya* navborî ya di derbarê heman *Îştûvêgûyî* da di navagovekekê da binirxînin, dê derfetên nû peyda bibin, ji bo ku mirov bikaribe gelek rûpelên tevlihev ên dîroka kevnar a cîhanê ronî bike, û di nav wê da, wisa jî, serpêhatîya *Kavî Viştaspayê* padişahê nebînayî, yê ku di derbarê wî da di *Gatan* da agahî hene. Lêbelê, yek e, di cîhana zanistî da hatye pejirandin, xwedêgiravî, “...*ne di derbarê wî welatî da, yê ku wî padşahî lê kirye, ne jî di derbarê dema jîyana wî ya réal da hîç daneyeke rastîn nîne, her çi qas hîç şik û gumanek nîne, ku padişahêkî wisa bi réalî hebûye*”...

Û emê jî bi evê formûlatsîonê lêgerînên xwe didomînin.

Ji ber ku jîyana *Kavî Viştaspa* û ya *Zerdeşt Pêxember* bi hev va girêdayî ne, û “*hîç şik û gumanek jî nîne, ku padişahêkî wisa (Viştaspa) bi réalî hebûye*”, em binihêrin, ka di zanista dîrokî ya kevneşopî da di derbarê wî padişahê nebînayî û bêhempa da çi dîyar e, bi taybet jî, bi giştî, di derbarê dem û welatê padişahîya wî da.

Weha, di derbarê wê serdemê da zanyarê navdar ê amêrikî Rîçard Fray çi dinivîse: “*Li ber destê me dane nînin, ên ku bikaribûna dema rastîn ya jîyana Zerdeşt dîyar bikirana; mirov her dikare bibêje, wek ku tê xuyanê, ew di serdema berî damezirandina dewleta hexamenîyan da jîyaye...*”³¹

Û ji vir jî nêrîneke heşmendî dertê holê: *eger Pêxember berî damezirandina Împêratorîya hexamenîyan jîyaye û erka xwe ya pêxembertîyê pêk anye, wisan e, ew wê demê bûye, dema hê Împêratorîya Medyayê hebûye...* Û li vira heya hîç pêwîst jî nake, ku mirov zêde lê bigere, jixwe der-

³¹ РичардФрай, Наследие Ирана, М., 1972//Rîçard Fray, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, rû. 50.

dorê sed û bîst salî berê jî di cîhana zanistê da dizanibûne, ku bîrûbawerîya *Zerdeşt* ola binecîyên Îrana kevnar bûye, di sêrî da ya *medan û baktrîyan (Bactrians)*, paşê ya *farsên* dema Hexamanîyan û Sasanîyan.³²

Û Rîçard Fray, ji bo dîyarkirina temenê *Zerdeşt Pêxember* û dema ku ewî padişah *Vîştaspa* anye ser bawerîya zerdeştîyê, hejmartinên balkêş pêk tine û li ser wê bingehe van encaman derdixe hole: “... *Divê mirov ji bîr neke, – ew dinivîse, – ku sala 588ê berî serdema me, ya ku dikaribû anegorî wê demê bûya, gava Vîştaspa bîrûbawerîya Zerdeşt pejirandye (wek ku gihîştîye me, ew wê demê 42 salî bûye)... Anegorî heman kevnepîyê, – ew didomîne, – Pêxember di 77 salîya xwe da mirye, wisa, eger mirov ji xwe ra bike armanc û li ser bingeha pêşbînîyên nêzikî heş û sewdayan û kevnepîyên zerdeştîya hê dereng li danayên dîrokî yên di derbarê Zerdeşt da bigere, wê demê ew salên 628 – 551ê yên (berî s.m). ne...”³³*

Û peyra jî, li ser bingeha lêgerînên agahîyên dîrokî, yên di derbarê *rehên medîyayî* yên çanda *hexamenî* (û ne tenê ya wê), Rîçard Fray veresandina pirsra navborî nêziktir dike: “...*di nivîsên kevnar ên farsî yên li ser zinaran da – ew dinivîse, – têrmînên ji hêla wateya xwe va girîng hene, yên ku, wek ku tê xuyan, şewazên wana yên medî ne, ne ku yên farsî, û ev jî dide xuyan, ku Hexamenîyan ew ji bakûr wergirtine* (ango, ji Medyayê. – E. C.). – Û ji wê pêva, ji bo ku nêrîna xwe piştrast bike, ew gotinên Strabon tine: “*Yên med, lêbelê, wek ku tê gotin, bavpêşîyên kevnepîyên er-*

³² Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, СПб, 1890 – 1907// Ferhenga êntsiklopêdî ya Brokhaúz û Yêfron, Sankt-Pêtêrbûrg, 1890 – 1907, berga 22A, rû. 881 – 884.

³³ Ричард Фрай, Наследие Ирана, Москва, 1972//Rîçard Fray, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, rû. 52 – 53.

*menîyan û berî wana bavpêşîyên kevneşopîyên farsan bûne, bavpêşîyên qiral û peyhatîyên desthilatdariya wan a di Asîyayê da ne. Mînak, peyva “sto’la”, ya ku xwedêgiravî ya farsan e, hezkirina wan a berbi bikaranîna tîr û kevanan û cirîdê, xizmeta padişahan, cil û wergirtina padişahan û rêzgirtina asta xwedayî li hember padişahan ji hêla gelê sade va ji medan derbazî nava farsan bûye”.*³⁴

Ango, her çiqas, gelek daneyên dîrokî, bi “saya” hewlên çîrokbêjên fars ên qesrê, hatine lêpovajîkirin an windakirin, dîsa jî, bi alîkariya analîza êtîmolojî û lêgerînên dîrokî-hemberhevkirinî mirov dikare, têrmîn û navên “windabûyî” jinûva vejinîne, û, bi wana ra, wisa jî, pêvejoya dîrokî ya xwezayî zêde bike û derxe zanebûnê.

Di vê derbarê da dîtineke bi fesal (endaze) li bal Î. M. Dyakonov heye. Her çiqas ew bi bawerîyeke tam nabêje jî, ku *zerdeştî* di *Medyayê* da pêşketye, heya, eger ew hinek pêşdîtina tîne zimên jî, ew pir bi mercî ne, lê dîsa jî ev gotinên wî balkêş in: “...*Di nav rêza çavkanîyên di derbarê dîroka Medyayê da “Avêsta” – pirtûka pîroz a ola dogmatîk, cîyekî xwe yê taybet heye... Tu guman nîne, ku zerdeştîyê pîranîya wan bawerîyan û dirozgeyên ayînî jinûva ji ber xwe dernexistine, ewê ew ji nava bawerîyên gelêrî yên berî xwe hildane, yên ku wê demê kê-m-zêde êdî amade bûne. Lewra jî ji bo dîroka berekên Medyayê yên îranîaxêv û heya radeyekê, ji bo berekên dinê jî “Avêsta” çavkanîyeke girîng e*”.³⁵

– Û li cîyekî dinê jî, her çiqas, qey bibêjî, di dîtînen wî da rastedêr nayê gotin, ku ew hemû yên Medyayê ne, lê re-dkirineke wisa jî nîne... Bi nêrîna wî, eger ew mercên ku

³⁴ Di heman cîyî da, rû.135.; Страбон, География, Книга XI, Глава XIII, п. 9//Strabon, “Erdnîgarî”, Pirtûka XI, Serê XIII, xala 9.

³⁵ Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 // Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lênîngrad, 1956, rû. 45 – 55.

di derbarê wan da di beşên kevnartirîn ên “*Avêstayê*” da tîn vegotin, heya, eger ne medî bin jî, lê dîsa gelekî nêzikî wana ne...³⁶

Li ber çavan e, ku di gotinên wî da dîtinên sergirtî (veşartî) hene, û mirov divê hewl bide, wana rast tê bigihîje.

Ji wan nirxandinên li jorê dertê holê, ku:

– *zerdeştî* berî pêkhatina delkûdolabên qesrî yên Qurûşê satrap û peydabûna desthilatdarîya nûnerên hexamenîyan di *Medyayê* da sêwirîye;

– *zerdeştî* ji sala 588an a berî serdema me va, dema *Kavî Vîştaspaew* bawerî pejirandye, di *Medyayê*da pêşket-ye û belav bûye;

– *piştovanê Pêxwemberê* padişahî, serok *Kavî Vîştaspa* li *Zerdeşt* û ola wî xwedî derketye, û di wê derbarê da jî di *Gatên Zerdeşt* da agahî hene;

– piştî peydabûna rastîyên dîrokîyên nû êdî mirov dikare, li ser bingeheke zanistî bi rêya analîzên piralî yên zanîyarî û daneyên dîrokî wan tiştan ronî bike, yên ku berê her bi hizirî (*texmînî*) li ser wan axivîne...

³⁶ Di heman cîyî da, rû. 416.

10. ...Kavî Vîştaspa –jîyaneka bi sur û sêr!

Em gav bi gav nêzîkî veresandina surên jîyana padişahê nebînayî û bêhempa, piştovanê *Zerdeşt Pêxember – Kavî Vîştaspa* dibin.

Û vê gawe li pêşîya me, li ser rêya lêgerînînên me pirsek sekinye: “Çima di demnûsî (kronoljî) û dîroknûsîya kevneşopî da navê Kavî Vîştaspa bi bîr naynin? Ma ne, di *Gatên Zerdeşt Pêxember* bi xwe da pesnê wî tê dayîn, di çavkanîyên ermenîyan ên kevnar û yên hê dereng da medan, padişahê *Medyayê yê dawîyê – Îştûvêgû* û *kurdan* bi navê wî didin nasîn û *wek nivşên wî nav dikin?!*”

Çima?

Dema êdî dabeşkirina demî ya serdema mijara lêgerînên me heye, mirov dikare bi rêya hemberhevkerin zanîyarîyên dîrokî û analîzên zanistî pêşva here û dîyar bike, ka bi rastî mabesta wana kîjan padişah bûye?

Naha êdî dîyar e, ku *Zerdeşt Pêxember* tevahîya jîyana xwe heya sala 550î a (berî s.m.) di *Medyayê* da derbaz kirye û erka xwe ya peyambarîya bawerîya rast pêk anye... Bi hejmartinên Rîçard Fray, *Pêxember* di sala 588an a (berî s.m.) *Kavî Vîştaspa* anye ser bawerîya xwe. Lê anegorî demnûsîya dîrokî ya kevneşopî, di wê demê da *Ûvaxşatra/Kîaksar* (salên 625 – 585an ên berî s.m.) padşahîya *Medyayê* kirye.

Çawa dibe?

Çi dertê hole?

Ji hêlekê va, anegorî hejmartinên Rîçard Fray, dema *Kavî Vîştaspa* zerdeştî pejirandye, sala 588an (a berî s.m.) bûye, lê encamên analîzên hemberhevkerinê yên agahîyên dîrokî didin xuyan, ku *Zerdeşt Pêxember* di *Medyayê* da

jîyaye û erka xwe ya pêxemberîyê pêk anye. Wisa jî dîyar e, ku *Kavî Vîştaspa* piştovanê *Pêxember* bûye, li wî xwedî derketye û di *Gatên* xwe da *Zerdeşt* wî wek “*piştovanê padişahî û serok*” nav dike. Di destnivîsên kevnar ên ermenîyan da hem ji medan, hem jî peyhatîyên wan – kurdan ra dibêjin *peyhatîyên Vîştaspa*. Ango, her tişt di derbarê wê da dibêje, ku piştovanê padişahî yê *Zerdeşt* *Pêxember* û serokê *Medyayê Kavî Vîştaspa* bûye...

Ev hemû heşmendî ye!

Lê mirov çî bi van herdû navan bike: *Vîştaspa* û *Ûvaxşatra/Xvaşatra/Kîaksar*?

Li ber çavan e, ku ev hemû dane, ji bilî navan, li hev digirin!

Wê demê ev cudahî ji ku tê?

Ma, gelo, wisa dibe, ku du mirovên cuda di heman demê da padişahtîya heman welatî kiribin?!

Ev tiştêkî dûrî heş û sewdayê mirov e!

Wê demê mirov li ku bigere, ku bikaribe çareya vê tevlihevîyê bibîne?

Bi rastî min li jorê hemû bersîvên ku dikarin ji bo wan pirsan hebin, nixandin. Ji bo wê min bi bingeîn bala xwe ne ku da mît û çîrokên kevnar û yên sedsalên navîn, lê da ser pêşdîtinên heşmendî, yên ku hinek lêgerîneran anîbûn zimên. Min jî ew dîtinên hîpotêtîk li ser bingeha rastîyên dîrokî nixandin û nêrîna xwe anî zimên... Lê paşê ez rastî vê girêhişkê hatim, ya ku li ser rêya lêgerînên min bû kelem...

Û, her çî jî hebe, lêgerînên min dîsa di ramanên min da didomyan.

Lê, eger dîsa cîyek maye, ku mirov divê di wî da jî lê bigere? Ma ne, eger min nikaribûye bersîva rastîn bibînim, ew nayê wê wateyê, ku ew hîç nîne!

Lê, eger rastîyên dîrokî bi hewlên lêpokarên qesrê yên farsan bi hev guhartine û tevlihev kirine? Ma ne, îro bi saya wê mîta farsan, a ku di dema xwe da (dewra V a s.m.) *Movsês Xorênatsî* di pirtûka xwe ya “*Dîroka Ermenîstanê*” da nivîsye, êdî derfetên cîhana zanistî hene, bi mîna keke lêpovajîkirina dêrokê ra nas bibe. Û ji min ra jî derfetek peyda bû, ku ez bêhtir bi rêalî li bûyerên dîrokî binihêrim û wana bi zanistî binirxînim...

Û ji bilî van, hemûyan, ma ne, wisa jî nivîsarên (têkst) dinê hene! Lê, eger mirov bersîvên wan pirsan di wan da jî bigere? Lê, ger pîrsgirêk di wê da ye, ka gelo, ew nivîsaran anegorî xwestina rastîya wan hatine deşîfrekirin, an..?

Û ev pirs jî bê bingeş nîne.

Eger mirov li rêza van hemû têrmînan binihêre, yên ku ji hêla me va tên zanîn, dertê holê, ku li vir ne hemû tişt di cîyê xwe da ne. Binhêrin, heman *Vîştaspa* di nivîsarên cuda da bi navne cuda tê bîranîn: *Goştasp*, *Gûştasp*, di çavkanîyên yewnanîyan da – *Gîstasp*. Ji bilî vana wisa jî şêwazên peyvên ên dinê hene, yên bi heman parîne (morfêm) saz bûne: *Byûraspî* (li bal *Xorênatsî*), *Rûhrasp* (li bal *Fîrdûsî*) û *Pûrûşaspa* (navê bavê *Zerdeşt Pêxember*). Dema mirov van şêwazan hemberî hev dike, dertê hole, ku di dawîya wan tevan da parîna –*asp* heye. Ango, ew hemû peyvên têkel ên cuda ne, yên ku bi heman parîna–*asp*, anga, ‘*hesp*’, hatine sêwirandin (sazkirin).

Di çavkanîyên ermenî da peyva *Byûraspî* wek ya/yê xwedîyê hezar *hespî* (*byûr*, erm. – hezar/deh hezar+*asp*, îranî – *hesp*) hatîye nivîsandin. Eger mirov peyva *byûraspî*

hemberî peyva *Pûrûşaspa* (navê bavê *Zerdeşt*) bike (peyva *բյուր/byur* – bilêvkirina bi ermenî ya peyva kurdî-îranî ya *pur/pir* e – gelek), dê dîmenekî balkêş derê hole: şêwazê peyva ermenî ya *բյուրասպի/byuraspi* û navê bavê *Pêxember* – *Pûrûşaspa* bi şêwazî mîna hev in! Û ev jî, di der barê medbûna *Zerdeşt Pêxember* de delîlek e (bila ne bi raste-dêr be jî!).

Û ji vê û pêva, ezê hewl bidim, ravebikim, ka beşên dinê yên wan peyvan tên çî wateyê: *vîşt*, *gûşt*, *goşt*, *lûhr*?

Ma ne, ewana jî wateyeke xwe hebûne?

Eger em hildin, ku şêwazên *goşt* û *gûşt* şêwazên cuda yên heman peyva îranî ne – bi wateya *goşt*, wê demê peyv-parînen *vîşt* û *lûhr* çî wateyên xwe hene?

Şiroveyeke balkêş a parîna *vîşt* li bal akadêmîsyan Î. M. Stêblîn-Kamênskî heye: “...*Navê padişahê piştovanê Zerdeşt Vîştaspa bûye (avêst. Vîştaspa <* vi- şita- aspa-), a ku dikare bê wateya ‘yê hesperdayî’ (‘yê ku hespê wî berdayî ne’, an berî çêre dane, an ji hev belav bûne)...*”³⁷ – Û ev, ji hêla analîza zimanzanî ya parîna konkrêt va, balkêş e, lê pirs di wê da ye, ka emê çiqasî bikaribin wê di nav goveka giştî da, di wê pirsê kontsêptûal da bikar bînin, a ku benda şiroveya xwe ye.

Li vira dikarin dû pêşdîtin hebin: an ev parînana şêwazên cudaxwendinê yên heman peyvê ne, an jî peyvên cuda ne. Her çî jî hebe, tiştek li ber çavan e: di nav van hemû peyvên têkel da peya – *asp* heye. Û ew jî dibe bingeh, ku mirov bibêje:

³⁷ Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009//Gatên Zardeşt. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû. 20.

– an şêwazê ermenî yê *byûraspî* hatye wateya *hezar syarîyan*, ango mirovê ku hezar (deh hezar) syarîyên wî hene, an jî şiroveya vê peyvê jî weke şiroveya peyva ermenî ya *Ajdahak* mînakeke êtîmolojîya gelêrî ye (li jorê bi-nihêrin)?

– an hebûna van peyvan ji çanda hespxwedîkirinê ya *medan* tê? Ma ne ên *med* bi hespxwedîkirina xwe va di cîhanê da binavûdeng bûne?

Weha, di derbarê hespxweykirina *medan* da Î. M. Dya-konov çî dinivîse: “...*Di cîhana kevnar da bi taybet ew hesp navdar bûn, yên ku di deşta Nîsayê ya Medyayê da dihatin xwedîkirin, û asorîyan li ber xercan va ji medan hema tenê hesp werdigirtin...*”³⁸. Û bi vê jî mirov dikare navê bavê *Zerdeşt Pêxember* şirove bike: *Pûrûşaspa*, ango, mirovê pir-hesp, yê xwedîyê gelek hespan, ji ber ku ew ne padişah an serekfermandar bûye, ku syarên wî hebûna?!

Lê paşê, hê dereng, di çavkanîyên ermenîyan da *med* û, paşê, wisa jî *kurd* wek *vîştasapazûn* tên navkirin, ango, *peyhatîyê Vîştaspa, ji tûra Vîştaspa*. Ev jî delîlek a di wê derbarê da ye, ku *Vîştaspa* padişahê *Medyayê* yê real bûye. Û di vê da tû guman nine, lewra ku ermenîyan di derbarê kurdan da ji dûrva, ji hineke dinê nebihîstibûne, ewana ji demên kevnar va (zêdetirî 2500 salan), ji dema hatina xwe ya vê herêmê va cînarên kurdan bûne... (bi vê boneyê em careke dinê gotinên Strabon bi bîr bînin: “... *Yên med, lêbelê, wek ku dibêjin, bavpêşîyên kevneşopîyên ermenîyan, hê berî wan yên kevneşopîyên farsan, serdarên wan û peyhatîyên desthilatdarîya wan bûne di Asîyayê da...*”)³⁹. Û, ji

³⁸ Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 //Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lênîngrad, 1956, rû. 152.

³⁹ Страбон, География, XI книга, Москва, 1964, стр. 525//Strabon, “Erdnîgarî”, pirtûka XI, Moskova, 1964, rû. 525.

bilî vê, ma ne, di dema serdarîya vî padişahî da bûye, ku *medan ax dane penaberên ermenî, ji bo ku ew têda cî û star bibin, paşê jî heya yekî ji wan (Parûyr) tacîdar kirne, ew kirine xwedî padişahêkî û ji bo wana dewlet damezirandin!*⁴⁰

... Her çi jî hebe, pirsra hebûna navên cuda hê jî nahatye azurukirin û benda şiroveya xwe ya zanistî ye...

11. Lê, eger...?

Erê, dibe, ku yek ji sedemên cudaşewazîyên navan, û "*hebûna*" ewqas cîyên pêkhatiina erka *Zerdeşt* a pêxemberîyê, dikare encama bi zanebûn lêpovajîkirina rastîyên dîrokî be jî (li jorê binuhêrin!).

Lêbelê, sedema peydabûna wan hemû tevlihevîyan, ên ku îro li holê ne, nikare tenê ji ber wê be, ku sêwirdarên (bixwîne – lêpokar!) "dîrokê" yên fars ên derdorên qesrê bi zanebûn rastîyên dîrokî lêpovajî kiribin! Û nabe, ku mirov hebûna ewqas navên cuda yên heman *Kavî Vîştaspî* û ewqas gelek "welatên" *Zerdeşt Pêxember* tenê bi vê şirove bike!

Ev dê ne tiştêkî heşmendî be!

Helbet, li vira wisa jî daxwez û hewlên dilxwaz û teref-darên cuda yên bîrûbawerîya *Pêxember* rola xwe listine: her yekê/î ji wana xwestiye, ku *Zerdeşt* ji meskenê wê/î be, dibe ku her yekê/î xwastibe, ku *Zerdeştê* "xwe" hebe, û ... zor dane fantazîya xwe. Daxwezên vî rengî di van demên me da jî dîyar dibin. Mînak, hinek erkdarên ola îslamê yên ji gelên cuda (*yên qazax, turkmen, azerbaycanî, ûzbêk, te-*

⁴⁰ Ezîz ê Cewo, "Êzdîfî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere?", Amed – 2017, rû. 64 – 68; Ezîz ê Cewo, "Lê ka, êdî rastî li ku ma?" – http://www.amidakurd.net/qunciknivis/1%C3%AA_k_a_%C3%AAad%C3%AE_r_ast%C3%AE_li_k_u_ma

ter û yên dinê), her yek ji hêla xwe va “piştrast dike”, ku ew ji tûra *Muhammed Pêxembere*. Û bawermendên sade hîç ji xwe napirsin jî, ka, gelo çawa dikare bibe, ku ewqas nûnerên gelên cuda ji tûra Muhemmed pêxemberekî ereb bin?..

Erê, ev hemû di dîrokê da hebûne, lê mînakên weha jî di vê pirsê da nikarin rola xwe ya biryardar bilîzin.

Helbet, rewşeke dinê jî heye, ya ku, dibe ku, roleke dîyar di pirsê cudaxwendina wan peyvên navborî da lîstibe – ew bi kurt û kêmasîbûna bi kod lêkirina nivîsarên kevnar û, paşê, hê dereng, deşîfrekirina wan e (dîsa – bi kurt û kêmasî!).

Lewra jî ezê li vira ewê rawêjê (hîpotêz) jî binirxînim.

Ezê ji wan nivîsaran destpê bikim, ên ku zanîyaran ne carekê di derbarê bi gumanbûna deşîfrekirina wan da nêrînên xwe anîne zimên.

Îro dîyar e, ku heta naha zanîyaran nikaribûye piştrast bikin, ka gelo nivîsarên “*Avêstayê*” cara yekem kengê hatine nivîsîn. Û ewana bi bingeşî gihîştine wê nêrînê, ku dibe ew nivîsarana dema Arşakîyan da (derdorê sala 100î ya s.m.) bi alfabêyeke aramî hatibin nivîsîn. Û dibêjin, ku di wê alfabêyê da, ya ku negihîştî dema me, tîpên ji bo awazên dengdar nînbûne, lê hinek tîpên bêdeng dikaribûne ji bo çend awazên cuda bîn bikaranîn (!?)...

Lêbelê, wisa jî pirs di wê da ye, ka, gelo, nivîsarên “*Avêstayê*” di çi rewşê da gihîştine me. Helbet, min êdî li jorê gotye, ka, dema dagerkirina *Împêratorîya Med û farsan* ji hêla *Îskenderê Makêdonî* va pêk hatye, çi hatye serê wê *Pirtûka Pîroz*. Lêbelê, ew beşên “*Avêstayê*”, yên ku piştî wê bi awayekî hatine parastin jî, di rewşeke wisa da bûne, ku mirov dijwar bikaribe bîne ber çavan. *Mîrça Êlîadê* di-

nivîse, ku ji çaran sêyê *“Avêstaya”* kevnar hatibûye windakirin. Ku ji herçê ku hatine parastin jî, her *Gat* in, ku wek afrandinên *Zerdeşt* bi xwe tên hejmartin, û dikare dilê xwendevanê ne pispore berbi xwe va bikişînin. Ku hemû beşên dinê, bi taybet jî pirtûkên bi zimanê pehlewî, yên ku di navber pênc dewran da (ji dewara IV heya ya IX ên s.m.) ji ber girtine, pîr zuha, yekawaz û betreng in...⁴¹

Û pîrseke dinê ya ne kêmbalkêş jî: her çiqas tê zanîn, ku dema êrîşa *Îskenderê Makêdonî* (s. 331ê ya berî s.m.) *“Avêsta”* hatibûye tunekirin (ew avîtine deryayê, dane devê êgir), lê, yek e, hinek zanyar hebûna *“Avêstayê”* bi şêwazê nivîskî ya berî serdema pehlewîyan red dikin, li şûna berê pîrsê bidin xwe: *“Eger ‘Avêsta’ bi wî şêwazî nînbûye, leşkerên Îskenderê Makêdonî çi sotine yan avîtine deryayê?”*...

Û ya dinê jî, xwe ewana nikaribûye hemû pirtûkan tunebikin? ... Û îro jî hema-hema hemû lêgerîner bi bawer dibêjin, ku di sêrî da *“Avêsta”* bi zarkî hatye belavkirin...û kesekî nepirsye, çawa dikaribû, ku mirov nivîsarên ewqas giran û dijwar di bîra xwe da biparasta û di nava bi hezaran mirovan da li ser erd û aqareke ewqas berfireh belav bikira?..

Weha, di vê derbarê da Î. M. Dyakonov çî dinivîse: *“Dijwar e, ku yên Gat hema piştî afirandina xwe hatibin nivîsîn... Wê demê divê mirov bibêje, ku yên Gat di sêrî da bi bizmarî hatine nivîsîn: lê, ya yekem, delîl nînin, ku di wan herêman da berî wê demê nivîsa bizmarî hatye bikaranîn; û, ya duyem, delîlên di derbarê wê da nînin, ku ‘Avêsta’ kevnar ji nivîsên bizmarî werguhêrî nivîsa alfabeyî kiribin...”*⁴² –

⁴¹ Мирча Элиаде, “История верыи религии и иных идей”, том I, Москва, 2002 // Mîrça Êlîadê, “Dîroka olan û hizra olî”, berga I, Moskova, 2002, rû. 278.

⁴² Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 // Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova – Leningrad, 1956., rû. 46.

Ango, dixwaze bibêje, ew rastî, ku leşkerên Îskender “*Avêsta*” sotine, an avîtime deryayê, ne delîla di derbarê hebûna wê da ye (?!)...

Çawa dibe?

Û, ka, gelo, ew beşên “*Avêstayê*”, yên ku ji ber êrîşên leşkerên Îskenderê Makêdonî filitîne, çi rêyekê derbaz bûne û gihîştine nivşên pêşerojê, bi taybet jî, ew, ên ku li ber destê nivîsyarên pehlewî, yan “*wergêran*” ra derbas bûne (di navbera pênc dewran da!), mirov tenê dikare bi xiyalî bîne ber çavên xwe...

Ev ji bo têgihîştina pirsê ya giştî!

Lê, ji bo ku mirov bi awayekî tê bigihîje, ka gelo, di dema xwe da nivîsarên “*Avêstayê*” çawa bi şêwazê kodkirî (veşartî) nivîsîne, û paşê jî, piştî sedê salan, hinekên dinê çawa ew deşîfre kirine, em bi hev ra li nêrînên pisporan binihêrin.

Weha, zanîyarê sovêti, pisporê nivîsarên (têkst) “*Avêstayê*” S. N. Sokolov, li ser bingeha lêgerînên zanîyarên bîyanî (*H. Reichelt* H. W. Bailei), dibêje, ku: “... *nivîsîna bi şêwazê kodkirî (veşartî) di dema Sasanîyan da pêk hatye û di dewra IV da çûye sêrî*”⁴³

Û pirs di wê da ye, ka ew nivîsar çawa bi şêwazê kodkirî nivîsîne, lewra ku di nivîsa pehlewî da pirşêwazîya awazên bideng hebûye, lêbelê ew di nivîsaran da hertim dîyar nebûne, ji bilî vê, û awazên bêdeng jî ne bi awayekî hatine bikaranîn... Wisa jî dibêjin, ku di nivîsarên “*Avêstayê*” yê heyî da gelek şaşîyên rêzimanî û tiştên ku hev nagirin, hene.⁴⁴

⁴³ Соколов С. Н., Авестийский язык, Москва, 1961//Sokolov S. N., “Zimanê avêstî”, Moskova, 1961. rû. 11.

⁴⁴ Соколов С. Н., Язык Авесты, Ленинград, 1984//Sokolov S. N., “Zimanê Avêstayê”, Moskova, 1964, rû. 4.

Cêribandina (*ezmûn*) karên lêgerînê yên di warê deşîfrekirin û lêgerînên peykerên kevnar ên nivîskî didin xuyan, ku ji hêla pêkanîne va deşîfrekirina nivîsarên pehlewî pirsgirêkên xwe hene, lê carna jî heya pêkanîna wan ne pêkan e. Bi nêrîna zanîyarê ermenî yê sovêtî, yek ji zimanzanên xwedî bandor ê sed sala XX, *Hraçya Açaryan, gelek caran ji pisporan bi xwe ra li hev nehatye, ku wan nivîsaran rast deşîfre bikin, lewra ku, alfabêya pehlewî tekûz nine, tîp mînanî hev in, lê wateyên wan cuda ne. Ku di vê alfabêyê da awazên bi deng (dengdar) nayên nivîsîn, lê tîp di nav hevda wisa bi hev vahatine nivîsîn, ku carana dijwar e, ku mirov wateya peyvê bibîne, an jî bi giştî nikare wê pêk bîne... Ku gelek peyv di nivîsarên pehlewî da nehatine parastin, ji ber ku, dema farsan îslam pejirandine, pirtûkên xwe yên "heram" yên dema agirperestîyê tunekirine.*⁴⁵

Û ev hemû nakokî bi giranî li ser rêya rasttêgihîştin û wergera nivîsarê dibin asteng. Bi dîtina akad. Î. M. Stêblîn-Kamênskî, wek ku "*Încîl*", wisa jî "*Avêsta*", ji nivîsarên demên cuda hatye berevkirin, yên ku carna bi zimanê mirî hatine nivîsîn, bi şaşîyên rêzimanî û pêvekên hê dereng va... Ew wateyên ku wergêran kirine nava nivîsarên Gatan, carana dikarin ji hêla wan va hatibin hinartin...⁴⁶

Û li vira pirs dertê hole, ka, gelo di rewşeke weha da – dema ewqas cudaxwendin di nivîsaran da hene, dema di wê alfabêyê da ewqas dijberî hene, mirov çiqasî dikare

⁴⁵ Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հատոր Գ, Երեվան – 1979// *Açaryan Hr.*, Ferhengê êtimolêgî ya binaxeyên zimanê ermenî, berga 4em, Yêrêvan – 1979, rû. 663 – 665; Աճառյան Հր., Հայոց լեզվի պատմություն, Ահատոր, Երեվան, 1940 թ.// *Açaryan Hr.*, "Dîroka zimanê ermenî", berga I, Yêrêvan, 1940, rû. 240 – 297.

⁴⁶ Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009// Gatên Zardeşt. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû.27 – 30

bawer bike, ku ew nivîsarana rast hatine deşîfrekirin? Ez êdî di derbarê bi kod (veşartî) nivîsîna wê da nabêjim.

Wê demê, dibetîya (îhtîmal) rast deşîfrekirina nivîsarên avêstayê (wisa jî yên li ser ber û zinaran), çiqas diçe, kêmtir dibe? Û li vira pirs dertê holê: *“Lê mirov çawa dikare bi bawer be, ku ew peyvana, yên ku hatine deşîfrekirin, hîç nebe, bi têorêtîkî nêzîkî orîjînal xwe ne? Ev nayê wê wateyê, gelo, ku divê hê jî li bingeha wî zimanî bigerin, yê ku zanîyaran ji xwe ra wisa bi hêsane hildane û “avêstayî” an “zimanê avêstayê” nav kirine?”*

Wek ku bi zanistî nirxandina dane û delîlên dîrokî derket holê, ku *Zerdeşt Pêxember medî* bûye, peyambarîya bîrûbawerîya xwe di *Medîyayê* da pêk ane, wê demê, bi xwezayî, zimanê wî jî *medî* bûye. Ango, *“Avêsta”* bi xwe jî bi zimanê *medî* hatye nivîsîn. Lêbelê, hem ên ku ew ji zarê bêjêran nivîsîne jî, û yên ku paşê lêgerînên zanistî di derbarê wê da pêk anîne jî, li ser bingeha zimanê farsî karê xwe pêk anîne. Lewra jî, ji bo ku rastîya wî zimanî a rastîn bê zanebûn, ê ku ji xwe ra *wisa bi hêsane hildane û “avêstayî” an “zimanê avêstayê” nav kirine*, divê dema lêgerînên zanistî yên di vî warî da li ser bingeha zimanê *kurdî* wan lêgerînan pêk bînin, lewra ku *kurdî* di encama pêşvaçûna zimanê *medî* a xwezayî da derketye holê. Ango, mirov bi bawer dikare heya radeyekê bibêje, ku *kurdî* zimanê *medî* yê dema me ye...

Piranîya bingegehên cudaxwendin û çewtkirina peyvên dê her bi vî awahî bikaribin ji holê rabin... Ên dinê jî dê pisporên zane û jêhatî bikaribin bi zanistî sererast bikin.

Helbet ev yek dikare di pêşerojê da pêk bê, dema pisporên vî warî yên *kurd* bînin amadekirin, ên ku hem zimanê *kurdî* baş bizanibin, hem jî zimanên farsî û pehlewî,

ji xwe ew ziman, ê ku wek farsîya kevnar (!) hatye navkirin, bi xwe jî zimanê *medî* bûye...

Û, eger mirov bi vê prênsîpê li pirsê binihêre, gelek şêwazên lêpovajî û çewtbûyî dê nîgara xwe ya rastîn destbînin...

Helbet, ev hemû pirsê pêşerojê ye, û, wek ku min li jorê jî got, pirsê pisporen vî warî yê zane û jêhatî ye, lê ezê li vira li ser peyva *Ahûra Mazda* hinek dîtinê zimanzanî-êtîmologî pêşkêşî bala xwendevanan bikim – *pispor*, *nepispor*, ferq nake!.

Weha, eger mirov di êntîsklopêdiyên cîhanê da binihêre (û *gotarên wan jî li ser bingeha lêgerînên zanîyaran ên weşyayî hatine amadekirin!*), di wan da tê gotin, ku ev nav dinivîsên dema hexemanîyan da wek peyveke têkel û yekgirtî hatye nivîsîn, şêwazê wê yê pertewî *Aramazde* (ev şêwaza, wek ku heye, derbazî nava ermenî jî bûye)... Û bi vî awayî, peyva *Ahûramazda* di zimanên cuda da şêwazê xwe yê cuda heye: di “*Avêstayê*” da – *Ahura-mazdâ*, di farsîya kevnar da – *Ahuramazdâ*, di pehlewî da – *Whrmzd*...

Çi dertê holê, ev peyva yekgirtî hildane û dabeşî ser dû parçeyan kirine?! – Çawa, li ser çî bingehe û bi çî prênsîpê?

Helbet, di nava rêza peyvan da (*gotin*, *hevok*, *peyverêz!*) hemû peyv di rêzekê da li dû hev tên derbirin, û di dîroka pêşketina nivîsê da heya demekê peyv bi hev va jî hatine nivîsîn... Û di nava wê rêzê da carana peyv an parîn heya ne angorî wateya xwe digihîjin hev... Mînak, navên kurdî yê wek: *Cimşîtê Baso*, *Şagula Dirbo*. Ji ber ku di dema axavtinê da, di rêzê da ew wisa tên deranîn, wisa jî hatine nivîsîn. Jixwe ên kurd dizanin, ku peyv ne ku *Cimşîtê* an *Şagula* ne, lê *Cimşît* û *Şagul* in. Lêbelê, nûnerên gelên dinê, yê ku bi şêwazê nivîskî bi wan navan ra nas bûne,

bi şêwazên: *Cimşîtê! Şagula!* berbirî wan dibin, an bang li wan dikin... Di van peyverêzan da 'ê' û 'a'zêder in (*artîkl*) û di nava beşên (bir) axavtinê da wek ên dinê (*navdêr, cînav, lêker*) ew jî peyvên serbixwe ne... Lê, bala xwe bidinê di nava axavtinê da ew bi peyvên berî xwe ra tèn bilêvkirin û wisa jî tèn nivîsîn – wek beşekî wan peyvan...

Û, eger li peyva *Ahûramazda* bi heşmendîya zimanê kurdî nihêrbûna, dibe ku pirs dabûna xwe: Lê, eger ev peyv *Ahûram Azda* be?

Lê, eger ew dengê (tîpa) *m* ji şaşxwendina nivîsa pehlewi be, û hemû nakokî û şaşîyên wê alfabeyê li wir peyda bûne? (*Careke dinê li jorê nêrînên zanîyar û pisporan bi-nihêrin!*)

Ez vê pirsê ji bo pispor û lêgerînerên dihatûyê dihêlim, lê emê ji vir û pêva jî çavdêrî û lêgerînên xwe yên di warê surên cîhana kevnar da bidomînin...

12. ... Û derencamên nixandî û veresandinên zanistî!

... Dîsa jî, ji bo wê ku bersîvne zelal ji bo pirsên cudaxwendina nav û têrmînan di nivîsarên kevnar da bên dîtî, divê lêgerînên zanistî di vî warî da bê rawestan bi-domin.

Di destpêkê da ez divê careke dinê jî destnîşan bikim, ku pirsgirêka sereke di rêbaza zanistî ya lêgerînan da ye. Dema lêgerîneran li ser nivîsarên *avestayî* û yên li ser ber û zinaran nivîsî lêgerîn pêk anîne ewana rastîyên zimanê kurdî li ber çavan negirtine, her çiqas, ew hemû jî li ser xaka Kurdistanê hatine dîtî, û dema deşîfrekirina wan pirsê hemberhevkirina matêrîalên nivîsarên kevnar bi yên

zimanê kurdî ra hîç jî nehatye ber heşê wana. Û, ji bo ku nivîsarên kevnar rast deşîfre bikin, ewana serî li “derfetên” zimanê farsî dane, lewra ku, ew zimana timê “li ber destê” wana bûye. Lêbelê, nivîsarên yekem ên *avestayî* di *Medyayê* da hatine sêwirandin, û peyhatiyên *medan* ên raste-dêr jî *kurd* bi xwe ne, û *zimanê kurdî* ji, bi hemû zaravên xwe va, dûmayîya *zimanê medî* ye. Û, eger dema lêgerîn û deşîfrekirina nivîsaran peyv û şêwazîyên zimanî yên wan bi yên *kurdî* ra di goveka hemberhevkerinî da analîz bikirana, cudaxwendinên peyv û têrmînan dê pir kêmtir bûna.

Ma ne, tiştê ku Rêçard Fray gotye, ne bê bingeş bûye: “... di nivîsên li ser zinaran ên farsîya kevnar da têrmînên ji hêla wateya xwe va girîng hene, û şêwazên wana jî bêhtir medî ne, ne ku farsî, û ev jî wê destnîşan dike, ku ew ji hêla Hexamanîyan va ji bakûr hatine wergirtin...” (ango, ji medan. –E. C.)⁴⁷– Wek prênsîp, dîtineke weha ya Rîçard Fray rast e, lê divê bê gotin, ku li vira ne ku pirs a hinek têrmînên wergirtî ye, lê ya nivîsarên li ser ber û zinaran bi giştî ye, lewra ku, nivîsar bi xwe bi *zimanê medî* hatine nivîsîn, ê ku her paşê, hê dereng, ji hêla zanîyar-lêgerîneran va wek “*farsîya kevnar*” hatye navkirin...

Hemû peykerên *çanda medî* yên nivîskî dikaribûn kuda winda bibûna? – Ma ne, zimanê rêvebirina dewletê yê wê împêratorîyê *medî* bûye: bi wî zimanî biryarname, rêvebername, ferman û fermanname û peyam hatine nivîsîn – di nav wan da wisa jî yên li ser ber û zinaran! Bi wî zimanî berhemên wêjeyî hatine afrandin û çand pêşketye! Û ev hemû nîrx û hêjayîyana dikaribûn *çawa û kuda* bê şop winda bibûna?

Ma, gelo tiştêkî wisa dikaribû bibûya?...

⁴⁷ Ричард Фрай, Наследие Ирана, М. 1972//Rîçard Fray, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, rû. 135.

Ma ne, piştî ku Qurûş *Îştûvêgû/Astîagê* kalikê xwe ji ser text diavêje jî, di bingeha împêratorîyê da hîç tiştek nayê guhartin: ne *sazîya rêvebirîyê*, ne *sazîya dewletê*, ne *zimanê dewletê (medî)*, ne *artêşa bi rêkûpêk a bi hêz û ne jî ola dewletê (zerdeştî)*! Û ev hemû jî di nav *sazîya Împêratorîya Medyayê* da pêk hatibûne û şewaz girtibûne. Û ev hemû jî Qurûş ra wek mîrasekê mabûne (*ma ne, ew neviyê padişahê Împêratorîya Medyayê bûye!*). – Her tenê here, û ji xwe ra padişahîyê bike!

Û, xwezayî ye, hemû peykerên kevnar, yên ku li van erd û aqaran hatine parastin, bi bingehîn ên *Medyayê* ne! Ev împêratorî zêdetirî 120 salî hebûye (û, kê-m-zêde, ewqasî jî – nîvserbixwe di nav *Împêratorîya Med û farsan* da), zimanê wê yê dewletê *medî* bûye, û hemû peykerên nivîskî bi wî zimanî hatibûne sêwirandin. Û lewra jî, piştî derbeya Qurûş jî evê împêratorîyê hê demeke dirêj nav û deng û serbilindîya pêşîyên xwe yên *medî* winda nekiribûye, her çiqas jî ew êdî wek *Împêratorîya Med û farsan* hatye navkirin.⁴⁸

Û ji bilî van hemûyan, bi xwe *Rîçard Fray* jî gotinên Strabon tîne, wek ku wan gotinên xwe yên li jorê tomar bike: “... *Yên med, lêbelê, wek ku dibêjin, bavpêşîyên kevnepêşîyên ermenîyan, hê berî wan yên kevnepêşîyên farsan, serdarên wan û peyhatîyên desthilatdarîya wana bûne di Asîyayê da...*”⁴⁹– Li vira, wek ku tê xuyan, ewî peyva ‘*kevnepêşî*’ li şûna ya ‘*çand*’ bi kar anîye, bi wateya wê peyvê ya fireh va...

⁴⁸ Опарин А.А., Всемирная история и пророчества Библии, Харьков, 1997//Опарин А. А., “Dîroka hemcîhanî û gotinên pêxemberane yên Êncîlê”, Xarkov, 1997, rû. 54 – 58; Страбон, География, XI книга, Москва, 1964//Strabon, “Erdnîgarî”, pirtûka XI, Moskova, 1964.rû. 524; wisa jî li xwerîteya Împêratorîya Med-farsan binihêrin – di pêvekê da, rû. 127

⁴⁹ РичардФрай, НаследиеИрана, М.,1972//Rîçard Fray, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, rû. 135.

Û, lewra jî, dema dibêjin, ku peykerên kevnar ên *zimanê medî* nehatine parastin, eger mirov nerm jî bibêje, *bêrêtîyeke zanistî* ye. Ji wê jî bêhtir, têrmînên "*farsîya kevnar*" an "*zimanê avêstî*", yên ku li ber maseya nivîsarê hatine hinartin, bi zanistî *lêp in (sexe)* û lewra jî nikarin pêkan bin.

Di wê derbarê da, ka ev têrmînana çawa peyda bûne, agahîyên balkêş li bal S. N. Sokolov hane. Ew dinivîse, ku ...herdu zimanên kevnar ên îranî di peykeran da gihîştine me: *farsîya kevnar û avêstî*. "*...Yek ji wan, – Sokolov dinivîse, – yê ku di nivîsarên li ser zinaran ên bizmarî yên padişahên hexamanî yên dewrên VI – IV ên berî s.m. da hatine parastin. Ev nivîsarana yên Darîûs, Xşayarşa (Ksêrksês) û yên dinê bûne, û bêguman, ew zimanê wan padişahan ê dê bûye, yên ku ji herêma Pars (Pêrsîda, Farsa vê demê) bûne, ev jî destûrê dide, ku mirov navê "farsîya kevnar" li wî bike*".⁵⁰

Divê li vira bê gotin, a yekem, heya eger ew ji herêma Pars jî bûne, gelo ew tê wê wateyê, ku wê demê zimanê farsî yê nivîskî hebûye, û wana jî bi wî zimanî nivîsîne; û, ya duyem, ma ne, wek ku li jorê jî hate gotin, piştî bi xayîntî di *Medyayê* da text û tac wergerandine jî, lê dîsa ew dewleta gewre wek *Împêratorîya Med û farsan* hatye navkirin,⁵¹ hemû navnîşanên dewletê yên berê (yên *medî*!) hatine parastin, di nav wan da wisa jî zimanê dewletê – *medî*... Û hemû rayedar û rêvebirên wê dêmê jî, bi zimanê medî û li ser bingeha çanda medyayî perwerde û mezin bûne û wek rayedar û pispor gihîştine.

Û, di derbarê pirseke dinê ya ne kêm girîng da jî: ma ne nivîsara bizmarî ya li ser zinêr, a ku bi fermana Darîûsê I

⁵⁰ Соколов С. Н., Авестийский язык, М., 1961//Sokolov S. N., "Zimanê avêstî", Mosk, 1961. rû. 8.

⁵¹ Опарин А.А., Всемирная история и пророчества Библии, Харьков, 1997//Опарин А. А., "Dîroka hemcîhanî û gotinên pêxemberane yên Êncîlê", Xarkov, 1997, rû. 54– 58, wisa jî: li xerîteya Împêratorîya Med-farsan binihêrin. – di pêvekê da, rû. 123

e (d. 521 – 485 ên berî s.m.), li *Bîsêtûnê* hatye nivîsîn, ev jî di navçeya başûr-rojhilatê *Êkbatana* paytexta *Medyayê* da ye (*Hemedana* îroyîn – di *Rojhilatê Kurdistanê* da; Wêne – di pêvekê da ye, rû. 128). Û 30 salî pey derbeya xayîname ya Qurûşê duyem ra ev nivîsara bi çi zimanî dikaribû bihata nivîsîn? Ew jî wê demê, dema ew dewlet bi xwe *Împêratorîya Med û farsan bûye!* (Careke dinê li xwerîteya *Împêratorîya Med-farsan* binihêrin – di pêvekê da, rû. 123)

... Û, gelo, bi zanistî (*bixwîne – bi heşmendî!*) çiqasî rast bûye, dema deşîfrekirina wan nivîsaran matêrfalên hemberhevkerinî yên zaravên zimanê *kurdî* bi kar neanîne? Û, bi giştî, ew çiqasî zanistî ye, ku wî zimanî, yê ku ew nivîsarana pê hatine lêkirin, wek “*farsîya kevnar*” navkirine? – Li ser wê bingehe, ji ber ku ew nivîsarana di nav sînorên dewleta farsan da hatine dîtin? Ka, gelo ev çiqasî heşmendî ye?

Bi heman şeweyî, wek ku dilê wan xwestye, hildane û zimanê *Pirtûka Pîroz a zerdeştîyê “avêstî”* navkirine. Weha, di wê derbarê da, ka ew yek çawa pêk hatye, S. N. Sokolov çi dinivîse: “... *Avêsta rêyeke dûr û dirêj derbaz bûye: di destpêkê da bi kevneşopîya zarkî, lê paşê bi ya nivîskî. Xala jêderîya wê kevneşopîyê, ... mirov dijwar bikaribe derxe zanebûnê, û lewra jî, zimanê vê peykerê divê, bi mercî, zimanê Avêstayê, an jî “avêstî” bê navkirin...*”⁵²

Û, hema wisa, ji xwe ra hildane û ew nav lê kirine...!

Li ber çavan e, ku herdu têrmîn jî (“*farsîya kevnar*” û “*zimanê avêstî*”) mercî ne û bingeheke wan a zanistî nîne.

Lewra jî, wek ku berê jî li jorî hatibû gotin, ji ber ku “*Avêsta*” ji hêla *Zerdeşt Pêxember* va di *Medyayê* da hatibûye

⁵² Соколов С. Н., Авестийский язык, Москва, 1961//Sokolov S. N., “Zimanê avêstî”, Moskova, 1961. rû. 10.

sêwirandin, û piranîya wan nivîsaran, ên ku li ser ber û zinaran hatine nivîsîn, di xaka *Kurdistanê (Medya)* da hatine dîtin, lewra jî, dê heşmendî bûya, eger hem dema deşîfrekirina *nivîsarên avêstî*, hem jî yên li ser ber û zinaran nivîsî, di nava matêriyalên zimanên îranî da, berê pêşin *rêalîteya zimanê kurdî* li ber çavan bihatana girtin, lewra ku *zimanê kurdî* dûmahîya xwezayî ya zimanê *medî* ye (Li wêneyê sernivîsên Bîsêtûnê binihêrin – di pêvekê da, rû. 128)

Ji bilî vê, dê bi zanistî rast bibûya, eger di vê pêvajoyê da bi matêriyalên zimanên îranî ra wisa jî yên zimanê ermenî bihatana bikaranîn, lewra ku, di vî zimanî da bi hezaran peyvên îranî hene, yên ku di demên cuda da zimanê ermenî ji zimanên îranî wergirtine, û gelek ji wana ne di pehlewî da û ne jî di farsî da nehatine parastin. Û piranîya wan peyvana di zimanê ermenî da bi şewazê xwe yê resen va hatine parastin (Hraçya Açaryan navnişa 1405 peyvên wisa tîne), ji ber wê jî heya nîveka salên pêncîyî yên dewra bihurî ermenî wek yek ji zimanên koma îranî hatye hejmartin.⁵³

Û, dîtinek jî – bi vê boneyê: dema zanîyaran di derbarê peyvên îranî yên di zimanê ermenî da axivîne (û îro jî diaxivin), mabesta wan bi bingehîn zimanên pehlewî û farsî bûne. Lêbelê, zimanê ermenî di dîrokê da pêşîyê di nava goveka bandorîya *çanda medî* da pêşva çûye, û her paşê çanda pehlewîyan peyda bûye. Ew jî, çanda pehlewî bi xwe jî di nav goveka çanda medî ya giştî da sêwirye. Û, wek ku tê xuyan, eger mirov lêgerînên êtîmolojî pêk bîne, dê derê holê, ku beşê mezin ê bi hezaran van peyvên ji

⁵³ Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հատորԴ, Երևան.- 1979//Açaryan Hr., Ferhenga êtîmolêgî ya binaxeyên zimanê ermenî, berga 4em, Yêrêvan – 1979. rû. 663;ԱճառյանՀր., Հայոց լեզվի պատմություն, Ահատոր, Երեվան,1940// Açaryan Hr., “Dîroka zimanê ermenî”, berga I, Yêrêvan, 1940, rû. 218 – 225.

medî (kurdî) hatine wergirtin, û her ji wana beşekî biçûk dê yên farsî bin. Li vira, dibe ku di cî da be, ger mirov careke dinê gotinên Strabon bi bîr bîne, yên ku Rîçard Fray di pirtûka xwe da anîbûne: “... *Yên med, lêbelê, wek ku dibêjin, bavpêşîyên kevneşopîyên ermenîyan, hê berî wan yên kevneşopîyên farisan, serdarên wan û peyhatîyên desthilatdarîya wana bûne di Asîyayê da ne...*”⁵⁴

Dema mirov herçê li jorê hate gotin tomar dike, dertê hole, ku:

a) her çiqas di zanista dîrokî da dîtinên dîyar ên kevneşopî di derbarê dîroka *Medyayê, Împêratorîya Med û farisan û pehlewîyan* da çê bûne jî, lêbelê lêgerînên zanyarîyên dîrokî yên serdemên cuda didin xuyan, ku:

– piştî derbaya xayînane, ya ku ji hêla neviyê padişahê *Medîyayê*, satrapê fars Qurûş (Qurûşê II) û malmezînen medî va pêk hatibûye, *Împêratorîya Med û farisan* derketye ser sehneya dîrokê, ya ku li ser bingeha *Împêratorîya Medîyayê* û bi kevneşopîyên wê pêk hatye û pêşketye (careke dine li xerîteya *Împêratorîya Med-farsan* binihêrin. – di pêvekê da, rû. 123);

– *Împêratorîya Med û farisan*, a ku wisa jî, wek *Împêratorîya hexamanîyan* tê zanîn, û heya êrîşa *Îskenderê Makêdonî* (s. 331ê ya berî s.m.) hebûye, bi sazîya xwe ya dewletê û şewazê rêvebirîya xwe va dûmahîya *Împêratorîya Medîyayê* bûye;

– *Qurûşê II* bi xwe, û gelek nûnerên binemala hexamanîyan, wek rayedarên dewletê, di nav sazîya *Împêratorîya Medîyayê* da, li ser bingeha çanda medî gihîştine û pêk hatine;

⁵⁴ РичардФрай, Наследие Ирана, М, 1972//Rîçard Fray, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, rû. 135.

–hemberhevkerin û nirxandinên zanistî yê zanî-yarîyên dîrokî didin xuyan, ku *Zerdeşt Pêxember med* bûye, ew di nava derdorê nêzîkî qesra padişê da gihîşt, lewra ku ew bi xwe ji binemala mogan (rahîban) bûye,⁵⁵ û berî dîyarbûna *zerdeştîyê* di *Medyayê* da mîrik bi xwe jî di heman demê da mog (rahîb) bûne.⁵⁶ Lewra jî, wek ku tê xuyan, pêwendîyên wî yê nêzîk bi malbata padişê û *Kavî Vîştaspa* bi xwe ra hebûne...

– *Zerdeşt Pêxember “Avêsta”* di *Medyayê* da bi zimanê *medî* sêwirand, li wira jî erka xwe pêxemberîyê pêk anîye, û li wira jî *zerdeştî* bûye ola dewletê; di vê derbarê da daneyeke di derbarê kevneşopîyên dîrokî da heye, ya ku dibêje, ku *Medya* di dewr û zemanên kevnar da *di jîyana siyasî, êkonomî û çandî da xwedî cîyekî berbiçav bûye û li ser xaka wê zerdeştî bi berfirehî belav bûye.*⁵⁷ Û, dibe ku, lewra jî di *Gatan* da di wê derbarê da nehatye gotin, ka welatê *Zerdeşt* li ku bûye û navê wî welatî çî bûye, yê ku *Kavî Vîştaspa* padişahî lê kirye, *lewra ku, yê ku guhdarîya Gatan kirine, ne ku tenê ew welata baş dizanibûne, lê wisa jî di wî welatî bi xwe da bûne...*

– anegorî lêgerînên zanistî, *Zerdeşt* erka xwe ya pey-amdarîya *ola rastîyê* dema serdarîya padişahê *Medîyayê* pêk anîye, yê ku, anegorê demnûsîya kevneşopî (kronolojî), navê xwe *Ûvaxşatra (Kîaksar)* bûye;

⁵⁵ Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения. И.М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009//*Gatên Zardeşt*. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû. 20 - 21.

⁵⁶ Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 // Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lêningrad, 1956, rû. 416.

⁵⁷ Большая советская энциклопедия, БСЭ, Москва, 1969 – 1978//*Ëntsîklopêdiya mezîna sovetî*, Moskova, 1969, berga 16, rû. 212.

b) bi derketina zanîyarîyên nû yên di derbarê hinek rastîyên dîrokî da, yên ku heya naha ji hêla zanîyaran va ji bo vê mijarê nehatibûne bikaranîn, ji bo lêgerînên nû derfet çêbûne, û li ser bingeha wan lêgerînan ev dîtinan derketine holê:

– ew, ku di “*Avêstayê*” da padişahê *Medyayê* û piştovanê *Zerdeşt Pêxember* wek *Kavî Viştaspa* tê bîranîn, û di çavkanîyên kevnar ên ermenîyan da hem *medan* (di nav wan da, wisa jî, padişahê wan *Îştîvêgû*), hem jî *kurdan* wek peyhatîyên *Viştaspa* nav kirine (li jorê binihêrin!), delîla wê yekê ne, ku navê wî padişahî yê kesî (yê ku malbatê lê kirye, û ew bi wî navî mezin bûye) *Viştaspa* bûye; lê ew di demnûsîya kevneşopî da wek *Ûvaxşatra/Xvaşatra* (yewn. *Kîaksar*) hatye bîranîn, û ev jî ji bo wê serdemê tiştekî xwezayî bûye: wê demê, dema kesek ji bo padişahîyê tacîdar kirine, navekî dinê yê padşahîyê li wî kirine, û ew nav ji bo wî kesî *bûye navê wî yê desthilatdarîyê, û ew kes bi wî navî di cîhanê da wek padişah hatiye naskirin. Û di vê derbarê da li bal Dyakonov agahîyên pêbawer hene. Ew dinivîse, ku nayê zanîn, ka gelo Hexamenîyên pêşin navên xwe yên kesî yên ji navên desthilatdarîyê cuda hebûne, an na.*⁵⁸

Eger mirov herçê ku hatye gotin, tomar bike, dikare bibêje, ku *Viştaspa* navê kesî yê padişahê *Medyayê* bûye, ku ew bi wî navî di jiyana malbatî û derdorên nêzîk da hatye naskirin, lê navê wî yê duyem: *Ûvaxşatra/Xvaşatra/Kîaksar*, navê wî yê padişahîyê bûye – yê ku dema tacîdarkirinê lê kirine.

Û hinek dîtînen dinê jî – di derbarê wê dîroka tevlihev da:

⁵⁸ Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 //Dyakonov. Í. М. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lênîngrad, 1956, rû. 49.

– ew, ku navê padişahê *Medyayê*, piştovanê *Zerdeşt Pêxember* hem di “*Avêstayê*” da, hem jî di nivîsarên pehlewî da wek *Kavî Vîştaspa* tê bîranîn, lê di çavkanîyên farsîya navîn da, wek *Goştasp/Gûştasp* derbaz dibe, dibe bingeh, mirov bibêje, yan ew encama hewlên wan nivîsarên dîrokê yên fars bûye, yên ku di xizmeta qesrê da bûne, yanê jî, dîsa li vir pirsgirêka deşîfrekirin û xwendina nivîsên pehlewî heye...

– Di nava kurdan da *Vîştaspa* wisa jî wek *Key Aksar* tê zanîn (di yewnanî da – *Kiaksar*) û ew nav bi reha wî ya *Keyanîyan* tê şirovekirin;⁵⁹

– peyva *Ûvaxşatra/Xvaşatra*, ya ku di dîrokê da wek navê *Vîştaspa/Kiaksartê* bîranîn, wek ku tê xuyan, peyveke *medî* ye û pêwendîya xwe bi têgeha *padişah* ra heye. Ev peyv û ya farsîya kevnar (zimanê *medî*) a *xšāyaθiya/xşayatîya* – padişah û ya hindî ya *kšatra/kşatra* – xarîzma desthilatê, bi êtîmolojî digihîjin hev; wisa jî, wan peyvan hemberî peyva farsîya kevnar (*medî*) a *Xşayārša/Xşayarşa* – navê padişahê pîncem ê haxemanyan *Xşayarşayê I- Ksêrksê I* bikin.

Mirov li vira dikaribû çî bigota?

Gelo ji min ra li hev hat, ku ez bersîva hemû pirsan bidim?

Helbet, na – ma, gelo tişteki wisa pêkan e?!

Eva her tenê gaveke biçûk e – li ser rêya ronîkirina rûpelên “dîroka windabûyî” ya jîyana *Zerdeşt Pêxember* û piştovanê wî yê nebînayî *Kavî Vîştaspa*. Ji bo lêgerînên pêşerojê yên zanistî ev her bingehê e û rê li pêşîya lêgerînên zanistî yên pêşerojê vedike... Ji vir û pêva gotin a pisporan e. Û her bi hev ra, bi hewlên giştî mirovê bikaribe

⁵⁹ *Ekrem Cemîl Paşa*, Dîroka Kurdistan bi kurtebirî, Bruksel, 1995, rû. 231 – 234.

wan rûpelên tarî yên dîrokê ronî bike, yên ku benda dema xwe ne...

Lê ji vir û pêva jî pirsra têkilîyên dîrokî yên *zerdeştîyê* û *gelê kurd* benda me ne, divê em hê bi hev ra di derbarê şopên vê *bîrûbawerîya kevnarên* di nav *kurdên îro* da bi-axivin.

Û di vê derbarê da jî – di beşê di rêzê da!

BEŞÊ III

ZERDEŞTÎ Û GELÊ KURD: VEJÎYAN, AN VEGER?...

1. Ev ramana çawa gihîşt?

Di beşên berî vê da em di derbarê *ola here kevnar a rastîyê* – *zerdeştîyê* da axivîn. Hate gotin, ku *Zerdeşt Pêxember* bûye *hewarî* û *peyambarê* yekem ê vê *ola nûdîyarbûyî* (*wehî*), û ew hê di kurahîya demên kevnar da wek *Pêxemberê Xwedê* hatibûye naskirin... Em di derbarê rûpelên jî-nenîgarîya *Pêxember* ên ne dîyar û gengeşeyî da axivîn. Em wisa jî li ser pirsên dinê yên sazûn û belavbûna vê *ola kevnar* a di nava gel da rawestyan...

Wisa jî di derbarê wê bandora mezin da hate gotin, a ku bîrûbawerîya *Zerdeşt Pêxember* li ser ramana felsefî ya *Rojhilatê* û *Rojavayê*, li ser *xaçperestîyê*, *îslamê* û *bûdîzmê*, li ser *gnostîsîzmê* û *daosîzmaçînî* hiştaye... Hema li wira jî em di derbarê “*Avêsta*”-yê da axivîn, a ku, wek berhemeke nebînayî ya ramana mirovî û afrandarîya wêjeyî-hûnerî tê zanîn...

Hate gotinê, ku bi saya bîrûbawerîya xwe ya heja û pêkanîna erka xwe ya *peyambarîya olî*, *Zerdeşt* ji hêla tevahîya mirovahîyê va wek *Pêxemberê Xwedê*, hatye peji-

randin. Ku hizir û ramanên wî hebûna tevahîya mirovahîyê ne, lê ew bi xwe jî, wek ku hemû mirovên gewre yên dîroka şaristanîya mirovahîyê, dewlemendî û nirxê tevahîya mirovahîyê ye, lewra jî di hemû dem û dewranan da bala nûnerên gel û bawerîyên cuda li ser wî bûye.

Û peyra, bi rêya analîza hemberhevkirinî ya zanîyarîyên di derbarê pêvajoyên dîrokî yên wê serdemê da, dîmenê pêşveçûna xwezayî ya bûyerên dîrokî hate vesazandin (*rêkonstuction*), û rê û rêbazên lêgerînên wan zanîyarî û daneyan hatine diyarkirin, yên ku di dîrokê da nehatine parastin.

Wisa jî li ser bingeha analîza rexneyî ya wan zanîyarîyan, ên ku di çavkanîyên kevnar û yên sedsalên navîn da hatine parastin, prênsîpên sereke yên pêşveçûnên xwezayî yên bûyerên dîrokî hatine dîtin, û dîmenê giştî yê pêvajoyên dîrokî yên wê serdemê hatine vesazandin (*rêkonstuction*).

Bi rêya analîza watezanîyê, êtîmolêgîyê û şêwazanî-peyvسازیya nav û têrmînên kevnar (wisa jî di goveka mîtologîyê da) şêwazên wan ên lêpovajîkirî û pevguhartî hatin vejinandin. Ev jî ji hêla xwe va bû bingeha, ji bo ku rûpelên dîroka *Medya* kevnar ên ne dîyar bînin, û dîmenê pêşveçûna xwezayî ya pêvajoyên wê serdemê jinûva bînin vesazandin...

Û li ser bingeha lêgerînan hate diyarkirin, ku *Zerdeşt Pêxember* med bûye, ku ew di nava derdorên nêzîkî qesra padişahê *Medyayê* da mezin bûye, *zerdeştî* jî li wira sêwirîye û pêk hatye û ji sala 588an a berî serdema me va, piştî ku piştovanê *Pêxember, padişahê Medyayê Kavî Vîştaspa (Kîaksar)* bîrûbawerîya wî pejirandye, û ew di nav gel da belav bûye. Û hema di wê demê da jî *zerdeştî* bûye ola dewletê.

2. Zerdeştîyên pêşin.

... Di beşê yekem ê vê lêgerînê da govekek a berfireh ya pirsên dîroka *zerdeştîyê*

hate nirxandin... Lêbelê, mirovê nikaribe di derbarê zerdeştîyê da biaxive, eger rola wê bîrûbawerîyê di jîyana *zerdeştîyên pêşin* – *medên pêşîyênkurdan* da, wisa jî rola bawermendên pêşin ên wê olê di karê sazûn û belavkirina wê di nava gel da bê baldarî bihêle. Eger wisa bibûya, ewê bihata wê wateyê, ku mirov rûpelên girîng ên dîroka vê ola kevnar, a ku şopeke geş di dîroka şaristaniya cîhanî da hîştîye, di sîyê da bihêle.

...Lewra jî, min di beşê berî vê da soz dabû, ku ezê di beşekî vê berhemê da dane û agahîyên di derbarê pêwendîyên dîrokî yên di navbera *ola zerdeştîyê* û *gelê kurdd* a, û, wisa jî, di derbarê şopên vê bîrûbawerîya kevnar ên di nav *kurdên îroyîn* da binirxînim û rave bikim...

Ji ber ku *kurd* peyhatîyên *medên kevnar* ên rastedêr in,⁶⁰ û *zerdeştî* jî di *Medya kevnar* da sêwirîye, ev bi serê xwe tê wê wateyê, ku *med/kurd* zerdeştîyên pêşin bûne...

Lê, eger mirov dest bi nirxandina pêwendîyên destpêkî yên di navbera *zerdeştîyê* û *kurdan* û *êzdîtîyê* da bike, wê demê divê wê rewşê ji bîr neke, ku parçeyên “*Avêstayê*”, yên ku ji ber cerd û wêranîyên leşkerên *Îskenderê Makêdonî* (s. 331ê ya berî serdema me) ji tunekirinê filitîbûne û bi destê terefdarên bawerîya *Zerdeşt Pêxember* derbazî nivîşên dinê bûne û peyra li ber destê nivîsyar an “*wergerên*” pehlewî û sasanî ra derbaz bûne (di navbera pênc dewranan da!), û gelek tişt di wan da hatine guhartin û lêpovajîkirin... Û ev

⁶⁰ 15. *Ezîz ê Cewo*, “Ezdazanê ermenî yê destpêka sedsala XX di derbarê êzdîyan û êzdîtîyê da” - http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdazanê_ermenî_yê_destpêka_sedsala_xx_dî_derbarê_êzdîyan_û_êzdîtîyê_da ; û r’ojnameya “Pênûsa nû”, hejmar: 51 – 52 – <http://www.penusanu.com>

nivîsarana ne bi şewazê xwe yê destpêkî yê resen va gihîştine me...⁶¹ Ji ber wê jî îro di nivîsarên “Avêstayê” da gelek tişt li hev nagirin û kêmasîyên xwe yên rêzimanî hene.⁶² Ango, di “Avêstayê” da (wisa jî, di *zerdeştîyê*, bi giştî da!) gelek şewazên resen hatine windakirin, û ew bi şewazê xwe yê destpêkî va negihîştne me. Lewra jî, dê heşmendî bûya, eger mirov bingehên *zerdeştîyê* di nava civaka wan da bigerya, yên ku berî hemûyan ew pejirandine, bi taybet jî di nava wana da, yên ku bîrûbawerîyên wan ji bo peyda-bûna *zerdeştîyê* ya bi wî şewazî bûne bingeha berhemdar. Ango, divê mirov di nava gelê *kurd* da, bi taybet jî, di nava *kurdên êzdî* da li wan bingehan bigere...

Û ji bo dîyarkirina rêyeke lêgerînan a wisa jî, sedemên xwe yên obyektîv hene:

– *zerdeştî* di *Medyayê (Kurdistanê)* da wek bîrûbawerî pêk hatye û di nav gelê wê da belav bûye, û, bi xwezayî, yên *med/kurd* berî hemûyan ew pejirandine û bûne *zerdeştî*;

– ew bîrûbawerî li ser bingeha wan bawerîyan pêk hatye, yên ku êdî berî wê di *Medyayê* da hebûne;

– ji wan gelan, ên ku di dema xwe da *zerdeştî* pejirandine, tenê *kurd* in, ên ku heya îro di nava wan da gelek *asa (norm)* û *ferzên zerdeştîyê* û nîrxên rewanî yên giştî zêndî mane, her çiqas, ku zêdetirî 1350 salan berê bi zora şûr oleka bîyanî li stûyê gelê *kurd* alandine.

Mirov dikare bibêje, ku *zerdeştî* ji bo *kurdan* dîyarbûneke xwezayî ya rewşa rewanî-hizirî ye, û dagerkerên bîyanî ne bi şûr, ne jî bi sotin û wêrankirinan nikaribûne ewê

⁶¹ Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009//Gatên Zardeşt. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû.27 – 30.

⁶² Соколов С. Н., Язык Авесты, Ленинград, 1984//Sokolov S. N., “Zimanê Avêstayê”, Moskova, 1964, rû. 4.

tune bikin, lewra ku, wek ku di dema xwe da rojhilatzanê navdar Dyakonov gotye, "... *piranîya wan bawerîyan û di-rozgeyên ayînî zerdeştîyê jinûva ji ber xwe dernexistine, ewê ew ji nava bawerîyên gelêrî yên berî xwe hildane, yên ku wê demê kê-m-zêde êdî amade bûne...*"⁶³

Û, dibe ku, ji ber wê jî, hê di demên kevnar da gelek fîlozof-ezdazanan *Zerdeşt* wek *rêformator*, *fîlozof* û *mîstîkekî gewre* naskirine, *yê ku şewazekî abstrakt ê felsefî daye ola iranîya kevnar...* Ango, ewî ew ol reforme kirye, ya ku êdî di nav medan da hebûye, ya ku ji bawerîyên bêhtir xwezayî, konkrêt, *ne abstract* pêk hatibûye. Û ji ber wê jî îro gelek bingehên zerdeştîyê di nav gelê *kurd* da bi rengê bawerî û drozgeyan dijîn, bi taybet jî, di nav kurdên êzdî da, û, dibe, lewra jî ezdazanê xristîanî yê destpêka sedsala XX arkîmandrît S. V.Têr-Manvêlyan *ola êzdîyan, bîrûbawerîya xwezayîperest* navkirye.⁶⁴

Weha, di dema xwe da ev bîrûbawerîya xwezayperest jî hema *Zerdeşt Pêxember* reforme kirye û şewazekî abstrakt ê felsefî daye wê!

Û, dibe ku, lewra jî, di nava wan gelên cîhanê da, yên ku demkê *zerdeştî* bûne, tenê di nava gelê *kurd* da heya îro bi xwezayî mêla wana wisa li hember zerdeştîyê zêndî hatye parastin. Ew mêl di dil û mejûyê wan da hatye parastin, lewra ku bingeha wê li ser bawerîyên gelêrî yên pêşîyên wan hatye danîn. Ango, ew jî hema rewşa kurdan a xwezayî ya rewanî-hizirî ye, an jî, eger mirov vê dîtîne

⁶³ Дьяконов И. М., История Мидии, М. - Л., 1956 //Dyakonov. Î. M. "Dîroka Medyayê", Moskova -Lênînggrad, 1956, rû. 45-55.

⁶⁴ *Ezîz ê Cewo*, "Ezdazanê ermenî yê destpêka sedsala XX di derbarê êzdîyan û êzdîtîyê da" - http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdazanê_ermenî_yê_destpêka_sedsala_xx_di_derbarê_êzdîyan_û_êzdîtîyê_da ; û rojnameya "Pênûsa nû", hejmar: 51 - 52 - <http://www.penusanu.com>

bi awayekî dinê yê veguhartî vebêje, dikare bibêje, ku *zerdeştî dengvegera cîhana rewanî ya pêşîyên gelê kurd e...*

Û, eger carana hinek kurd evê rewşa xwe ya rewanî (ruhî) tenê li ser asta *piştîhesî* hîs dikin (lewra ku ew rewşa wana ya xwezayî ye!) û nikarin wê şirove bikin, lê peyketîyên wana, yên ku di dema xwe da hewl dane, bi şûr û sotin hemû destpêk û nirxên rewanî yên gelê kurd tune bikin, heya tenê ji navê *zerdeştîyê* jî ditirsin... Tenê ji bihîstina wî navî hêrsa wan li ser serê wan ra diavêje, û ew har dibin... Dibe ku lewra jî heya naha di cîhana îslamê da kurdan wek misulmanên "*ne rast*" dihejmêrin, an jî wan hîç wek misulman jî napejirînin, û dibêjin, ku mirov tenê wê demê dikare kurdan misulman nas bike, eger li rû cîhanê hîç misulmanek jî nemîne. *Ewana vekirî kurdan zerdeştî nav dikin*, ên ku, bi gotina wana, hîç pêwendîyeke wan bi bawerîya *Xwedê* ra nîne û divê bê hêvişandin, *bêne tune-kirin...*

Mînakek a li ber çavan a helwesteke vî rengî daxwîyanîya serekwezîrê berê û serokkomarê îroyîn ê Tirkîyayê Erdoxan bû, yê ku hê jî hewl dide, bibe serokê cîhana îslamê. Weha, binihêrin, ka piştî komcivîna navnetewî ya di derbarê binpêkirina mafên *êzdîyan* a dîrokî da (16 – 17ê cotmeha 2012an, Amed), ewî bi gef û gur çî gotye: "*Bingeha* ola êzdî û ya zerdeştî yek e, lewra jî hîç pêwendîyeke wê bi *Xwedê* ra nîne!.."

Hema wisa! ...

Ew mirov, ê ku bi rastî pêwendîya xwe ne bi nirxên rewanî yên mirovî, û ne jî bi şaristanîya mirovahîyê ra heye, û pêşîyên wî di dîroka mirovahîyê da tenê bi talanê û tunekirinê va mijûl bûne, tenê yên dirinde û merivkuj perwerde kirine û berî pêsîra cîhanê dane, wisa bi berzeqî

di derbarê *nirxên rewanî*, *Xwedê* û *olan* da diaxive... Û ev mirova, yê ku destê wî heya enîşkê di xwîna hemwelatîyên wî da ne, di derbarê wê olê da diaxive, ya ku bandoreke mezin li ser *ramana felsefî* ya *Rojhilat* û *Rojavayê* û li ser *olên kevneşopî* hiştîye..., û pirtûka wê ya pîroz jî ("*Avêsta*") heya îro wek dura berhemên ramana rewanî û wêjeyî-hunerî ya kevnar tê hejmartin...

Lê ya here balkêş, ya ku dilê mirov pê dêşe, ew e, ku îro ne ku tenê nûnerên "*faşîzma kesk*" a hov û har dijî bîrûbawerîya *zerdeştîyê* ne, ya ku mezinahîya wê ji hêla bîrewarên gewre yên mirovahîyê va bilind hatye qîmetkirî (di beşê yekem ê vê berhemê yê "*Pêxemberê Xwedê*" da bixwînin!), lê di nava gelê me da jî hinek mirov derketine, yên ku vekirî heya dijî wê gotinê tenê ne jî, ya ku dibêje, ku *gelê kurd* di dîrokê da pêwendîyên xwe bi *ola zerdeştî* ra hebûye.⁶⁵

Piştî wê, ku di tîrmeha sala 2015an da gotara min a "*Çima, divê yên êzdî bibin êzîdî-sofî, û êzdîtî bê tunekirin û ji holê rabe?*"⁶⁶ ronahî dît, gelek xwendevanên me di namewên xwe da helwesta xwe ya matmabûnê dîyar kirin: "*... Em nikarin bawer bikin, ku ew kes, ên ku helwesteke weha li hember zerdeştîyê didin xuyan, pêwendîya xwe bi êzdîtîyê ra hebin, ewana bêhtir krîpto-ereb in (erebên veşartî. – E. C.) û li dijî ramana netewî û zêndîkirina xwetêgihîştina netewî ya gelê me derdikevin*". – Helbet, min, wek bersîv, ji bo wan nivîsî, ku, ji bo wê, ku *mîrov nêrîneke weha li ser vê*

⁶⁵ *Ezîz ê Cewo*, "Çima, divê yên êzdî bibin êzîdî-sofî, û êzdîtî bê tunekirin û ji holê rabe?" - Rojnameya "Pênûsa nû", hejmar: 39 - 44 - <http://www.penusanu.com>; *Ezîz ê Cewo*, "Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere", Amed - 2017, rû. 231 - 258.

⁶⁶ *Ezîz ê Cewo*, "Çima, divê yên êzdî bibin êzîdî-sofî, û êzdîtî bê tunekirin û ji holê rabe?" - http://www.amidakurd.net/qunciknîvis/çima_divê_yên_êzdî_bibin_êzîdî_sofî_û_êzdîtî_bê_tunekirin_û_ji_holê_rabe; û rojnameya "Pênûsa nû", hejmar: 39 - 44 - <http://www.penusanu.com>.

pirsê bîne zimên, ne merc e, ku ew ereb be, ku di cîhanê da erebên wisa hene, yên ku bi awayekî dinê raman dikin, ku ne hemû ereb misulman in, ku di cîhanê da wisa jî erebên xristîan hene... Ku helwesteke wisa rûdana helwesta misulmanîyê ye, hem li hember ola gelê kurd a kevnar – êzdîtîyê, hem jî, li hember zerdeştîyê...

Lê, dîsa jî, li vira pirs dertê hole: “Gelo çima hema gotineke di derbarê rehên hevbeş ên zerdeştîyê û êzdîtîyê da jî rikberên me wisa har dike? Gelo ne ji ber wê ye, ku ewana bi rastî jî ji vejîna rewanî ya gelê me ditirsin, an, dibe ku, ji bo vê wisa jî sedemên dinê hene?” Û bi rastî jî, hişyarbûna gelê me ya rewanî ne tenê, û ne ewqasî netavetîyê dide nûnerên îslama siyasî, fûndemêntalîzma îslamî û rêvebirên dewletên dagerker, çiqas dide, xwedêgiravî, nûnerên “êzîdîtîyê”, yên ku dibêjin, êzîdîtî şîxadîtî ye (şîxadîzm) – ol, a ku li ser bîrûbawerîya Şêx Adî avabûye, ku şîxadîtî serdemeke girîng a sûfîzmê ye (sofîtî) di ola êzîdîtîyê da... û, ku ola êzîdîtîyê tu pêwendîya xwe bi zerdeştîyê ra nîne... Bi vê boneyê, helbet, min wê demê got, ku ... ew mirov, ê ku hema piçek zanînen wî di derbarê îslamê û sûfîzmê da hebin, dizane, ku sûfîzm (ereb. تصوف) şaxekî mîstîkî-askêtî ye di îslamê da, ew yek ji şaxên sereke yên felsefa misulmanîyê ya klasîk e. Ku ji wan mirovan ra, yên ku pey vî şaxî diçin, dibêjin sûfî (kurd. soft).⁶⁷ ... Lewra jî, dema ev mirovana hewl didin “îzbat bikin”, ku êzîdîtî tu pêwendîyên xwe bi zerdeştîyê ra nîne, ew rast dibêjin, lewra ku, êzîdîtî û êzdîtî du bîrûbawerîyên ji hev cuda ne, lêbelê, gelek tiştên hevbeş di êzdîtîyê û zerdeştîyê da hene...

Û ji bo pêbawerîya dîtina xwe ya di derbarê vê pirsê da, ez neçar mam, wan hemûyan jinûva ji wan ra bi zima-

⁶⁷ Di heman cîyî da binihêrin!

nekî gelêrî şirove bikim: "...Belê, êzdîtî ne zerdeştî ye. Û hîç kes nikare vê red bike! Lê ji ber ku êzdîtî (ne êzîdîtîya Şîxadî!) ola gelê kurd a berî zerdeştîyê bûye, di nava bingehên wê û zerdeştîyê da gelek tişt hene, yên ku hevbeş in û wan nêzîkî hev dikin, lewra ku zerdeştî, mîna êzdîtîyê, oleke kurdan a Medyayî-Kurdistanî ye, û di derbarê vê da jî delîlên dîrokî hene... Û ev jî bûye (û îro jî dibe) sedem, ku hinek van herdu olan (zerdeştîyê û êzdîtîyê!) bigihînin hev. Helbet, bi vê cîhanê wêran nebe! Dibe ku ev jî rêyek e, ji bo ku di nava tomerîyekê da bingehên êzdîtîya resen a kezî bên dîtin (hîç nebe, li ser asta zanistî!). Û bi dîtina gelek kurdên êzdî yên têgihîştî, ev ji wan têgeh û têrmînên îslamî çêtir e, yên ku piştî hatina Şêx Adî (Şîxadî) û bi "rêformên" wî êzdîtî pê xeşivandine û kirasekî îslamî li stuyê wê danîne û ew kirine êzîdîtî..."⁶⁸

3. Dengveger, an rewşa rewani ya xwezayî?...

Bi rastî, divê ez xwe mukur bêm, wê demê ez bi bawer bûm, ku di nav goveka vê gengeşîyê da, ji bo ku pirs rast bê têgihîştin, çi ku pêwîst bû bihata gotin, min got. Lêbelê, helwesteke weha ya rikberên me a li hember her gotinek a di derbarê bingehên hevbeş ên zerdeştîyê û êzdîtîyê da, û matmabûna xwendevanan ji ber vê helwesta wan, dem bi dem di bîra min da hişyar dibûn ... Û, çi qas min li ser vê rewşê dida heşê xwe, ez bêhtir û bêhtir bi bawer dibûm, ku em di derbarê vê pirsê da pir kêm dizanin, ku zanînen me ne kûr in, ku divê mirov di warê vê mijarê da lêgerînen kûr û berfireh pêk bîne..., û, ji bo ku rastîya pirsê bê têgihîştin,

⁶⁸ Di nasîya 65an da binihêrin.

mirov divê berbirî *Zerdeşt Pêxember* û bîrûbawerîya wî – *zerdeştîyê* bibe.

Û min hema wisa jî kir...

Û di encama lêgerînên min ên zanistî yên di vî warî da ev berhema derkete hole...

Di beşê yekem ê vê berhemê da hate gotin, ku navê *Zerdeşt* îro li ser zarê piranîya kurdan e – ji biçûk heya mezinan, ku gelek kurdan navê *Zerdeşt* dîyarî lawê xwe yê tezebûyî kirine (û îrojî dîyarî didin wan) – wek tacekî pîroz... Û ewana evê yekê pêk tînin, ne ku ji bo xatirê tiştekî, û ne ji boy navê wî, lewra ku, ew rûdana rewşa wan a rewanî ya xwezayî ye, wek dengvegera têgihîştina cîhanê ya pêşîyan...

Rewşeke weha di nava 1350 salî da hertim hevrêwîtîya kurdan kirye, û, her çiqas metirsî hebûne, lê wana veşartî, di kûrahîya dilê xwe da ev hemû parastine û derbazî wan nivşan kirine, yên ku pey wan ra hatine, wek ku ji wana ra bibêjin: “*Destpêkên rewanî bipolarêzin û hema ku derfeteke biçûk peyda bû, di derbarê wê da ragihînin!*”

Û ev têgihîştina rewşa xwe ya rewanî ya weha carna bi pişthesî rû dida, bi banga xwînê (bîra gênêtîkî!). Û hertim di navxiyalên wan da hêvîyeke veşartî hebûye, timê bi sergirtî çavê wan li wê demê bûye, ka dê kengê ew roja bê, ku ew bikaribin wê rewşa xwe ya rewanî watedar bikin û di derbarê wê da azad û bê tirs ragihînin. Û ew xiyala wana dê wisa jî nemiyaserbûyî bima, eger di destpêka salên heştêyî yên sedesala XX da *Tevgera Rizgarîxwaz a Kurdistanê* ya di bin rêbertîya *Abdullah Ocalan* da bi xwe ra pêla têgihîştin û watedarkirina nû ya dîroka xwe neanya, û wêrekî neda kurdan, ku ew bê tirs û komplêksên cuda

daxweza xwe bînin zimên, ku ew, wek ku hebûne, îro jî hene û dê wisa jî weke xwe bimînin.

Hema li ser vê pêlê jî kurdan destpêkir, berê xwe bidin dîroka xwe ya kevnar, rehên xwe yên netewî û çavkanîyên xwe yên rewanî...

Û, her çiqas, di derdorên zanistî da ji mêj va hinek zan-yarî û daneyên dîrokî dîyar

bûn, lê pêla nû ya *Tevgera Rizgarîxwaz a Netewî* nave-rokek a nû, kûrahîyeke nû da wan hemûyan. Bi berekê va di bîra kurdan da destpêka wan a reh û rewanên pêşîyan hişyar bû, xwetêgihîştina netewî vejîyan bû, û îro piranîya kurdan, bêyî ku rastîyên dîrokî yên ku îro li holê ne, red bikin, hebûna xwe ya netewî û destpêka xwe ya rewanî watedar û nas dikin... Û di demên destpêkê da, dibe ku, di vê da bi piranî rûdaneke hestyarî hebû, lewra ku piştî 1350 salî ji kurdan ra cara yekem derfet çê bibûn, wê bî-nin zimên, ya ku ji serdema îslamkirina *Kurdistanê* û virva qedexe bûye...

Û gav bi gav di nava kurdan da pêla wê daxwazê rabû, ku dîroka gelê xwe, ya çanda rewanî û kevneşopîyên ne-tewî vejînin û destpêka xwe ya rewanî nas bikin... Bi demê ra gotar û pirtûkên cuda yên di derbarê dîrok, çan-da rewanî û kevneşopîyên netewî yên gelê kurd da hatin weşandin.

Di jîyana çandî ya kurdan da bi berekê va ew hemû hate vejîyandin, a ku di dema xwe da paşva hatibû avîtin û di binê sîyê da mabû. Gelek kevneşopîyên netewî û nixrên çandî jîndar bûn... Cejna netewî ya kevnar a baharê û sala nû, sembola hişyarbûn û berxwedana dijî zulmê – *Newroz*, careke dinê vegerya jîyanê. Û ew îro cejna here hezkiirî ya gelêrî ye.

Îro di nava kurdan da li rex navên erebî-musulmanî êdî navên netewî rastî mirov tên, yên wek: *Avêsta, Agir, Agirî, Amed, Ararat, Arda, Argêş, Arjîn, Arîn, Armanc, Azad, Bawer, Bêrîvan, Bêrîtan, Binevş, Botan, Cûdî, Dicle, Dildar, Dilşa, Ferhat, Firat, Gabar, Hêvî, Kato, Kawa, Keso, Medya, Mîdîya, Mizgîn, Newroz, Pelşîn, Rizgar, Rojbîn, Rojda, Rojê, Rojîn, Ronahî, Rostem, Sason, Serbest, Sîpan, Slav, Sozdar, Sûlav, Zagros, Zal, Zerdeşt, Zozan* û yên dinê.

Di dawîya salên nodî yên sedsala bihurî da ciwanên kurdên êzdî koma xwe ya awaz û stranên saz dikin û navê wê "*Zerdeştê Kal*" datînin, lê îro strana "*Eva dunya*" ya hozan Şemdîn yek ji stranên here hezkirî ye di nav gel da, û di wê da tê gotin:

*"...Gazî dikim li dinyayê:
– Hûn nizanin, em kî ne –
Xwedî dîroka kevnar in,
Zerdeştî û medî ne!"*

Lê di nava ciwanên kurd da, bi taybetî jî, di nava têkoşerên azadîyê da, îro ev gotinên hanê wek *drozgeyekê*, wek *sond* û *sozdanekê* tînin zimên:

"Em zarokên Agir û Rojê ne!"

Û ev hemû ne ku tenê dilê koledar û dagerkeran xweş nehat, yên ku vejîna rewanî ya gelê kurd di nava goveka konsêpta wan da cî nedibû, lê, her weha, ne bi dilê wan xulamokên wan ên şelûze bû jî, yên ku wek kevnemayên bêrûmetîya dîroka bindestîyê di nava me kurdan li vir û wir serê xwe bilind dikirin...

4. Ji tégihîştina piştêşî berbi watedarkirinê va...

Wek ku êdî hate gotin, di cîhanê da ji bilî *Medyayê* (*Kurdistanê*) ji bo peydabûna bîrûbawerîya *Zerdeşt Pêxember* cîyekî dinê yê wisa berhemdar nînbûye... Û pêşiyên kurdên îro jî wê demê hema li vir diman – bi hemû nîrxên xwe yê rewanî û kevneşopîyên exlaqî-toreyî yê ola xwe ya xwezayperest – *êzdîtîyê* va... Hemû prînsîpên bingehîn yê bîrûbawerîya *Zerdeşt Pêxember: Ramana Qenc, Gotinên Qenc û Karên Qenc*, li ser bingeha wan *ferz, asa û nîrxên* rewanî gihîştine, yê ku di jîyana rojane ya civaka kurdî da hatine pêkanîn... Ewana îrojî di nava wan *kurdên êzdî* da zêndî ne, yê ku 250 sal berê neçar mabûn, welatê xwe – *Kurdistanê* biterikînin, û pêşiyên min jî hema di nav wan da bûne. Em wê demê di gundê *Pampa Kurdan (Sîpana îroyîn)* ê navçeya Aparanê ya Ermenîstana Sovêtî da dijyan. Û ew êzdîyana ji yê dinê bi wê cuda dibûn, ku bîrûbawerîya *Şêx Adî* a sûfîzmê (sofîtîyê) heya dawîyê xwe negîhandibû wan û li ser wana bandoreke ewqas mezin nehîştibû.⁶⁹

Wek ku di *zerdeştîyê* da, wisa jî di *êzdîtîyê* da *Roj û Agir, Av û tevahîya xwezayê pîroz in (dibe ku, hema ev jî bûye sedem, ku ezdazanê xristîanî yê destpêka sedsala XX vê olê wek bawerîya xwezayperest nav bike). Di zerdeştîyê da Roj dîdara Xwedê* ya li ber çavan e, “*yê ku ji hemû bilindtiran bilindtrîn e*” (“*Yasna*”, 36.6). Lê di *êzdîtîyê* da *Roj çavkanîya jîyanê ya bêdawî ye û sembola li ber çavan a hebûna Xwedê* bi xwe ye...⁷⁰

⁶⁹ *Ezîz ê Cewo*, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere”, Amed – 2017, rû. 27 – 39.

⁷⁰ *Ezîz ê Cewo*, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere”, Amed – 2017, rû. 64 – 68.; *Ezîz ê Cewo*, “Ezdazanê ermenî yê destpêka sedsala XX di derbarê êzdîyan û êzdîtîyê da” – http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdazanê_ermenî_yê_destpêka_sedsala_xx_di_derbarê_êzdîyan_û_êzdîtîyê_da; û rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar: 51 – 52 – <http://www.penusanu.com>

Jîyana rojane ya êzdîyan û zerdeştîyan bi normên kevesopî yên terbye-toreyî û exlaqî yên mîna hev tê rêvebirin, û di wê da ahengî ava dibe. Û ew jî anegorî têgeh û ferzên bingehîn ên zerdeştîyê ne: *Ramana Qenc, Gotinên Qenc û Karên Qenc...* Û ewan di jîyana rojane ya civakê da bi gotinên cihêreng dîyar dibin:

"Derew dijminê Xwedê ye!"

"Yê ku derewa bike, ji xwe ra gunehan qazenc dike!"

"Yê ku gotinê bêrê û nepak dibêje, guneh dikevin stuyê wî!"

"Bi gotinên bêrê zarê xwe neherimîne!"

"Şuxulkarê xwe be – şîrinê xelkê be!"

"Malê diziyê heram e, neyne mala xwe, ewê malê li te wêran û ji hev belav bike!.."

"Bi hizira qenc û dilê paqij mirov digihîje her mirazekî!"

Ev û gelekên dinê.

Û, eger mirov bibêje, ku ev hemû ji zerdeştîyê tên, dê ne rast be, lewra ku, zerdeştî bi xwe di *Medya kevnar* da, li ser bingeha wan bawerîyanpêk hatye, yên ku êdî hebûne, û hema li wir jî ew pêşketye û bûye ola dewletê, wek sîstêmekê. Lê piştî wê, dema di encama derbeya çekdarî ya *Qurûşê fars ê vassal, torinê Îştûvêgûyê padişahê Medyayê* ya bi piştgirîya malmezinan, *Împêratorîya Medyayê* hate hilweşandin (li beşê II ê vê berhemê binihêre: "Li dû şopa dîroka "windabûyî"...). Û dibe, lewra jî, *bîrûbawerîya zerdeştîyê* pêra negîhandye, wek sîstêmeke olî ya giştî, bi wateya olê ya îroyîn va, li ser bîr û rewanê hemû *medan* bibe serdest... Lêbelê, ji ber ku, bingeha van herdu olan (*zerdeştîyê û êzdîtîyê*) yek e, lewra jî, zerdeştî ji bo êzdîyan ne xerîb e. *Yên êzdî*, wek ku kurdên dinê jî, ewê ola xwe dihejmêrin.

Helbet, ji bo helwesta êzdîyên îro ya li hember *zerdeştîyê*, hinek sersedemên dine jî hene: *kurdên êzdî* îro êdî tê digihîjin, ku piştî rêformên *Şêx Adî, êzdîtî* di rastîya xwe da werguhêrî tişteki têkel (*sinkretik*) ê ji sûfîzma îslamî û êzdîtîyê bûye...⁷¹

Û lewra jî, kurd îro bi berekê va, gav bi gav berê xwe berbi çavkanîyên xwe yên rewanî va diguhêrin. Ji hêlekê va ew li ser asta têgihîştana piştheşî va pêk tê – bi hestî, lê ji hêla dinê va – bi têgihîştina heşmendî û watedarkirinê va...

Û ev hemû careke dinê jî di derbarê wê da dibêje, ku *Zerdeşt med (kurd)* bûye, ku ewî "*Avêsta*" bi *zimanê medî (kurdîya kevnar)* nivîsye, ku divê mirov bingehên *zerdeştîyê* di çavkanîyên çanda rewanî ya gelê kurd da bigere, ku ev ola di *civaka medî (kurdî)* da sêwirye, û destpêka wê ya rewanî *kurdî* ye, ...û gelek-gelek tiştên dinê. Û di derbarê vê da jî lêgerînên zanistî yên dane û zanyarîyên dîrokî govanîyê didin.

Û îro jî eva mijara di goveka baldarîyên lêgerîner û weşangerên kurd da cîyê xwe yê taybet digire.

Hinek dibêjin, ku *zerdeştî* tomerîya wan normên *ex-laqî-toreyî* ye, yên ku di *civaka medî* da sazûnê û îro jî di nav *kurdan* da zêndî ne, hinekên dinê di bingeha *Tevgera Rizgarîxwaz a Netewî* ya gelê kurd da gelek *destpêkên zerdeştîyê* dibînin... Û hinekên jî rêberê netewî yê gelê kurd *Abdullah Ocalan* wek *Zerdeştê* hemdemî nav dikin...Û, bê guman, eva dîtina jîbingeha xwe heye...

Û ji bo dîtineke weha, pêdivîya kurdan bi îzbatîyên taybet nîne, ew wê dibêjin, lewra ku di derbarê van hemûyan

⁷¹ *Ezîz ê Cewo*, "Çima, divê yên êzdî bibin êzîdî-sofî, û êzdîtî bê tunekirin û ji holê rabe?" - Rojnameya "Pênûsa nû", hejmar: 39 - 44 - <http://www.penusanu.com>; *Ezîz ê Cewo*, "Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere", Amed - 2017, rû. 231 - 258.

da di nav gel da bi xwezayî hatye têgihîştin. Û, ya here se-reke, di vê derbarê da *dengekî hindurîn* ji wan ra dibêje, wek ku li jorê hate gotin, ewana evê li ser asta *gênêtîkî*, bi *pişthesî* hizir dikin. Û, eger di derbarê wê da li cîyekî tişteki dixwînin, ewana destxweda ewê hemberî wan hizirdarî-yan dikin, yên ku li bal pêşiyên wana bi rêya hîlbijartina xwezayî hatibûne sêwirandin. Û li ser vê astê ew têra xwe nêzîkî heşê gelê sade ye. Lewra jî, hizir û ramanên *Abdullah Ocalan* çiqasî bi felsefî giran bin jî, yek e, gelê sade wana têdigihîje, ji ber ku ew ne ku tenê anegorî hêvîyên wan ên dewr û zemanan in, lê, her weha, anegorî *têgihîştina hindurîn a nîrxên rewanî* yên mirovî ne...

Û ya balkêş jî ew e, ku, dema hinek di derbarê bîrû-bawerîya *zerdeştîyê* û bîrdozîya *Tevgera Rizgarîxwaz a Netewî* da diaxivin, ewana hinek têgihîştinên xwe yên bîrû-bawerîya *zerdeştîyê* bi îdêolojîya *Abdullah Ocalan* şirove dikin...

Her çiqas, ew lêgerînên hinek kesên di vî warî da li ser bîngeha wan hizir û têgehên pêk tînin, ên ku di weşanên bi zimanên bîyanî da hene (ji ber ku, wergera kurdî ya wê peykera nivîskî – ya *“Avêstayê”* hê nîne), dîsa jî, ji hêla weşanê û şiroveyên giştî va, di wana da tiştên balkêş hene û ew hêjayî baldarîyê ne...

Her çî jî hebe, xudanên wan nivîsan ji çî hêlê va jî nêzîkî pîrsê bibin, yek e, ew delîl bê guman e, ku di nava civakê da têgehên bîngehînin ên bîrûbawerîya *zerdeştîyê* têtên govtûgokirin, û gelek normên exlaqî-toreyî û naveroka nîrxên giştî yên mirovahîyê di nava wê govekê da tînin şirovekirin, û ev jî, êdî di derbarê gelek tiştî da dibêje...

Lêbelê, dema mirov hinek *binaxeyên bawerîya zerdeştîyê* û *îdêolojîya Abdullah Ocalan* hemberî hev dike, û wana di nava govekekê da dinirxîne, dertê holê, ku:

– eger *Zerdeşt Pêxember* di dîroka mirovahîyê da cara yekem mafên wekehev ji bo mêr û jinê naskirye, lê *Abdullah Ocalan* ew bi zanistî ravekirye û bi praktîkî di jîyanê da pêk anîye; ew dibêje, eger mirov di derbarê azadîya gelekî da diaxive, wê demê, divê bizanibe, ku ew gel nikare azad be, eger nîvê wî gelî (*jin!*) bindestbe û, wek endamên heman civakê, xwedî heman mafan nîbe; û îro hemû rêxistin, sazî, rêvebirî û komeleyên kurdan, ên ku *îdêolojîya Ocalan* dipejirînin, hemû jî hevserokên xwe hene – bi nûnertîya *jin* û *nêran* va; li rex *HPGê* wisa jî *Hêzên Jinan ên Parastina Gel (HJPG)* hene, û hemû parleşkerên wan fermanên xwe ji *Biryargeha Navendî ya HJPG* distînin û pêk tînin; jin li ser asta here bilind beşdarî pejirandina hemû biryarên girîng ên *siyasî, leşkerî, dîplomasî, çandî û darayî* dibin. Ango, di vê civakê da bi rastî prînsîpa wekhevîyê pêkan e.

– *Zerdeşt Pêxember* kedkarîyê pîroz dibîne û ewê digîhîne heya asta xwedayî – wek şêwazekî xizmeta *Xwedê* li ser erdê. Anegorî bîrûbawerîya wî, *cotkarî, xwedîkirina ajalan (rêncberî), avakarî* û her şêwazekî karê dinê, yê ku ji bo jîyana mirov xurtkirina hebûna derfetan misoger dike, ew erka pîroz a mirov e di cîhanê da; lêbelê, ji bo *Ocalan* şêwazê herî bilind ê karê mirov – ew xizmeta mirov e di hemû warên jîyana civakî da, li ku divê garantîya mafên wekehev û jîyaneke hêja ji bo hemûyan hebe, û pirsên êkolojîyê yek ji beşên girîng ên îdêolojîya wî ne...

– eger di cîhana rewanî da tê gotin, ku *Zerdeşt Pêxember* di heş û rewanê mirovan da hizira jihev cudakirina *Dilovanîyê* û *Zulmê* bi cî kirye û bang kirye, ku divê xwe li

dilovanîyê bigirin û zulumê red bikin, wisa jî, eger pêwîst be, amade bin, li dijî zulumê têbikoşin – ew çi rengî dibe, bila bibe, lêbelê, anegorî têorîya *Ocalan* di mafên xwe da hemû gel û mirov divê wekehev bin, û, eger ew mafana tîn binpêkirin, ew bi xwe şewazekî zulumê ye, û, lewra jî, divê li dijî wê zulumê têbikoşin; ewî bi zanistî rê û rêbazên wê têkoşînê dîyar kirine û bi xwe jî rêberîyê lê dike..., lê têorîya wî ya *Konfêdêralîzma Dêmokratîk* hemû prênîsipên pêwendîyên civakî destnîşan dike, û, eger civak anegorî wan tevbigere, ewê bikaribe di nava aştî, aramî û ahengîyê da bijî. Û mînakê di jîyanê da pêkanîna wê sistêmê jî îro *Rojavayê Kurdistanê* dide xuyan.

Li vira, dibe ku pirs derê hole: “*Ev mînahevîya helwest, têgihîştin û watedarkirina jîyana mirov ji ku tê?*” – Wek ku tê xuyanê, diwar e mirov bikaribe bersîveke yekawa ji bo vê pirsê bibîne...Lêbelê, mirov dikare bibêje, ew, ku *Abdullah Ocalan* di dema xwe da hinek tişt di derbarê *zerdeştîyê* da xwendibin jî, ewê dê nikaribûya bandora xwe li ser têgihîştin û dîtinên wî yê gerdûnî bihişt, lewra ku, ya yekem, *Ocalan* wek têorêtîk û siyasetmeder li ser bingeha *sosîalîzma zanistî* pêk hatye, û, ya duyem, wê demê di wî welatê misulmanîyê da (Tirkîya) *zerdeştî* nikaribû di nava gel da ewqasî naskirî û pêkan bûya, ku di jîyana wî da cîyê xwe hebûya.

Li vira mirov tenê dikaribû bi bawer bigota, ku, her çiqas, piranîya *kurdan* îro misulman in, lê gelek deremên (êlêmênt) asa, norm û ferzên bawerîyên kevnar ên gelê kurd (*heya yê berî zerdeştîyê jî!*) di civaka kurdî da zêndî mane û tîn parastin, û hema di wê civakê da jî *Ocalan* gihîştîye, mezin bûye û wek kesayetîyeke têgihîştî pêk hatye. Û, wek ku tê xuyanê, evanmercana, wisa jî rewşa civakî û

siyasî ya ku wê demê di Komara Tirkîyayê da serdest bûye, perwerdeya wî ya siyasetmederîyê, û bîra wî ya gênetîkî, ji bo ku *têorîzan (theorist)* û *têkoşerekî* ji bo mafên gelan ê weke wî pêk bê, bûne bingeh...

Ev herdu kesayetîyên gewre (*Zerdeşt û Ocalan*) zarokên heman gelî yên serdemên cuda bûne. Û, anegorî wê jî, di serdemekê da (dewra VI a berî s.m.) *pêxemberekî gewre* pêk hatye, lê di ya dinê da (nîveka düyem a dewra XX – destpka a XXI a s.m.) – *têorîzan, stratejîst û rêberekî gewre*...

Helbet yên pispor dê hîn serî li vê mijarê bidin, lê lêgerînên vê pirsê dikaribûn bigihîştana asteke nû, eger şêwazê “*Avêstayê*” yê resen jinûva bihata vesazandin (di vê derbarê da – bi hûrbînî: *di xala 9ema beşê II ê vê berhemê da!*)...

Di vê pêvajoya lêgerînên zanistî da, bi xwezayî, dê derfetên nû derên holê û bingehêkê ava bikin, ji bo ku ev bîrûbawerî bêhtir bi kûrayî bê watedarkirin. Û ji bo vê jî, ji bo ku mirov bikaribe wan derfetan bi encamdarî bi kar bîne, yek ji mercên here girîng û pêwîst ew e, ku “*Avêstayê*” wergerînin kurdî...

Û, eger mirov di derbarê wergera kurdî da bibêje, wê demê divê em ne ku wergerên ji têkstên “*Avêstayê*” yên bi zimanekî dinê têbigihîjin, ên ku ji têkstên di sedsalan da lêpovajîkirî hatine wergerandin, lê wergera ji têksta wê ya resen. Lewra ku, wek ku êdî hatye gotin, nivîsara vê *Pirtûka Pîroz* bi xwe di dema xwe da gelekî hatye guhartin û lêpovajîkirin (li jorê binihêrin!). Lê, eger mirov bixwaze “*Avêstayê*” wergerîne kurdî, divê di sêrî da deremên resen ên wê pirtûkê yên guhartî û lêpovajîkirî bêne vesazandin û her paşê, bi alîkarîya encamên cêribandinên pêkhatî

ên berdest wê wergerînin... Û karekî weha yê bargiran û girîng mirovê bikaribe tenê bi hewlên kolêktîv ên pisporên vî warî pêk bîne...

Eger mirov herçê ku li jorê hatye gotin tomar bike, dikare bibêje, ku her tişt winda nebûye, ku îro kurdan êdî berê xwe berbi çavkanîyên dîroka xwe yên destpêkî va guhartye! Lê, gelo mirov dikare bibêje, ku kurd dê gav bi gav vegerin ser ola pêşîyên xwe? Ji bo vê pirsê mirov diwar bikaribe bersîveke yekawa bibîne. Wisa jî diwar e, ku mirov bi misoger bibêje, ka gelo ev pêvajoya dê berbi ku va bibe... Lêbelê, mirov dikare bi bawer û misoger bibêje, ku kurd îro êdî bûne xwedîyên ramana xwe ya netewî, û di nava gel da roj bi roj *xwetêgihîştina netewî* berfirehtir dibe. Û di jîyana rewanî ya netewa kurd da her tişt dê di nava pêvajoya pêşvaçûnan da rêya xwe bibîne...

5. Û wisa jî...

(Li şûna peynivîsarê)

Bi rastî, *Zerdeşt* ne ku tenê pêxember, lê, her weha, bî-rewarekî gewre bûye. Ramanên wî girîngî û hêjayîya xwe ya jîyanî îro jî winda nekirine. Û, her çiqas, me ji serdewrana jîyan û erkdarîya *Pêxember* hezarsal jî cuda dikin, lê, dîsa jî, mirovê hê gelek caran berbirî rûpelên jînenîgarî û mîrasa wî ya rewanî-bîrewarî bibin, û *ramanên pîroz, nîrxên rewanî û hêza sazûmandarîyê* ji wan hilçinin...

Di goveka vê lêgerînê da min li ser astên cuda û di nava govekên cuda da hinek dane û zanîyarîyên demên cuda analîz kirin, gihîştim hinek encaman, û nêrînên xwe di derbarê dîtin û nêrînên cuda yê lêgerînerên vê mijarê da anîn zimên...

Ez bi bawer im, ku kesên pispor dê hîn dîtînên xwe yên bi zanistî misoger bibêjin, û ev mijara dê hîn jî di nava goveka bala lêgerînerên zanistî da bimîne û dê ji vir û pêva jî pêşbikeve...

Lê min dixwast li vira hinek mitaleyên xwe bi xwendevanên hêja ra parve bikira, ên ku di pêvajoya lêgerînên min ên vê mijarê da peyda bûne û gihîştine, lewra ku, bi dîtina min, ewê ne tenê ji bo pisporan balkêş bin...

Lê di pêvajoya lêgerînên zanistî da, yên ku ji hêla min va di goveka vê mijarê da hatin pêkanîn, hinek dîtînên cuda jî peyda bûne û gihîştine, yên ku, bi nêrîna min, hêja ne, ku pispor wan bi baldarî binirxînin... Û ev dîtinan jî wan encamên lêgerînan dewlemend dikin, ên ku heya naha derketine holê.

Weha, ez wan dîtinan, bi şêwazê têbînîyan pêşkêşî bala xwendevanên hêja dikim:

a) Ya ku *zerdeştîyê* ji olên kevneşopî cuda dike, çi ye?

Her çiqas, ji hêla hemûyan va tê zanîn, ku *zerdeştîyê* bandoreke berbiçav li ser xristîyanîyê, îslamê û bîrûbawerîyên dinê hiştaye, lê, dîsa jî, ew bi bingeheîn ji olên kevneşopî bi vê cuda dibe:

– ger di olên kevneşopî da *Xwedê* xweyî û padişah tê hejmartin, û bawermend jî qûlê wî ne (*kole, benî, bende, evd*), lê, anegorî bîrûbawerîya *zerdeştîyê*, *Ahûra Mazda Xwedayekî bîrewar û rast, qenc û dilovan* e, û mirov divê xwe li rêya wî bigire, lêbelê, ew di biryara xwe da serbest e, û xwe wek *kole an xulamê Xwedê* hîs nake...

b) Êzdîtî û reform...

Di dîroka xwe ya hezarê salan da *êzdîtî* du caran hatye reformkirin:

– cara yekem, derdorê 2600 sal berê *Zerdeşt Pêxember* bi rêya rêformkirina *êzdîtîyê* û *bawerîyên Medyayê* yên dinê yên wê demê, li ser bingeha bawerîyên wan ên *xwezayperest* bîrûbawerîyeke nû ya *rêkûpêk* saz kirye, ya ku îro wek *zerdeştî* tê zanîn. Û *zerdeştîyê* jî paşê bandoreke mezin li ser *ramamna felsefî* ya *Rojhilat* û *Rojavayê* hiştaye, lê pirtûka wê ya pîroz “*Avêstayê*” jî, wek berhema nebînayî ya hizira rewanî ya kevnar û afrandinên wêjeyî û hunerî hatye naskirin...

– cara duyem *êzdîtî* di sedsala *XII* a serdema me da ji hêla *Şêx Adî* va hatye rêformkirin, û di encamê da ewê nîgara *sûfîzma îslamî* wergirtye (*sofîtî*), bi piranîya têrmîn û têgehên îslamî va, û îro êdî di bin navê *êzîdîtîyê* da (*yêzîdîzm*) tê zanîn...⁷²

c) Zerdeştî û Îştûvêgûyê padişahê dawîyê yê Medyayê.

Wek kû êdî hatye gotin, *zerdeştî* di *Medya kevnar* da saz bûye û ji sala 588an a berî serdema me va, dema *padişahê Medyayê – piştovanê Pêxember, Kavî Vîştaspa (Kîaksar)* ew pejirandye, di nav gel da belav bibe... Di dema padişahtîya *Kavî Vîştaspa* da jî *zerdeştî* bûye ola dewletê. Peyra ev bîrûbawerî di nava gelên cuda yê împêratorîya *Medyayê* da jî belav bûye.

⁷² *Ezîz ê Cewo*, “Çima, divê yên êzdî bibin êzîdî-sofî, û êzdîtî bê tunekirin û ji holê rabe?” - ; û rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar: 39 – 44 – <http://www.penusanu.com>; *Ezîz ê Cewo*, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere”, Amed – 2017, rû. 15 – 16.

Û, piştî çar salan, dema *Kavî Viştaspa* (Kîaksar) dimire, şahzadeyê ciwan, *Îştûvêgûyê* padişahê pêşerojê yê *Medyayê* jî êdî bibûye bawermendekî bi bawer ê ola *zerdeştîyê*, û di jîyana xwe da bi tundî *asa (norm)* û *ferzên* wê olê şopan-dine...

Di vê serdemê da, eger mirovek padişahê dewleta koledarîyê be û, di heman demê da, di derbarê cîhanê da xwedî dîtin û bîrewarîyên weha be, bi xwezayî, bi evê rewşa xwe va, ewê dijî berjewendîyên tevahîya mirovên wê sîstema koledarîyê yên derdorên xwe bûye... Lê, ya here sereke, rewşeke weha, bi xwezayî, bi pergala û sazûmanîya koledarîyê bi xwe ra di nava nakokîyan da bûye, û evê jî di çarenûsa wî da rola xwe ya sereke lîstye û di encamê da, wisa jî – di çarenûsa *Împêratorîya Medyayê* bi xwe da...

Dema *Qurûşê fars ê vassal* (ê ku dê paşê bibe *Qurûşê II*), *torinê Îştûvêgû* li dijî kalikê xwe amadekarîyên delkbazîyê dike, malmezinên medî (*ên koledar!*) bi hêsane derbazî terefê wî dibin, lewra ku, *Îştûvêgû* “...*xwastye, hemûyan fêrî jîyana bi şêwazekî hevbeş bike, ku divê hebûna kesekî ya cuda nînbe, lê divê her tişt ji bo hemûyan giştî-tomerî be. Her gotineke wî, her karekî wî vekirî, li ber çavan bûye. Tu ramanên wî yên bi dizî û veşartî nînbûne, û her tiştê ku di dilê wî da hebûye, ewî li ber hemûyan vekirî anye zimên: û ewî biryar dabûye, ku mafê dostan heye, şev û roj bikevin bal wî û derên. Û ev jî, wek ku tê gotin, qencîya wî ya neqenc bûye*”.⁷³

Û, dibe ku tê bîra xwendevanên hêja, min wê demê (*di xala 5. a beşê II ê vê berhemê da*) di dawîya vî parçeyê jî pirtûka “*Dîroka Ermenîstanê*” ya *Movsês Xorênatsî* da ev

⁷³ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երեվան, 1991//*Movsês Xorênatsî*, “Dîroka Ermenîstanê”, Weşangeha “Hayastan”, 1990, rû. 89 – 92; têbiniyên rûsî ji weşana wê ya rûsî: *Мовсес Хоренаци*, “История Армении”, Издательство “Айастан”, 1990.

gotin nivîsîbûn: *“Balkêş e, ne? Ma, Îştûvêgû/Astîag di te-
vahîya dîroka mirovahîyê da çi ne serkêşê ramana wek-
hevîya sosîalîzmê bûye?! Wek ku tê xuyan, hema ev jî bûye
sedema wê, ku mirovên nêzîk xiyamet li wî kirin, bûne hev-
kar û hevparên derbekaran û bi wê yekê di dîroka Împêra-
torîya Medyayê da xala dawîyê danîn...”*

Belê, dibe ku ew, ku di serdema koledarîyê da oleke
weke zerdeştîyê, ya xwedîya ferz û asayên dilovanî, mirovî
û dadwerîyê peyda bûye jî, bi serê xwe sureke dîroka miro-
vahîyê ye, ya ku divê hê bi zanistî bê nirxandin, ravekirin
û watedarkirin...

Dibe ku, ev yek dikaribû pêk bihata, ji ber ku wê demê
kesayetîyeke mîna *Kavî Viştaspayê padişahê Medyayê* bûye,
û anegorî kesayetî û tégihîştina xwe ya nirxên mirovî jî, bi
xwe piştovanî li *Zerdeşt Pêxember* û bîrûbawerîya wî kirye
û paşê, ew bi xwe jî bûye yek ji bawermendên wê olê?...

WÊJE Û ÇAVKANÎ

1. Альберт Олмстед “История персидской империи”, Москва, 2012//Albêrt Olmstêd, “Dîroka Împêratorîya farsan”, Moskova, 2012;
2. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи, Москва, 1987/BoysM., “Yên zerdeştî. Bîrûbawerî û t’ore”, Moskova, 1987.
3. Большая советская энциклопедия, БСЭ, Москва, 1969 – 1978//Êntsîklopêdiya mezin a sovêti, Moskova, 1969.
4. Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009//Gatên Zardešt. Wergera ji zimanê avêstî, gotarên pêşekî, şîrove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009.
5. Геродот, История//Hêrodotos, “Dîrok”.
6. Дандамаев М. А., Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н.э. Социальные институты и идеология, СПб, 2009//Dandamayêv M. A., “Mêsopotanîya û Îran di dewrên VII – IV ênberî s. d. da”, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009.
7. Дорошенко Е. А., Зороастрийцы в Иране, М. 1982//DoroşenkoYê. A., “Zerdeştî di Îranê da”, Moskova, 1982.
8. Дьяконов И. М., История Мидии, М. – Л., 1956 // Dyakonov. Î. M. “Dîroka Medyayê”, Moskova –Lênîngad, 1956.
9. Желтова Е. В., Античная традиция о персидских магах,- Санкт-Петербург, 2011//Jêltova Yê. V., “Kevneşorîya kevnar di derbarê mogên farsan da”, Sankt-Pêtêrbûrg, 2011.
10. Заратуштра – Пророк Единого Бога//“Zerdešt – Pêxemberê Yek Xwedayî” – <http://www.zoroastrian.ru/node/281>
11. Заратуштра – пророк и праведник//Zerdešt – p’êxember û hewarî –
12. Мамоян А. Д., Грамматические категории существительного и основы индоевропейского праязыка в

курд-ском, С.-Петербург, 2007 // Mamoyan A. D., Taybetmendîyên rêzimanî yên navdêr û bingehên destpêkî yên mak-zimanê hindewropî di kurdî da, Sankt-Pêtêrbûrg, 2007, bi zimanên rûsî, înglîzî û kurd.

13. Ezîz ê Cewo, “Êzdîtî: Divê mirov rastîya wê li ku bigere”, Amed – 2017.
14. Ezîz ê Cewo, “Lê ka, êdî rastî li k’u ma?” – http://www.amidakurd.net/qunciknivis/1%C3%AA_k_a_%C3%AA%D%C3%AE_r_ast%C3%AE_li_k_u_ma
15. Ezîz ê Cewo, “Çima, divê yên êzdî bibin êzdî-softî, û êzdîtî bê t’unekirin û ji holê r’abe?” - http://www.amidakurd.net/qunciknivis/çima_divê_yên_êzdî_bibin_êzdî_softî_û_êzdîtî_bê_t_unekirin_û_ji_holê_r_abe ; û rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar: 39 – 44 – <http://www.penusanu.com>
16. Ezîz ê Cewo, “Ezdazanê ermenî yê destpêka sedsala XX di derbarê êzdîyan û êzdîtîyê da” - http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdazanê_ermenî_yê_destpêka_sedsala_xx_di_derbarê_êzdîyan_û_êzdîtîyê_da ; û rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar: 51 – 52 – <http://www.penusanu.com>
17. Мирча Элиаде, «История веры и религиозных идей», том I, Москва, 2002 // Mîrça Êlîadê, “Dîroka olan û hizra olî”, berga I, Moskova, 2002.
18. Мифы народов мира (Энциклопедия). Главный редактор Токарев С. А., 1980 / Mîfên gelên cîhanê (Êntsîklopêdî). Êdîtorê sereke Tokarêv S. A., 1980.
19. Опарин А. А., Всемирная история и пророчества Библии, Харьков, 1997 // Oparîn A. A., “Dîroka hemcîhanî û gotinên pêxemberane yên Êncîlê”, Xarkov, 1997.
20. Ричард Фрай, Наследие Ирана, Москва, 1972 // R’îçard Fr’ay, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972.

21. Рыжов К. В., Все монархи мира. Древний Восток. М., 2001//R'ijov K. V., "Hemû qralêncîhanê. Røjhilatakevnar", Moskova, 2001.
22. Соколов С. Н., Авестийский язык, Москва, 1961// Sokolov S. N., "Zimanê avêstî", Moskova, 1961.
23. Соколов С. Н., Язык Авесты, Ленинград, 1984// Sokolov S. N., "Zimanê Avêstayê", Moskova, 1964.
24. Страбон, География, Москва, 1964//Strabon, "Er-dnîgarî", Moskova, 1964.
25. Тиханович Ю.Н., Козленко А.В. 350 великих. Краткое жизнеописание правителей и полководцев древности. Древний Восток; Древняя Греция; Древний Рим. Минск, 2005//Tîxanoviç Yû.,N., Kozlênko A. V., "350 kesên gewre. Bi kurtebînî di derbarê jiyana desthilatdar û serekfermandarên cîhana kevnar da. R'øjhilata kevnar; Yewnanistana kevnar; R'omaya kevnar", Mînsk, 2005.
26. Успенская А., Зороастризм за 90 минут, СПб, 2006// Ûspênskaya A., "Di derbarê Zerdeştîyê da – di navbera 90 deqeyan da", Sankt-Pêtêrbûrg, 2006.
27. Эндрю К оллинз, Падшие ангели, Москва, 2008// Êndryû K'ollînz, "Firêştêyên ji jorda hatî", Moskova, 2008 (wergera r'ûsî ya p'irtûka Andrew Collins, "From The Ashes of Angels").
28. Энциклопедический Словарь Ф.А.Брокгауза и И. А.Е фрона, СПб, 1890 – 1907 //Fehenga êntsîklopêdî ya Brokhaûz û Yêfron, Sankt-Pêtêrbûrg, 1890 – 1907.
29. Ekrem Cemîl Paşa, Dîroka Kurdistan bi kurtebirî, Bruksel, 1995.
30. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հատոր Դ, Երևան – 1979//Aç'ar'yan Hr., Fehenga êtî-molêgî ya binaxeyên zimanê ermenî, berga 4em, Yêrêvan – 1979

31. Աճառյան Հր., Հայոց լեզվի պատմություն, Ա հատոր, Երեվան, 1940 թ.// Aç'ar'yan Hr., "Dîroka zimanê ermeni", berga I, Yêrêvan, 1940.
32. Էդուարդ Բագրատի Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, Երկու հատորով – 1976//Ք. Բ., Axayan, "Ferhenga êtîmolojî ya bingehên ermeniya îroyîn", bi 2 bergan, Yêrêvan, 1976.
33. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան (ՀԳԱԼեզվիինստիտուտ), չորս հատորով, Երևան, 1969 – 1980//Ferhenga êtîmolojî ya ermeniya îroyîn (Înstitûta zimên a Akadêmêya zanistê ya Ermeniستانê), bi çar bergan, Yêrêvan, 1969 – 1980.
34. Մախմուդով Ն. Խ., "Քուրդ ժողովուրդը", Երեվան, 1959// Maxmûdov N. X., "Gelê kurd", Yêrêvan, 1959.
35. Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երեվան, 1991// Movsês Xorênatsî, "Dîroka Ermeniستانê", Weşangeha "Hayastan", 1990; têbînîyên r'ûsî ji weşana wê ya rûsî: Мовсес Хоренаци, "История Армении", Издательство "Айастан", 1990.
36. Սիոն Վարդապետ Տէր-Մանուէլեան, "Եզիդի կուրմանժ", Ախալցխա, 1910// Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, "Kurmancên yêzîdî", Axaltsxa, 1910.

Gelawêj – berfanbar, 2016, bajarê Pyatîgorsk/Rûsîya

PÊVEK

1- Rafaël Santî – Frêskoya “Dibistana Atînan” – li milê çepê, li jêrê Zerdeşt Pêxember e – goga asîmanî li ser destê wî.

2- Rafaêl Santî - Frêskoya "Dibistana Atînan" parçeyê ku Zerdeşt Pêxember li ser e- goga asîmanî li ser destê wî!

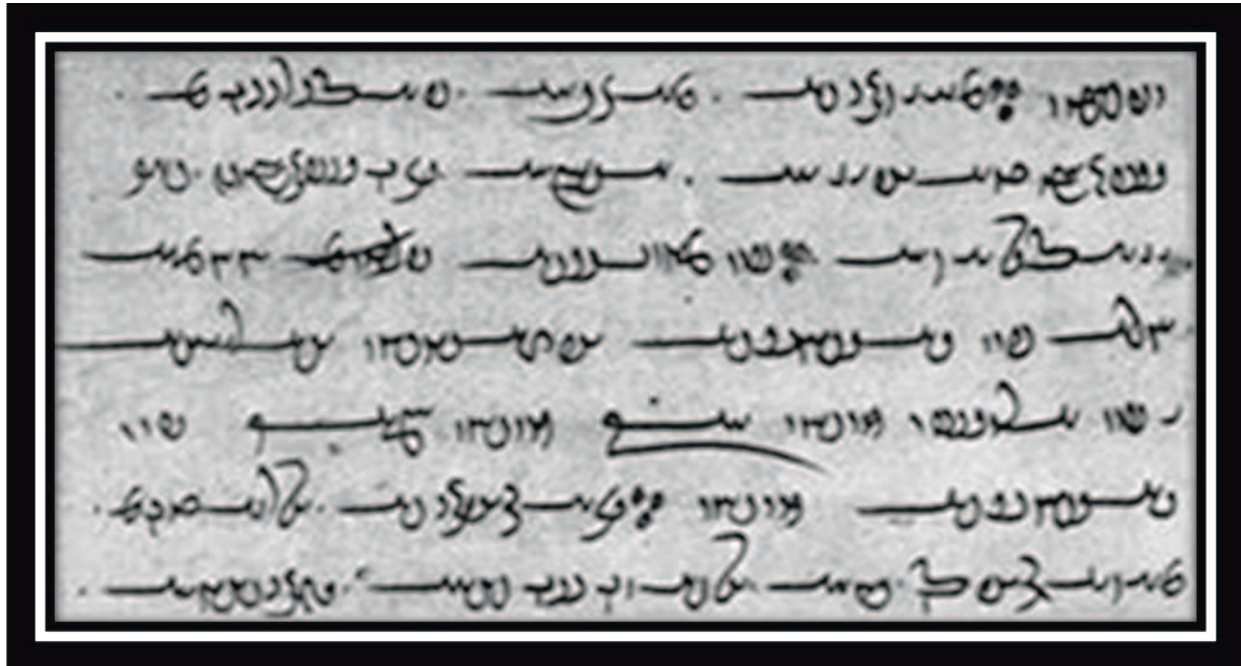
4 - Împărătoriya Medyayê!

5 - Împêratoriya Med û Farsan!

6 - Rûpelekî Kevnar ê Avêstayê!

7 - Avêsta - Parçeyek ji Yasnayê (28.1)

8 - Avêsta ya Kevnar!

9 - Xorda Avêsta!

10 - Xwendina Avêstayê!

11 - Sernivisa Bîsêtûnî!